

knihna

ve 21. století

2020

Sborník z konference konané
ve dnech 11. – 13. 2. 2020
na Slezské univerzitě v Opavě

Kniha ve 21. století (2020)

Sborník z konference konané ve dnech 11.–13. 2. 2020
na Slezské univerzitě v Opavě

Michaela Mrázová (ed.)

Konference se konala pod záštitou
ministra průmyslu a obchodu
doc. Ing. Karla Havlíčka, Ph.D., MBA

Moravskoslezská
vědecká knihovna
v Ostravě

Příspěvková organizace
Moravskoslezského kraje

Kniha ve 21. století (2020): Sborník z konference konané ve dnech 11.–13. 2. 2020 na Slezské univerzitě v Opavě / Michaela Mrázová (ed.)
Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2020

Sestavila: Michaela Mrázová
Grafická úprava a obálka: Jakub Maruš

Vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, příspěvková organizace
Vydání první, Ostrava 2020

ISBN 978-80-7054-292-7

Obsah

- 6 Úvodní slovo (Michaela Mrázová)
- 7 K21 a zamyšlení moderátora nad knihovnami (Richard Papík)
- 8 K21 – výzvy a příležitosti pro knihovny (Michaela Dombrovská)

Digitalizace a digitální služby

- 17 Digitální čtení v hybridním informačním prostoru (Milan Konvit)
- 25 Stav digitalizace knihovních fondů v České republice a její využití v rešeršní a badatelské činnosti (Aleš Brožek)
- 34 Najnovšie poznatky z výskumu automatického rozpoznávania textov historických dokumentov (Dušan Katuščák)

Role knihoven ve vzdělávání

- 42 Zapojení knihovníků do procesu vzdělávání studentů (Pavčina Tassanyi)
- 57 Knihovny a vzdělávání v době ekologické krize aneb Co jsme se od Greta Thunberg (ne)naučili? (Marek Timko)
- 71 Centrum vzdělávání Městské knihovny Písek (Roman Dub)

Architektura knihoven

- 81 Knihovny a architektura (Karel Hájek)
- 93 Univerzitní knihovna jako prostor pro umění na příkladu Parks Library, Iowa State University, USA (Eva Špačková)
- 101 Architektura knihoven pro 21. století – příklady ze zahraničí (Jan Kamenický)
- 112 Koncept Smart Library (Libuše Foberová)
- 122 Příspěvek Tomáše Procházky a jeho rodiny k rozvoji těšínského tisku – vznik, vývoj, rekonstrukce, digitalizace (Zdzisław Gębołyś)

Úvodní slovo

Vážené kolegyně, vážení kolegové, milí čtenáři,

právě se k vám dostal elektronický sborník ze 14. ročníku mezinárodní knihovnické konference *Kniha ve 21. století*, tentokrát s podtitulem *Knihovny 3D*. Setkání se odehrálo 11.–13. 2. 2020 na půdě Slezské univerzity v Opavě v nově zrekonstruovaných prostorech na Hauerově ulici; zejména velký kinosál poskytl skvělé zázemí po celou dobu akce. Záštitu nad konferencí převzal ministr průmyslu a obchodu a dopravy doc. Ing. Karel Havlíček, Ph.D., MBA.

Hlavním pořadatelem setkání, které se koná v dvouletých intervalech, byl Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Velkou měrou se do příprav zapojila Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, za pomoc také děkujeme SKIP 10, Knihovně Petra Bezruče v Opavě a SDRUK.

Při přípravě jsme si pokládali otázky, které trápí nejenom nás, ale silně rezonují v celé knihovnické komunitě: *Jaká je budoucnost knihoven? Jak přetransformovat tradiční služby do digitálního prostoru? Jak musí knihovny reagovat na změny ve společnosti? Zvládnou se knihovny adaptovat na průmysl 4.0?*

I s ohledem na výše uvedené otázky jsme konferenci rozdělili do tří tematických bloků: digitalizace, vzdělávání a architektura. Do každého bloku jsme pozvali skvělé přednášející, kteří jsou odborníky na tato témata. A s jejich příspěvky se můžete seznámit právě prostřednictvím tohoto sborníku, ve kterém jsme ponechali tematické dělení z konference.

Do sborníku jsme také zařadili příspěvky, které sice živě nezazněly, jejich autoři však mají k položeným otázkám zajímavé odpovědi. Věříme, že ve sborníku najdete plno inspirace.

Už nyní si můžete zapsat do diářů termín 15.–16. 2. 2022, kdy se znovu sejdem v Opavě na konferenci *Kniha ve 21. století*.

Mgr. Michaela Mrázová

K21 a zamyšlení moderátora nad knihovnami

Svět pro knihovny a jejich uživatele 21. století se změnil oproti 19. století, kdy se začaly objevovat první veřejné knihovny. V 19. století byl symbolem vědeckotechnického a průmyslového rozvoje parní stroj a posléze relativně brzy průmyslové využití elektřiny. Současnost je ve znamení nezbytné a nenahraditelné elektřiny taktéž a na vícero způsobů, ale fenoménem (aspoň zatím) začátku tohoto století jsou data. „Data“, která se přesunula z klasických forem médií do neviditelně viditelného světa digitálních médií, ovlivňují výrazně i knihovny a knihovnictví. Přesunuli jsme se jako lidé spolu s knihovnami doslova do doby datové. Data jsou i základnou pro tzv. umělou inteligenci, která se dostává a dostane i do světa knihoven. Umělá inteligence (UI) není o představě fantastických umělých bytostí, ale kromě vlastních „řídících mechanismů UI“ spočívá v dovedném (a odpovědném) strojovém učení a obrovských datových rezervoárech v pozadí. Knihovny disponují obrovskými rezervoáry dat, jsou z hlediska mluvy průmyslového světa datovými sklady aktivními i pasivními a mají neuvěřitelnou historickou dimenzi. V knihovnách se sice neodehrává technologický rozvoj, který pohání lidstvo, ale jsou tam uschovány a často v tichosti aktivovány myšlenky, které ale světem hýbou. Je to les znalostí, který má pestrost, strukturu i chaos, v němž se nejlepší mozky prochází, ať už fyzicky, nebo digitálně. Ne nadarmo už Albert Einstein prohlásil, že nejpodstatnější pro něj bylo vědět, kde je v univerzitním kampusu knihovna.

Člověk je tvor sociální a nepřijme knihovny jen jako svět digitální a datový, ale bude se v něm chtít cítit dobře i jinak, nacházet tam klidné zamyšlení i mezilidskou komunikaci, stejně tak jistou uvolněnost a pohodu. Uvolněnost a pohodu prostrídá se soustředěností pro poučení i studium. Bude důležité, jak bude knihovny ovlivňovat prostor, a chceme-li, můžeme zdůraznit, že víceméně veřejný. Knihovny se často stávají výkladní skříň obcí a institucí, které si uvědomují, že je to důležité a zásadní. Pro konkurenceschopnost a znalostní cestu vpřed s vědomím historické paměti, pro pohodu, pro nápravu informačního rozdělení a poskytnutí šance lépe žít.

K21 měla poměrně pestrý program a zamýšlela se nad tím v podobě zajímavých hostů, jejich příspěvků a diskuzí a naslouchání ze strany účastníků. Přejme si, ať další ročníky konference K21 poskytnou představy do budoucnosti, zastavení se v zamyšlení a pohodu.

doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D., Ústav bohemistiky a knihovnictví
PPF Slezské univerzity, jeden z moderátorů ročníku 2020

K21 – výzvy a příležitosti pro knihovny

Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D.

Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Slezská univerzita v Opavě už počtrnácté hostila setkání knihovníků, informačních specialistů a dalších hostů¹ na konferenci *Kniha ve 21. století (K21)*,² letos pod záštitou ministra průmyslu a obchodu doc. Ing. Karla Havlíčka, Ph.D., MBA, a ve spolupráci s Moravskoslezskou vědeckou knihovnou v Ostravě, Svazem knihovníků a informačních pracovníků Moravskoslezského a Olomouckého kraje / SKIP 10 a poprvé také Sdružením knihoven ČR / SDRUK. Konference už tradičně hraje významnou roli jako prostor pro inspiraci a místo setkávání knihovnické komunity zejména z Česka, Slovenska a Polska. Letos se do Opavy sjelo více než 130 knihovníků, ředitelů knihoven, studentů knihovnictví, ale také dalších odborníků či například studentů architektury, kterým na srdci leží budoucnost knihoven a knihovnictví.

Panelová diskuze v prvním dni celou událost nejen zahájila, ale otevřela také některé otázky, na které mohli řečníci v dalších dnech navázat nebo reagovat.³ Pozvání do panelu přijali Ing. Petr Očko, Ph.D., náměstek ministra průmyslu a obchodu, do jehož gescce spadá mimo jiné digitalizace, doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D., garant studijního programu knihovnictví na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A., literární vědec z Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR, prof. Grzegorz Nieć z Pedagogické univerzity v Krakově, prof. Ing. Milan Konvit, Ph.D., z Univerzity Komenského v Bratislavě a prof. Zdzisław Piotr Gębołyś z Univerzity Kazimierza Wielkiego v Bydhošti. V diskusi zazněla celá řada témat, včetně vlivu rozvoje

1 Pokud je v následujícím textu použit v tomto smyslu mužský rod, jedná se pouze o stylistické zjednodušení, které je významově genderově neomezené. Pokud jsou v textu zmiňovány knihovny, jedná se především, pokud z kontextu nevyplývá jinak, o knihovny veřejné. Případné nepřesnosti v textu (včetně parafrází panelistů) jsou výhradně autorčiny vlastní; jedná se o interpretaci a nikoliv doslovný záznam panelové diskuze, kterou měla to potěšení moderovat.

2 Viz <http://k21.fpf.slu.cz/>.

3 Viz také Dombrovská, M. Konference K21 – Kniha ve 21. století. In *Knihovna Plus*, 2020, č. 1, dostupné z: <https://knihovnaplus.nkp.cz/archiv/2020-1/informace-a-konference/konference-k21-2013-kniha-ve-21.-stoleti>.

umělé inteligence na budoucí podobu knihoven, rozvoje průmyslu 4.0, komunitní role knihoven, kompetencí pro digitální společnost, nových rolí knihovníků nebo proměn fyzického prostoru knihoven.

Namísto informační společnosti už dnes hovoříme o společnosti digitální. Společně s tím, jak se proměňují nároky na jednotlivce i komunity, znovu se proměňují role i podoba knihoven a spolu s nimi také knihovník. Diskuze se i proto zaměřila na to, jak se mění význam knihoven ve vzdělávání, jejich komunitní rozměr nebo fyzický prostor, nebo jakou roli hrají knihovny v podpoře demokracie a občanské odpovědnosti. Panelisté⁴ se shodli zejména v tom, že jsou to právě knihovny, které představují nestranný zdroj informací, a to nejen v rámci podpory aktivního a zodpovědného občanství, ale také jako prevence proti manipulacím s informacemi, dezinformacím a fake news. S odstupem času se ukázalo, optikou událostí následujících měsíců roku 2020,⁵ že právě tato role může být pro knihovny ještě mnohem významnější než dříve.

Digitalizace a umělá inteligence

Petr Očko v úvodu vyzdvihl význam klíčových kompetencí, zejména pokud jde o schopnost práce s informacemi a kritické myšlení, jak je Evropská komise akcentuje mj. v programu Europe Fit for Digital Age.⁶ Knihovníci a informační profesionálové podle něj sehrávají zásadní roli v tom, jak budou lidé připraveni na výzvy a příležitosti spojené s digitalizací, která s sebou nese digitální transformaci průmyslu, vysokou míru robotizace, digitální systémy, virtuální prezentace a zejména umělou inteligenci (AI). Vzdělávací systém a rozvoj kompetencí (lidí) je tomu třeba adekvátně přizpůsobit. Jelikož dnes AI prostupuje i do rozhodovacích procesů, roste naléhavost nastavení určitých mantinelů. Etické standardy, vysvětlitelnost a důvěryhodná AI musí zajistit jednak sdílené hodnoty, ale také ctít lidská práva a hledat mezi možnostmi AI a požadavky společnosti optimální meze, jak se o to pokouší například Ethics Guidelines for Trustworthy AI.⁷ Richard Papík navázal odkazem

4 Všichni panelisté měli také v následujících dnech konference další příspěvky, které najdete dále v tomto sborníku.

5 Viz například Römer, L. *Pandemie dezinformací*. Goethe-Institut Česká republika, červen 2020, dostupné na <https://www.goethe.de/ins/cz/cs/kul/mag/21893407.html>.

6 Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_cs.

7 Dostupné z: <https://ec.europa.eu/futurium/en/ai-alliance-consultation>.

na dílo futurologa Alvina Tofflera,⁸ který zmiňuje takzvanou informační vlnu. Podle něj se knihovnictví přetavuje do digitální podoby, přesto ale nepomíjí význam tradičně chápáných rolí knihovny, v tomto smyslu zejména komunitní a sociální.⁹ Jiří Trávníček, který se dlouhodobě zabývá výzkumem českého čtenářství¹⁰ potvrdil, že se nijak neztrácí požadavek na takzvané soft-skills, a data ukazují, že knihovny stále slouží především čtenářům. Informační systémy bez čtenářů postrádají smysl, přestože čtenáři nemusí do knihoven nutně docházet fyzicky. Doplnil, že do knihoven míří lidé za důvěryhodnou službou (kde je zejména utlumená marketingová manipulace), neustrannou radou a strávit čas na příjemném místě. Grzegorz Nieć s ním souhlasil v tom, že je stále především důležitá kniha a čtenář. Knihovny potřebují spíše než technické vybavení především knižní novinky. Upozornil, že knihovny a knihovníci jsou poněkud přesycení reformami a přestavbami. A přestože je chybou odmítat změny, je podobnou chybou zavrhnout, co funguje. Milan Konvit poukázal na důležitý rozdíl mezi společnostmi informační a digitální. Informační společnost může být pro člověka lépe uchopitelná, protože o porozumění informacím se snaží odjakživa. Digitální společnost ale stojí na práci s daty, která jsou člověku o něco vzdálenější. Knihovny ale přesto mohou využívat výsledky práce s daty, část jejich práce se může posunout do oblasti jejich interpretace, a navíc mohou těžiště své činnosti přesunout směrem ke čtenáři a kontaktu s ním. Knihovny budou vždy veřejným prostorem, kam lidé chodí načerpat informace, rozvíjet své dovednosti a/nebo za sociálním kontaktem. Zdzisław Gębołyś na to navázal otázkou, jakého vlastně potřebujeme knihovníka. Ačkoliv se mění technologie a nástroje, jejich role se nijak podstatně nemění. Vždy totiž šlo a půjde o odborníky se širokou kvalifikací. Knihovny na změny reagují tak, že se lépe snaží poznat své čtenáře. Technické vybavení si dnes už každý nosíme s sebou, knihovníci pomáhají lidem se lépe orientovat. Jiří Trávníček připomněl, že obavy z nového tu byly vždy, ale ať už šlo dříve třeba o film či televizi, papírová kniha přetrvávala. Knihovny se odvíjejí od čtení a čtení od

-
- 8 Viz například <https://vltava.rozhlas.cz/tofflerovi-nova-civilizace-7871517>; na něj ve zkoumání takzvané infosféry navazuje také Floridi, L. *Čtvrtá revoluce: Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3803-4.
- 9 Viz rovněž Papík, R. Nechovat se barbarsky k formám minulým: rozhovor s Richardem Papíkem. In *Tvar*, 2012, č. 21, s. 1 a 4–5, dostupné také z: <http://old.itvar.cz/prilohy/499/Tvar21-2012.pdf>.
- 10 Viz <https://www.ucl.cas.cz/cs/projekty/ctenari-a-cteni>; a mezi mnoha jinými publikacemi autora také Trávníček, J. *Kulturní vetřelec: Dějiny čtení – kalendárium*. Host, 2020. ISBN 978-80-275-0245-5.

toho, jestli jsou čtenáři. Boj o čtenáře je současně bojem o knihovny a knihovny právě v současné době hledají svou novou misi.

Digitalizace a kreativita

Grzegorz Nieć upozornil na limity digitalizace. Těmi jsou jednak autorský zákon, který by navíc bylo dobré sjednotit (alespoň v EU), ale také fakt, že ne vše je pro digitalizaci vhodné. Zdzisław Gębołyś ho doplnil tím, že ne všechny knihy či dokumenty se vyplatí digitalizovat. Požadavky na digitalizaci poněkud přerůstají fyzické i finanční možnosti knihoven a je třeba přece jen vybírat, co vše bude digitalizováno. Petr Očko zmínil, že co nedigitalizují knihovny, to digitalizuje někdo jiný, nejrůznějších úložišť již vznikla celá řada. Vše spěje k tomu, že bude skutečně digitalizováno opravdu vše. I proto může být rozhodování knihoven, které dokumenty považují za klíčové, zásadní a dodá jim určitou váhu. Milan Konvit navázal připomenutím, že digitalizace aktuálně vytváří velké skladiště informací, ale to je jen první fáze, která musí být následována tím, že takovéto skladiště bude poskytnuto čtenářům, resp. uživatelům, aby s ním mohli kreativně zacházet, hrát si s ním, dokonce podle svého měnit a přetvářet například děj oblíbených knih. Naopak Jiří Trávníček před takovým zacházením s knihami varuje, protože by se mohlo stát, že se vytratí společné referenční body. Taková hra by ale musela mít, jak Milan Konvit vzápětí doplnil, svá pravidla, mimo jiné to, že by sloužila čistě pro osobní účely a rozvíjení kreativity, nikoliv pro sdílení. Ostatně samo čtení kreativitu rozvíjí, šlo by jen o posun na novou úroveň. Podle Petra Očka nás právě kreativita spolu se schopností kritického myšlení bude vždy odlišovat od umělé inteligence. Milan Konvit reagoval tím, že zatím nedohlédneme, do jaké míry bude kreativita schopna AI.¹¹ Nevíme ovšem ani to, kam až dokáže hranice své kreativity posunout člověk. Podle Jiřího Trávníčka zásadní rozdíl spočívá v tom, že zatímco AI je schopna komunikace (umí odpovídat), člověk konverzuje, a to v původním smyslu *communio*, tedy vytváření společenství. Bez konverzace není fantazie, kterou lze považovat za vrcholný výkon komunikace. Kreativita člověka a AI je každopádně otevřená otázka, ke které zatím knihovny mohou (člověku) nabízet prostor a podporu.

11 V dubnu minulého roku klavírista Ivo Kahánek intepretoval skladbu, kterou AI navázala na dílo Antonína Dvořáka, viz https://www.irozhlaz.cz/kultura/hudba/orchestr-pkf-antonin-dvorak-umela-inteligence-aiva-skladatel_1904070700_anj; 25. ledna 2021 (k výročí uvedení divadelní hry R. U. R., ve které Karel Čapek poprvé použil slovo robot) se můžeme těšit na divadelní hru v podání AI, viz <https://www.matfyz.cz/clanky/umela-inteligence-pise-divadelni-hru>.

Knihovna jako třetí místo

Podle Jiřího Trávnička je zásadní propojovat knihovny s rodinami a školami, posílit jejich roli „třetího místa“.¹² Nejde o to, aby spolupráce mezi knihovnou a rodinou, resp. školou byla vysloveně harmonická nebo intenzivní, ale musejí o sobě navzájem vědět a dávat vědět. V tom ho podpořil i Milan Konvit s tím, že knihovny mohou dále posilovat svůj vzdělávací rozměr. Přirovnal knihovnu k hradu, který je nejprve třeba bránit, pak rozvíjet a nakonec otevřít všem, kteří mají zájem, a tento jejich zájem dále povzbuzovat. Zdzisław Gębołyś ovšem poukázal na to, že je nutné odstraňování nejrůznějších bariér, nejen fyzických, ale také třeba virtuálních (online přístup), právních (autorské právo/výpůjční právo¹³) a politických (například upřednostňování a upozadování některých autorů). Grzegorz Nieć připomněl stoleté výročí československého knihovního zákona¹⁴ a upozornil, že i dnešní podoba zákona obsahuje vše, co je třeba. Stačí jej aktualizovat, modernizovat a při naplňování důsledněji propojit s misí knihoven a knihovnictví.

Knihovny jako místo setkávání

Richard Papík uvedl další část diskuze citátem: „Člověk miluje společnost, i kdyby to byla společnost čadící svíce.“¹⁵ Touha po společenství, a tedy ani komunitní role knihoven podle něj nijak neoslabuje, právě naopak. Digitalizaci knihovny zvládnou, musí přitom ale zůstat příjemným místem pro setkávání. Výzva je zvládnout a vyvážit obě tyto role. Jiří Trávniček navázal dotazem, co to vlastně znamená cítit se v knihovně dobře. Podle něj to obnáší především cítit se přijat. Knihovny mohou pro čtenáře či uživatele působit jako důvěryhodný partner, který jim dokáže pomoci, nebo je dokonce nasměruje k dalšímu rozvoji. Podle Milana Konvita knihovna může navázat na řeckou agoru jako na místo diskuzí, najít takové aktivity, které budou knihovny jako veřejného místa hodny. Zdzisław Gębołyś nicméně upozornil, že od roku 1989 zájem čtenářů o knihovny spíše setrvale klesá, navzdory nárůstu elektronických výpůjček a online služeb. Jiří Trávniček na to navázal výsledky vý-

12 Viz například Šimková, L. Třetí místo pro život. In *Psychologie.cz* [online], 2015, dostupné z: <https://psychologie.cz/treti-misto-pro-zivot/>.

13 Viz například Parker, J. The public lending right and what it does. In *WIPO magazine* [online], červen 2018, dostupné z: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2018/03/article_0007.html.

14 Viz například *100. výročí knihovního zákona*, SKIP [online], 2019, dostupné z: <https://www.knihovna-vec-verejna.cz/a100-vyroci-knihovniho-zakona/>.

15 — Georg Christoph Lichtenberg

zkumu v českých veřejných knihovnách, kdy od roku 2007 do roku 2018 poklesla návštěvnost (populace starší 15 let) z 41 % na 28 %. Do knihoven se však podle něj vrací senioři a posilují doplňkové služby, nejvyužívanější službou jsou stále výpůjčky knih. V Česku je kniha oblíbeným dárkem a alespoň jednu knihu za rok přečte 78 % populace. Grzegorz Nieć na to navázal srovnáním s Polskem,¹⁶ kde do knihoven chodí 18 % populace starší 15 let a nejméně jednu knihu si přečte 37 %. Rozdíl je daný mimo jiné i tím, že Polsko během 2. světové války přišlo o většinu knihoven a až 70 % knižního fondu. Oblíbené jsou u našich severních sousedů spíše například diskuzní kluby. Tradičně hustá a dostupná síť českých knihoven naopak zůstala zachována a jejímu dalšímu rozvoji napomohla i pozdější spolupráce škol s knihovnami. Richard Papík se vyjádřil ke klesající návštěvnosti s tím, že současně narůstá počet virtuálních návštěv. Knihovny se podle něj mohou stát autoritou v oblasti autorského práva, jakýmsi garantem etického zpřístupňování obsahu a etického využívání obsahu ze strany uživatelů. Je také třeba rozlišit četbu pro relaxaci a odbornou četbu. Ve druhém případě mohou knihovny (nejen ty vědecké) nabídnout zejména mladým vědcům online zdroje. Grzegorz Nieć to doplnil, že knihovníky pro mladou generaci už budou spíše naši studenti a my si musíme rozmyslet, co vlastně od knihoven do budoucna očekáváme. Otázkou je nejen identita knihoven, ale také knihovníka. Jiří Trávníček opět zopakoval, že pro řadu lidí jsou knihovny důvěryhodnými informačními uzly a oba se shodli, že knihovník by mohl působit jako poradce, který pomáhá jak s výběrem knih, tak také s přehlcením informacemi. Richard Papík také vidí jako jednu z úloh knihovníka plnit roli rádce a průvodce ve světě informací. Upozornil nicméně, že knihovny jsou nedílnou součástí digitalizace a také se staly součástí *data science*. Data totiž musí pro digitalizaci někdo připravit, nachystat metadata, a nestranné knihovny k tomu mají předpoklady. Knihovny se mohou jednak více orientovat na čtenáře, resp. uživatele, ale současně se také zaměřit na práci s daty.

Knihovny jako arbitr informací

Jiří Trávníček poukázal na poznatky z výzkumů, které ukazují, že dříve, když bylo méně knih, se paradoxně více četlo. I ve čtenářství je znát určité přesycení. K tomu se přidává mohutný rozmach dezinformací prostřednictvím sociálních sítí. Žijeme podle něj ve společnosti rozdělené na mnoho způsobů a knihovny nejméně navště-

16 Viz také Nieć, G. Od transformace k dezintegraci – polské knihovny a knihověda za posledních třicet let. In *Duha* [online], 2019, č. 5, dostupné z: <https://duha.mzk.cz/clanky/od-transformace-k-dezintegraci-polske-knihovny-knihoveda-za-poslednich-tricet-let>.

vují právě ti, kteří by to potřebovali nejvíce. Knihovny navíc nemusí jen bránit dezinformacím, ale mohou také hrát roli jakéhosi informačního arbitra, působit jako filtry, které dokáží informační zdroje adekvátně zhodnotit a posoudit. Petr Očko upozornil, že AI dnes informace nejen šíří, ale také sama vytváří. Nejen tím, jak dokáže manipulovat s daty nebo algoritmy, ale přímo tvoří sdělení s určitou informační hodnotou podle zadaného klíče, čehož hojně využívají dezinformační platformy. Role knihoven tu spočívá jednak v nestranném poskytovateli informací, ale současně také v aktivní pomoci čtenáři se v informacích vyznat a dezinformace odhalit, resp. jim nepodléhat. Podle Petra Očka má role nestranných průvodců velký potenciál, který si uvědomují i veřejné instituce (státní správa a samospráva). S nárůstem masové manipulace s informacemi roste také povědomí o dezinformacích a fake news. Knihovny by se mohly stát místem, kam se v pochybnostech člověk obrátí pro radu. Na podporu rozvoje informační gramotnosti a dalších souvisejících gramotností (mediální, občanské, digitální apod.) se knihovníci zaměřují už tradičně a dlouhodobě.¹⁷ Knihovny by ale podle Petra Očka neměly čekat, až je někdo vyzve se razantněji angažovat, mělo by se to stát součástí jejich vize a nové mise. Richard Papík k tomu připomněl, že během celé dlouhé doby fungování knihoven nikdy nebyla zpochybněna jejich důvěryhodnost, naopak je to jejich velmi silný atribut. Zatímco soukromé společnosti (mezi nimi například Microsoft, Google, Facebook) jsou vždy vedeny ziskem, knihovny mohou vytvořit jejich protipól. Musí si to však uvědomit nejen manažeři a politici, ale také sami knihovníci. Knihovna je podle něj zdrojem stability a prevencí digitální propasti, poskytují prostor a podporu pro konkurenceschopnost každého člověka individuálně. Připoměl odpovědnost a funkci knihoven jako sociálního faktoru, který nenechá padnout ty, kteří nemají až takový přístup k informacím (asymetrie přístupu k informacím).¹⁸ Knihovny se každopádně proměňují v mnoha směrech a je úkolem knihovníků najít rovnováhu mezi aktivní podporou zodpovědného občanství a rolí nestranného průvodce, mezi

17 Viz například Dombrovská, M. *Informační gramotnost jako veřejný zájem, politika a norma*. Karolinum, 2018, dostupné z: <https://karolinum.cz/knihy/dombrovska-informacni-gramotnost-jako-verejny-zajem-politika-a-norma-20495>. ISBN 978-80-246-3969-7.

18 K informační asymetrii viz Očko, P. *Informační ekonomika: vývoj a aktuální problémy z hlediska informační vědy*. Disertační práce. Univerzita Karlova, dostupná z: <https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/24373>. Nejnověji Petr Očko spolupracoval na publikaci *How to approach 5G POLICIES*. Ministerstvo průmyslu a obchodu [online], 2020, dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/cz/e-komunikace-a-posta/elektronicke-komunikace/koncepce-a-strategie/2020/6/How-to-approach-5G-POLICIES.pdf>.

aktivním bojem proti dezinformacím a tichou rolí důvěryhodného rádce, najít v měnícím se světě pro knihovny a knihovníky novou misi.

Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D.

michaela.dombrovska@fpf.slu.cz

Dlouhodobě se zabývá informačním vzděláváním a informačními politikami. Působí na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Slezské univerzity, od září roku 2020 také jako vedoucí oddělení knihovnictví. Je autorkou či spoluautorkou řady popularizačních knih, nejnověji se podílela na publikaci *Informační detox* (vydává Grada v roce 2020). Více na www.protoze.cz.

Digitalizace a digitální služby

Digitální čtení v hybridním informačním prostoru

prof. Ing. Milan Konvit, PhD.

Ústav mediamatiky – Fakulta sociálních a ekonomických věd Univerzity Komenského v Bratislavě

Abstrakt

V tomto příspěvku diskutujeme postavenie knižníc v novo sa vytvárajúcom hybridnom priestore. Popisujeme vznik tohto priestoru, jeho charakteristiky a odlišnosti od iných typov priestorov. Ukazujeme jeho súvislosť s konceptmi noosféry podľa Vernadského i de Chardina, Popperovým konceptom troch svetov a Floridiho konceptom infosféry. Zameriavame sa najmä na hľadanie odpovede na otázku „Aký bude profil čitateľa v tomto priestore, čo bude čítať a aký typ čítania je pre tento priestor typický?“

Kľúčová slova: *hybridný priestor, noosféra, infosféra, informačný priestor, flaneur*

Úvod

V tomto příspěvku sa pohybujeme po trajektórii konceptov rôznych typov priestorov, od konceptu Vernadského konceptu noosféry, cez tretí svet K. Poppera, až ku Floridiho konceptu infosféry a ďalej ku konceptom informačného priestoru, digitálneho informačného priestoru a hybridného informačného priestoru. Každý z týchto priestorov prináša so sebou vznik novej kvality, ktorá má vplyv na evolúciu človeka, spoločnosti, kultúry a v rámci toho i na evolúciu konceptu knižnice a profil čitateľa, ktorý využíva jej služby. Vychádzame z empirickými faktami potvrdenej predstavy, že evolúcia všeobecne prebieha po osi geosféra – biosféra a sféra informácií. Sféra informácií je označovaná ako noosféra (Vernadský, 1988), (Chardin, 1990), ako tretí svet (Popper, 1978), ako infosféra (Floridi, 2019), ako informačný priestor (Newby, 2002) so svojimi vývojovými štádiami digitálneho informačného priestoru a hybridného informačného priestoru. Podobným spôsobom prebiehala i evolúcia podoby knižníc – od Alexandrijskej knižnice papyrusových zvitkov slúžiacej úzkej skupine vedcov, cez stredoveké kláštorne knižnice, verejné knižnice obdobia moderny až po hybridné knižnice obdobia postmoderny. S evolúciou podoby knižníc je spojená aj evolúcia podoby jej používateľa – od starovekého vedca, cez vzdelaného mnícha k vzdelanému občanovi. Tvrdíme, že podoba používateľa

knížnice sa v blízkej budúcnosti vyprofiluje do modifikovaného konceptu flaneura, ktorý bude uprednostňovať tzv. digitálne čítanie.

Noosféra, tretí svet a infosféra

Koncept noosféry sa zrodil začiatkom minulého storočia ako výsledok snahy pochytiť zmeny, spôsobené nástupom industriálnej éry. Hoci samotný pojem „noosféra“ zaviedol Le Roy,¹ o jeho konceptualizáciu sa zaslúžili najmä Vernadský (1988) a de Chardin (1990). Vernadský definuje noosféru ako „*nový geologický fenomén na našej planéte.*“ (Vernadsky, 1998, s. 427). V ére noosféry sa človek stáva geologickou silou, schopnou ovplyvňovať celý evolučný proces, vrátane kultúrnych a spoločenských procesov, čo prinesie zmenu, ktorá bude kvalitatívne porovnateľná so vznikom života a rozumu na Zemi (Vernadsky, 2004a, s. 273). Oproti Vernadskému Teilhard de Chardin vidí novú kvalitu, spojenú s noosférou skôr vo sfére ducha (de Chardin, 1990). Opiera sa pritom o etymológiu slova noosféra, ktoré je spojením dvoch gréckych slov *νοῦς* „noos“ (mysel) a *σφαῖρα* „sphaira“ (atmosféra, biosféra), čiže *νοῦς + σφαῖρα* = „sféra mysle (rozumu)“. Teilhard de Chardin popisuje noosféru ako projekt ideálnej organizácie ľudského poznania, ktorý by zabezpečoval optimálnu „koevolúciu“ biosféry a ľudstva.

Koncept troch svetov vytvoril Karl Popper. Vychádzal z predpokladu, že ak si vyložíme zmysel slov „svet“ a „univerzum“ o niečo voľnejšie, dokážeme identifikovať tri kvalitatívne rôzne svety: prvý svet fyzických vecí alebo fyzických stavov, druhý svet duševných stavov a nakoniec tretí svet objektívneho obsahu myslenia, predovšetkým vedeckých ideí, myšlienok a umeleckých diel. (Popper, 1978) „*Svetom 3 som nazval svet produktov ľudského ducha, najmä svet ľudského jazyka: našich príbehov, našich mýtov, našich vysvetľujúcich teórií, našich technológií, našich biologických a medicínskych teórií. Je to taktiež aj svet ľudských výtvorov v maliarstve, architektúre a hudbe – svet všetkých týchto produktov nášho ducha, ktorý by, podľa môjho názoru, nikdy nevznikol bez ľudského jazyka... Svet 3 možno nazvať svetom kultúry... obsahuje všetky knihy, všetky knižnice, všetky teórie, vrátane, samozrejme, chybných teórií a dokonca protirečivých teórií.*“ (Popper, 1978, s. 7)

Vytvorenie konceptu infosféry sa pripisuje R. Z. Sheppardovi v roku 1971. Následne A. Toffler v knihe „Tretia vlna“ píše, že v dobe masívneho nástupu IKT akoby sme k existujúcemu sociálnemu systému pridali novú komunikačnú vrstvu, čím

1 Le Roy použil slovo noosféra v roku 1927 na označenie pomyslenej vrstvy mysle obklopujúcej planétu Zem ako dôsledok vzniku a rozvoja inteligentných tvorov typu Homo sapiens.

radikálne zmeníme už existujúcu infosféru. Konečne Luciano Floridi (2019) popisuje infosféru ako úplné informačné prostredie, vytvorené všetkými formami informačných entít (vrátane informačných agentov), ich vlastnosťami, interakciami, procesmi a vzájomnými reláciami (väzbami).

Od konceptu informačného priestoru ku konceptu hybridného priestoru

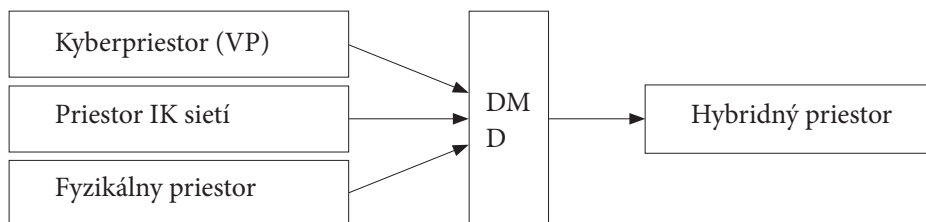
Spoločnou myšlienkou všetkých vyššie uvedených konceptov je, že predpokladajú existenciu špeciálnej sféry, resp. „sveta“ informácií, kde je sústredená ľudská múdrosť. Informačná veda namiesto sfér a metaforických svetov pracuje skôr s konceptom informačného priestoru.

Newby (2002) definuje informačný priestor ako „*súbor objektov/konceptov a relácií medzi nimi udržiavaných (informačným) systémom*“. Informačný priestor si môžeme metaforicky predstaviť ako miesto, kde dochádza k interakcii ľudskej mysle a informácie a/alebo ku komunikácii informácií inému človeku. Z toho vyplýva, že informačný priestor má akoby štyri poschodia/vrstvy: naspodku sú informačné obsahy rôzneho druhu (štruktúrované/neštruktúrované, reč/písmo/tlačený text/audio/obraz/video/multimédiá, beletria/veda/náboženstvo/..., čeština/angličtina/ruština/..., atď.). Nad tým je komunikačná vrstva, zabezpečujúca prístup k informačným obsahom a/alebo ich komunikáciu, treťou vrstvou je prezentačná vrstva a navrchu je interpretačná vrstva. Počas svojej existencie prešiel koncept informačného priestoru cez niekoľko fáz vývoja. Do novej fáze prešiel vždy, keď došlo k zmene spôsobu získavania informácií a ich prenosu, t. j. k nástupu nového média. Po nástupe digitálneho média sa vytvoril digitálny informačný priestor v podobe teoreticky neohraničeného multisenzorového a multidimenzionálneho hypertextového priestoru. Preto sa niekedy digitálny informačný priestor stotožňuje s priestorom webu. S nástupom mobilov sa zmenil spôsob prístupu používateľov k digitálnemu informačnému priestoru. Podľa Timo Kopomaa (2002) sa počas interpersonálnej komunikácie cez mobil spontánne vytvára tzv. tretí priestor. Tretí priestor je druhom sociálneho priestoru v ktorom prebieha socializácia a virtuálne stretávanie sa s priateľmi pri súčasnom „odpojení sa“ od okolitých fyzikálnych priestorov, v ktorých sa obaja komunikujúci práve nachádzajú. Tí, ktorí sa práve „stretli“ v treťom priestore sa cítia byť na súkromnom a pre nich bezpečnom mieste. Akoby by boli, podobne ako larva priadky morušovej², zakuklený do zámotku, ktorý ich zároveň chráni i oddeľuje od okolia. „Odpojenie sa“ tak má presah aj

2 Po česky bourec morušový.

do oblasti mentálne vnímaného súkromia a bezpečnosti. Odtiaľ je už len krok ku hybridnému priestoru. Koncept „hybridný priestor“ priniesla do akademického diskurzu Adriana de Souza e Silva svojou prácou „From Cyber to Hybrid: Mobile Technologies as Interfaces of Hybrid Spaces“ v roku 2006. Základnou myšlienkou tu je spojenie, prostredníctvom mobilných médií, fyzikálneho a digitálneho prostredia do jedného sociálneho prostredia. *„Hybridný priestor vzniká, keď už človek nemusí odísť z fyzického priestoru, aby sa dostal do kontaktu s digitálnym prostredím. Je postavený na spojení mobility a komunikácie a realizovaný prostredníctvom sociálnych sietí rozvinutých súčasne vo fyzických a digitálnych priestoroch.“* (de Souza, E., Silva, A., 2006). To, čo odlišuje koncept hybridného priestoru od konceptov fyzikálneho priestoru, resp. kyberpriestoru je fenomén simultánnej prítomnosti v dvoch rôznych priestoroch. Hybridný priestor chápeme ako výsledok procesu hybridizácie do ktorého vstupy tvoria fyzikálny priestor a kyberpriestor. Proces vzniku hybridného priestoru je znázornený na obr. 1.

Hybridný priestor je naplnený hybridnými objektmi, vytvorenými buď superpozíciou digitálnych informačných objektov na fyzikálne objekty, alebo sprístupnením kontextových digitálnych informačných objektov na konkrétnom fyzikálnom mieste, alebo cez internet vecí, alebo vytvorením nových digitálnych informačných objektov z dát, zozbieraných o konkrétnom objekte/subjekte na konkrétnom fyzikálnom mieste. Informačný kontext, prenášaný cez digitálnu metadimenziu môže ísť svojim zameraním do šírky, do hĺbky, resp. úplne iným smerom (napr. informácie o osobnostiach, literárnych dielach a pod. spájaných s daným fyzikálnym miestom, komunikácia znalosti súvisiacich s istým fyzikálnym objektom, špecifické recepty, viažuce sa k istému regiónu a pod.). Pritom je možná i jeho personalizácia, t. j. automatické adaptácia podoby informačného obsahu tak, aby bol prispôbený používateľovi, jeho polohe, času, ročnému obdobiu, atď. Spojenie vlastností digitality, dostupnosti, mobility, lokalizácie dá vzniknúť novému fenoménu, ktorý nazveme digitálnou metadimenziou. Digitálna metadimenzia HP umožňuje komu-

Obr. 1 Proces vzniku hybridného priestoru

nikáciu, navigáciu, socializáciu, zábavu (hry, poznávanie miesta, kuriozity), prácu, uspokojuje potrebu byť pripojený, uľahčuje zvládať výnimočné situácie (pomoc), realizovať nové formy vzdelávania, medicína, snaha vyniknúť, atď. Používateľ môže byť buď pasívnym konzumentom HP, alebo aktívne prispievať k jeho aktualizácii, rozširovaniu, alebo hrať striedavo obe roly. Dôvodom na aktiváciu digitálnej meta-dimenzie človekom môže byť potreba komunikovať, navigácia, socializácia, zábava (hry, poznávanie miesta, kuriozity), práca, potreba byť in (pripojený), výnimočné situácie (pomoc), vzdelávanie, medicína, snaha vyniknúť, atď. Používateľ môže byť buď pasívnym konzumentom HP, alebo aktívne prispievať k jeho aktualizácii, rozširovaniu, alebo hrať striedavo obe roly.

Z predchádzajúcich odsekov je zrejmé, že človek v hybridnom priestore často využíva informácie z digitálneho priestoru. Pri ich čítaní funguje v úplne odlišnom móde ako pri čítaní papierovej knihy. Preto hovoríme o tzv. digitálnom čítaní, ktoré sa vyznačuje skôr povrchnosťou – človek akoby len surfoval po informácii, bez väčšej snahy pamätať si prečítané. Dôraz je skôr kladený na rýchlosť – informáciu treba „stráviť“ čo najrýchlejšie, aby sa mohol venovať ďalším aktivitám.

Flâneur hybridného priestoru

Pri hľadaní profilu, ktorý by najlepšie vystihoval „človeka hybridného priestoru“ z pohľadu informačnej vedy sme si vybrali archetypálnu postavu flaneura.³ Flaneur pozoruje, skúma priestor očami umelca, experimentuje, hľadá inšpiráciu v priestore, v ktorom sa pohybuje. Nekladie si za cieľ niečo zmeniť, je individualista a zakladá si na vlastnom originálnom prístupe. Tým že flaneur je súčasne „aj nad vecou, aj zainteresovaný na veci“, je „aj v dave, aj mimo neho“ je podľa nášho názoru najlepším prototypom „hybridného“ jednotlivca.

Spôsob fungovania flaneura v priestore budeme označovať termínom „flaneurstvo“. Flaneurstvo je charakterizované hlavne citlivým (a zároveň kritickým) vnímaním prostredia, v ňom prebiehajúcich aktivít a asertivitou.⁴ Imperatívom flaneurstva je schopnosť identifikovať odchýlky od bežnej, rutínnej štruktúry (tkaniny) našich každodenných životov a skúmať, čo všetko tieto odchýlky v sebe skrývajú.

3 Archetyp flaneura poznáme najmä z diel Honoré de Balzaca, Charlesa Baudelaira a Waltera Benjamina.

4 V tradičnom zmysle je jadrom flaneurstva prechádzania sa mestom bez presnejšieho plánovania trasy zamerané na vyhľadávanie zaujímavostí, pasívne sledovanie mestského života bez priameho zapojenia sa do diania.

Pre flaneura fyzikálneho priestoru bola charakteristická pešia mobilita, pasívne pozorovanie, vycibrený vkus, schopnosť rozpoznať (architektonickú) kvalitu, historickú hodnotu, vnímanie ducha miesta, mierne nadradený/cynický pohľad na iných, ovládanie umenia pozeráť sa (sledovať) bez toho, aby to tí, ktorých pozoruje zaregistrovali. Pokiaľ ide o priemet konceptu flaneura z fyzikálneho priestoru do kyberpriestoru, v prvom rade sa oň zaslúžil Mitchel: „*volám sa wjm@mit.edu (hoci mám viacero aliasov) a som elektronický flaneur... mojou kaviarňou je klávesnica*“ (Mitchell, 1995, s. 7).

Na rozdiel od flaneura fyzikálneho priestoru, ktorému k praktizovaniu flaneurstva stačili prechádzky po meste, kyberflaneur pre praktizovanie flaneurstva potrebuje zvládnuť i špeciálnu (digitálnu) gramotnosť. S nástupom hybridného priestoru ožila myšlienka vytvoriť koncept kyberflaneura 2.0, ktorý by objavoval zaujímavé miesta vo fyzikálnom priestore s pomocou asistenta z virtuálneho priestoru (napr. GPS súradnice, rozšírená realita, trvalé pripojenie k sieti, ...). Vykresľovanie podoby flaneura hybridného priestoru začíname provokatívnou otázkou, ktorá však reflektuje realitu dnešných dní: „*Dnes je otázkou, či ľudia, kráčajúci po uliciach so sklonenou hlavou a pozerajúcich do svojich mobilných telefónov sú ešte stále súčasťou života na ulici alebo nie.*“⁵ (Goldberg, 2013)

Flaneur hybridného priestoru si skladá jednotlivé vnemy/dojmy do reťazca/tkaniva skúsenosti, akéhosi scenára príbehu, ktorý práve zažívame. Flaneur hybridného priestoru prestáva byť pasívnym pozorovateľom a snaží sa vytvoriť/prispieť k vytvoreniu nového príbehu v hybridnom priestore. Pritom môže využívať rôzne nástroje, napr. Google Maps Streets View. Flaneur HP využíva pri navigácii, pozorovaní, skúmaní detailov i dokumentovaní svojej cesty týmto priestorom tzv. chytrý telefón. Flaneur hybridného priestoru je „zosieťovanou individualitou/jednotlivosťou“, t. j. na jednej strane vyšponovaná snaha o individualizmus, na druhej strane „poznaná nevyhnutnosť“ byť súčasťou virtuálneho stáda. To ho posúva z pozície anonymného od iných izolovaného pozorovateľa do pozície participátora. Ďalším špecifikom flaneura hybridného priestoru je zdieľanie/vzájomná výmena výsledkov svojho flaneurstva s inými, často neznámymi flaneurmi. To predstavuje potenciálnu možnosť vytvoriť akúsi wikiflaneuriu, t. j. jeden, kolektívne editovaný príbeh, ktorý zároveň môže slúžiť aj ako mapa/navigácia pre budúcich flaneurov. Digitálna meta-dimenzia hybridného priestoru umožňuje urobiť túto mapu „tekutou“, t. j. neustále

5 Svojím spôsobom takýto človek nevznikol až ako dôsledok invázie mobilov do nášho života – už dávno pred príchodom mobilov bol známy stav „byť neprítomný duchom“. Nová je len frekvencia výskytu a intenzita tohto stavu.

sa meniacou v čase. Vráťane vlastnosti všetkých tekutín – rozlievať sa po priestore dovtedy, kým nenarazí na jeho ohraničenie.

Záver

V tomto príspevku sme chceli, trochu netradičným spôsobom „poukazovania na kontext“ upozorniť na nové výzvy, ktoré stoja pred knižnicami v 21. storočí. Ide o to, že nestačí len tradičnú knižnicu doplniť o „digitálne oddelenie“ a tak vytvoriť hybridnú knižnicu. Treba brať do úvahy aj zmenu podoby priestoru, v ktorom knižnice fungujú – nastupuje hybridný priestor, ktorý neoddeliteľným spôsobom spája fyzikálny a virtuálny priestor. Spojivom je tzv. digitálna metadimenzia, cez ktorú prúdia dáta a informácie medzi oboma priestormi. K tomu pristupuje fenomén „stáleho pripojenia“, zabezpečujúci trvalú dostupnosť akýchkoľvek informácií z ktoréhokoľvek miesta. Takýmto priestorom sa pohybujú tri typy ľudí: bohatý „patricijovia“ ktorí po vzore svojich stredovekých predkov s ťažkosťami zvládajú umenie čítať a písať, „šedé myšky“, sústreďujúce sa na uspokojovanie bežných konzumných potrieb a flaneuri, trochu cynici, trochu umelci, hľadajúci nevšednosť v šedi okolia. Knižnice nemajú problém s „patricijmi“ – tí spravidla do knižnice nechodia. Nemajú problém ani so „šedými myškami“, lebo sú uspôsobené na poskytovanie služieb práve im. Výzvou sú flaneuri, ktorí sa budú domáhať, aby im knižnice jednak boli vybavené všetkými najnovšími technologickými vymoženosťami a jednak aby to, čo čitateľom ponúkajú bolo nielen zaujímavé, ale tiež prezentované v správnej, najlepšie interaktívnej, podobe.

Literatúra

- BAUDELAIRE, Charles. *The Painter of Modern Life. Selected Writings on Art and Literature*. Viking. 1972, s. 399–402.
- KUZMÍKOVÁ Jana. Tri verzie a tri nosné domény modernistického umenia. *Slovenská literatúra*. 2012, 59(3), s. 230–245.
- BENJAMIN, W. *The writer of modern life: essays on Charles Baudelaire*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.
- DE SOUZA E. and A. SILVA. From cyber to hybrid: mobile technologies as interfaces of hybrid spaces. *Space & Culture*. 2006, 9(3), 2006, s. 261–278.
- FLORIDI, Luciano. *Čtvrtá revoluce: jak infospféra mění tvář lidské reality*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. Studia nových médií. ISBN 978-80-246-3803-4.

- GOLDBERGER, P. *Our Cell Phones, Our Disconnected Selves* [online]. 2013 [cit. 2020-02-24]. Dostupné z: <https://www.metropolismag.com/ideas/paulgoldberger-cell-phones-disconnected-selves/>
- LE ROY, E. *Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence*. Paris: BOIVIN, 1928.
- NEWBY, G. B. The necessity for information space mapping for information retrieval on the semantic web. *Information Research* [online]. 2002 [cit. 2020-02-24]. Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/7-4/paper137.html>
- KOPOMAA, T. *The city in your pocket: Birth of the mobile information society* [online]. [cit. 2020-02-24]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/242352344_The_city_in_your_pocket_Birth_of_the_mobile_information_society
- MITCHELL, W. *City of Bits. Space, Place and the Infobahn* [online]. Cambridge, Mass. & London: MIT Press, 1995 [cit. 2020-02-24]. Dostupné z: https://www.academia.edu/12854253/City_of_Bits_Space_Place_and_the_Infobahn_On_Architecture_Reviews
- POPPER, K. *Three Worlds. The Tanner lecture on Human Values* [online]. 1978 [cit. 2020-02-24]. Dostupné z: <https://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/p/popper80.pdf>
- TEILHARD DE CHARDIN, P. *Vesmír a lidstvo*. Vyd. 1. Překlad Jan Sokol. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-702-1043-5.
- VERNADSKIĀ, V. I. *Filosofskie mysli naturalista*. Moskva: „Nauka“, 1988. ISBN 5020033251.

prof. Ing. Milan Konvit, PhD.
milan.konvit@mediamatika.sk

Stav digitalizace knihovních fondů v České republice a její využití v rešeršní a badatelské činnosti

Ing. Aleš Brožek

Abstrakt

Autor informuje o situaci v České republice v oblasti digitalizace fondů knihoven. Vysvětluje, proč by měly knihovny digitalizovat knihy, noviny a časopisy. Informuje o existenci *Registru digitalizace* a o digitálních knihovnách. Z pohledu badatele upozorňuje nejen na výhody plnotextového vyhledávání, ale i na jeho úskalí.

Klíčová slova: *digitalizace, registr digitalizace, digitální knihovna, systém Kramerius, plnotextové (fulltextové) vyhledávání*

V posledních desetiletích dochází na celém světě k rozsáhlé digitalizaci knihovních fondů. Pro knihovny z toho vyplývá řada výhod. Nejčastěji se zdůrazňuje, že díky digitalizaci chráníme knihovní fondy. Je pravdou, že české knihovny nebyly tolik postiženy dopady obou světových válek jako knihovny v sousedních státech. Ani přírodní katastrofy, jako jsou zemětřesení, požáry a povodně, neměly snad s výjimkou povodní v roce 1997 na Moravě a hlavně v roce 2002 v Čechách tak zničující účinky na naše knihovní fondy. Mnoho knihovních sbírek v České republice je však ohroženo degradací kyselého papíru, který zapříčiňuje fyzický rozpad dokumentů, zejména novin. Týká se to především papíru vyráběného v 19. století a na počátku 20. století.

Pracovník veřejné knihovny, která má ve fondu noviny z 19. století jen výjimečně, může mít pocit, že ochrana fondu digitalizací se ho netýká. Knihovní fondy jsou však ohroženy i uživateli a těch do veřejných knihoven přichází mnoho. Ne všichni se sice dopouštějí krádeží, ale stačí projevy vandalismu (vytrhávání listů, podtrhávání řádků či používání zvýrazňovačů v učebnicích). Mnozí poškozují knihovní fondy nechtěně svou nepozorností (půjčené knihy nechají zmoknout, polít, potřhat malými dětmi a domácími mazlíčky). A to nemluvíme o ztrátách knih, ke kterým dochází nepozorností uživatelů v dopravních prostředcích, hotelích, na dovolené i jinde.

Další výhodou je úspora času a práce v případě, že knihovna má zdigitalizované publikace, na které se již nevztahuje autorský zákon. Digitalizáty pak může vystavit na internetu a nabízet je těm uživatelům, kteří nepotřebují pracovat s originálním výtiskem. Pracovník knihovny si tak ušetří čas, který musel vynaložit na vyhledání dotyčné publikace ve skladu, často dost vzdáleného od knihovny, a donešení do studovny nebo půjčovny. I uživatel ocení fakt, že zdigitalizovanou knihu může studovat v kteroukoliv denní a noční hodinu, kterýkoliv den v týdnu a z každého místa, kde je připojení na internet.

Tato přednáška chce však upozornit na výhodu, ke které dochází u fondů, které se nedigitalizují jen do fáze vytvoření obrazového souboru, ale provede se u nich i textový přepis. Ten je totiž podmínkou pro *plnotextové hledání*. Ve většině případů přitom nemusíme vyžadovat ruční přepis, který je pochopitelně mnohem přesnější než textový přepis vzniklý technologií OCR. Je však časově mnohem náročnější a v případě situace v České republice, kdy už počet zdigitalizovaných stran knihovnických fondů se blíží ke 100 milionů, nereálný.

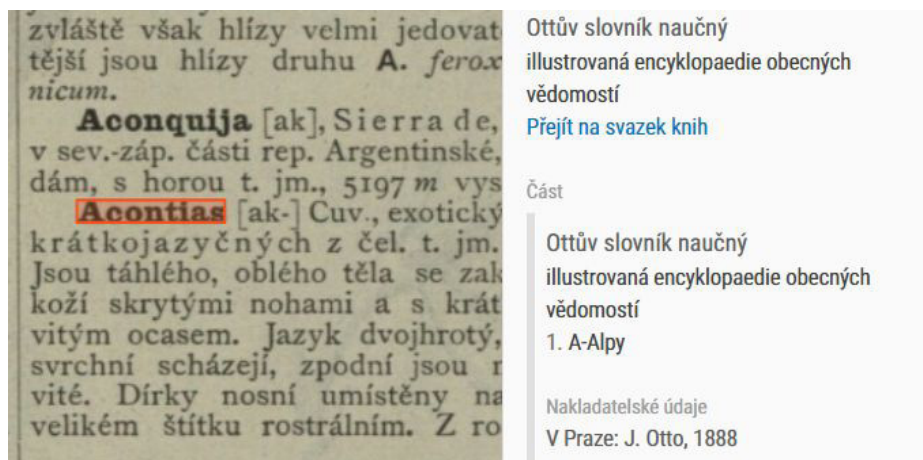
V rámci „*Národního programu digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru – Kramerius*“, což je 7. podprogram programu Veřejné informační služby knihoven¹ (VISK) se o technologii OCR píše v podmínkách. Jednou z nich, aby byl projekt finančně podpořen Ministerstvem kultury, je provedení konverze obrazových souborů pomocí OCR do textového formátu. Ještě do roku 2016 byla vyžadována úspěšnost rozpoznávání textových znaků minimálně 95%. To znamená, že použitý software pouze 5 % znaků na stránce nerozpozná správně a třeba malé *i* převede na malé *el*. U starší produkce je však taková úspěšnost těžko dosažitelná, protože kromě kvality tisku schopnost rozpoznání snižuje zažloutlý papír nebo deformovaný text, takže nyní už se procenta úspěšnosti rozpoznání v podmínkách neuvádějí.

V posledních letech přibyl důležitý požadavek vytvářet soubory ve formátu ALTO XML v rámci konverze do textového formátu. Soubor ALTO XML poskytuje informace o souřadnicích textových informací vhodných pro vyhledávání, tedy hledané a nalézané výrazy jsou díky tomu v obrazovém souboru barevně zvýrazněny (Obr. 1).

Uživatel už nedostává jen informaci jako dříve, že hledaný výraz je na určité stránce, ale hned vidí, v kterých místech dotyčné stránky je. Nemusí jako dříve pročitat danou stránku nebo si vypomáhat klávesami control F a hledat v textovém přepisu požadovaný výraz.

Je třeba si uvědomit, že digitalizace knihovnických fondů nespočívá jen ve vkládání jednotlivých listů publikace do skeneru. To už ani nemusí dělat člověk, pro-

1 <https://visk.nkp.cz/visk-7>

Obr. 1

tože existují robotické skenery. Digitalizace je náročná na lidský čas, neboť je třeba rozhodnout, co se bude digitalizovat, potom tyto dokumenty dovést z depozitářů, zkontrolovat jejich kompletnost a nekompletní vícesvazková díla nebo periodika dokončovat výpůjčkami z jiných knihoven. Po skenování následuje manuální úprava obrazových souborů (ořezání, vyrovnání, pokud byla stránka při skenování pootočená). Nezbytné je časově velmi náročné připsování metadat, než se digitalizát zpřístupní v digitální knihovně (DK) na internetu.

Říká se „čas jsou peníze“, proto platí, že je finančně nevýhodné digitalizovat znovu to, co už některá knihovna zdigitalizovala. Je výborné, že se knihovník může opřít o nástroj Registr digitalizace² (RD), z něhož se dozví, co už bylo zdigitalizováno. Pro uživatele je to zase užitečný nástroj k tomu, aby zjistil, v které digitální knihovně digitalizát najde a nemusel jej hledat v jednotlivých DK.

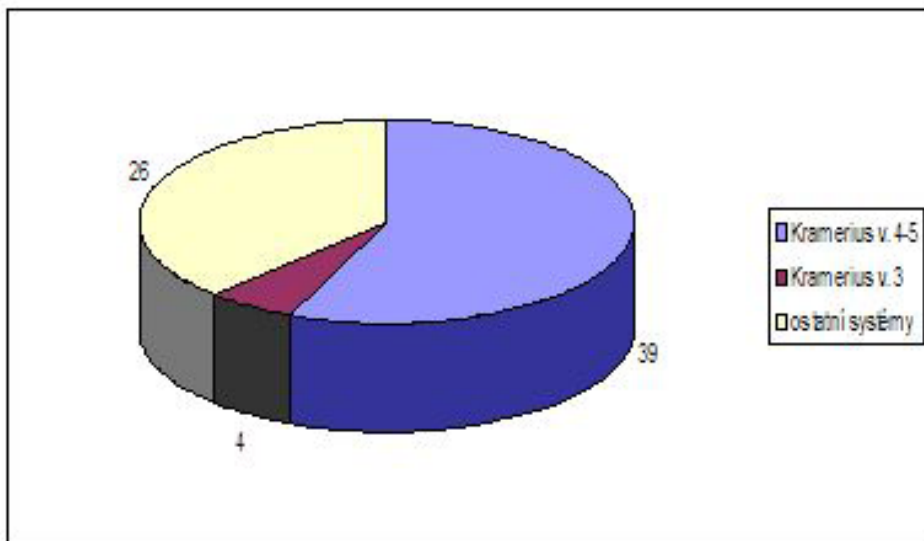
Naneštěstí ne všichni, kteří digitalizují, hlásí již zdigitalizované dokumenty do Registru digitalizace. Přitom lze do RD zapisovat dokonce i údaje o plánované digitalizaci. Někteří ani neví o jeho existenci, ačkoliv garantující osoba z Národní knihovny registr neustále propaguje a udržuje s garanty jednotlivých DK nadstandardní kontakty.

I přes neúplnost RD si lze vytvořit poměrně přesný obrázek o stavu digitalizace knihovních fondů v České republice. Na konci roku 2019 zaznamenal RD 69 digitálních knihoven (Obr. 2). Pokud by údaj o zdigitalizovaném titulu nebyl zapsán do RD, musel by uživatel vstoupit do každé DK a prohledat ji, aby zjistil, zda v ní najde

2 <http://registrdigitalizace.cz/rdcz/home>

požadovaný titul. Věřme, že k situaci, kdy se údaj o zdigitalizovaném dokumentu neuložil do RD, nedochází často. Pokud k ní však dojde, uvědomíme si, že máme příliš velký počet digitálních knihoven. Nejpoužívanější systém – systém Kramerius – sice převládá. Najdeme jej v 43 DK (4 DK jsou přitom ve verzi Krameria č. 3, kdy uživatel musí mít nainstalován plug-in pro zobrazení obrazových souborů ve formátu djvu), takže devětařicetkrát použijeme stejný způsob hledání. Ostatních systémů je 26, v každém z nich se hledá jinak, proto si musíme předem osvojit specifické způsoby hledání. Navíc ve většině z nich chybí textový přepis. Nemůžeme v nich plnotextově hledat, jen číst.

DK bez textového přepisu však neztracujeme. Některé z nich totiž nerespektují zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském (autorský zákon, AZ), který rozlišuje dva druhy dokumentů – autorsky volné a nepřístupné. Nepřístupné lze prohlížet jen v budově knihovny, autorsky volné mohou být zpřístupněny i mimo budovu knihovny. (S držiteli práv lze však uzavírat smlouvy, které umožní zpřístupnění dokumentů i mimo budovu knihovny, což je případ projektu DNNT – Díla nedostupná na trhu, jenž bude realizován v letošním roce). Zjednodušeně řečeno podle AZ lze volně zpřístupnit dokumenty, u nichž uplynulo sedmdesát let od smrti původce díla a zároveň uplynulo padesát let od vydání nakladatelem. Ne všechny DK AZ dodržují. V jedné DK, která nerespektuje AZ, si tak můžeme prohlédnout Rudé právo i z roku 1989. Nemůžeme v něm sice plnotextově vyhledávat na rozdíl od Rudého

Obr. 2

práva v DK Národní knihovny ČR. Tam je Rudé právo sice od roku 1920 až do roku 1995, ale z důvodu AZ si jej nemůžeme prohlížet mimo budovu knihovny. V DK Národní knihovny ČR však můžeme provést plnotextové hledání z domova a na nalezený text se pak podívat v DK, která nerespektuje AZ, zpřístupňuje všechny texty bez ohledu na jejich stáří, ale chybí jí textový přepis.

Pro plnotextové vyhledávání se nám počet DK prakticky zúží jen na DK Google Books, kde se podle údaje z RD dá nyní prohledávat ve 170 tisících bohemikálních titulů (v Google Books je samozřejmě nabídka i nebohemikálních dokumentů, takže počet děl zdigitalizovaných firmou Google je mnohonásobně větší), a na DK v systému Kramerius. Takových DK je třiadvacet, proto zase o tak velké snížení počtu DK, které by měl pečlivý badatel prohledat, nejde.

Když potřebujeme plnotextově prohledat určitý titul, je výhodné si zjistit v RD, v které DK je vystaven, a pracujeme pak jen s tou určitou DK. V ostatních případech bychom měli prohledat aspoň ty největší DK, pokud téma není regionální nebo oborově speciální. V tom případě je výhodnější začít hledat v DK krajské knihovny (co se psalo o osobnosti, která žila na Ostravsku, ověříme nejprve v DK Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě) nebo v DK specializované, zemědělské či lékařské knihovny (zemědělská či lékařská témata). U obecných témat (např. instituce a osobnosti celostátního významu) zahájíme plnotextové hledání v těch největších, buď tedy v DK Národní knihovny ČR nebo DK Moravské zemské knihovny v Brně. Z 90 % je sice jejich obsah shodný, ale pečlivější badatelé raději prohledají obě, protože v DK NK jsou digitalizáty z VISK7 od všech knihoven, což v DK MZK nenajdeme. V MZK jsou navíc digitalizáty z její vlastní digitalizace, které MZK na rozdíl od digitalizátů vytvořených v rámci Národní digitální knihovny (NDK) do DK NK nepředává.

Až na třetím místě v počtu zdigitalizovaných dokumentů i zdigitalizovaných stran je DK nazvaná Česká digitální knihovna (ČDK). Provozuje ji Knihovna Akademie věd ČR se záměrem najít digitalizáty z největších DK a nemuset procházet DK každou zvlášť. Budování ČDK však probíhá pomalu. Kvalita dat o digitalizátech v jednotlivých DK, ačkoliv využívají jednotný systém Kramerius, je totiž rozdílná a způsobuje komplikace v ČDK. Za poslední dva roky proto byla rozšířena jen o DK Vědecké knihovny v Olomouci, Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích a Národní technické knihovny v Praze. Počet DK zařazených do ČDK je v současnosti jen deset a z NDK, kterou buduje Národní knihovna ČR spolu s Moravskou zemskou knihovnou v Brně, se v ČDK nenajde zatím ani polovina jejího obsahu!

Plnotextově se úspěšně vyhledává pochopitelně jen v těch digitalizátech, kde je kvalitní textový přepis. V případě nekvalitního OCR si lze pomoci použitím zástup-

ných znaků. Ty však zatím spolehlivě nefungují u Krameria verze 5, ale jen u Krameria verze 3. V menší míře vypomůže hvězdička, která vyhledá výrazy s prázdným či libovolně dlouhým řetězcem jakýchkoliv znaků na místě hvězdičky. Více se však využije otazník, který nahrazuje v hledaném výrazu jeden libovolný znak na místě otazníku. Hvězdička a otazník se nemohou použít na pozici prvního písmene. Přehled zástupných znaků a Booleovských operátorů je nejpřehledněji podán v nápovědě Portálu knihoven.³

Tímto způsobem lze najít např. informace o Spolku bibliotekářů vědeckých knihoven v Národních listech (NL) a Národní politice (NP). Tyto dva celostátní deníky byly tištěny na nekvalitním papíře, takže úspěšnost rozpoznávání textových znaků se může pohybovat kolem 80 %. Použitím zástupného znaku otazníku na různých místech čtveřice slov „spolek“, „bibliotekářů“, „vědeckých“ a „knihoven“ se dostaneme k těmto výrazům, které bychom jinak nenašli:

Spolek blbllolekůřů vědeckých knihoven	(NP z 24. 12. 1927)
Spolek „bibliotekářů vědeckých knihoven	(NL z 25. 12. 1927)
Spolek bibliotekárn vědeckých knihoven	(NL z 27. 12. 1927)
Spolek btbllolekářů vMeckteh knihoven	(NP z 5. 1. 1928)
Spolek blDliotekářů vědeckých knihoven	(NL z 5. 1. 1928)
Spolek bibliotekářů vědeckých knihoven	(NP z 8. 1. 1928)
Spolek bibliotekářů vědeckých knihoven	(NP z 10. 1. 1928)
Spolek blbliothekářů vědeckých knihoven	(NP z 11. 1. 1928)
Spolek M- bliotélcářft vědeckých knihoven	(NL z 12. 1. 1928)
Spolek bibliothekářů vědeckých kniho- ven	(NL z 4. 2. 1928)
Spolek bibliotekářů vědeckých kniho- ven	(NL z 16. 2. 1928)
Spolek Jbliothekářů vědeckých knihoven	(NP z 16. 2. 1928)
Spo- lek bibliotekářů vědeckých knihoven	(NP z 16. 2. 1928)
Spolek b.bliothekáfů vídeckvch knihoven	(NL z 1. 3. 1928)

Musíme počítat i se skutečností, že se ve 20. letech 20. století psalo slovo „bibliotékář“, respektive „bibliotekář“ i v podobě „bibliothekář“, a hledat také tuto podobu, tedy nahradit i osmou pozici otazníkem pro případ, že OCR nerozpoznalo písmeno h správně. Obecně platí, že menší chybovost je při přepisování slov neobsahujících diakritická znaménka, což potvrzuje prakticky bezchybný přepis slov „spolek“ a „knihoven“. Jsou to sice slova bez diakritických znamének, ale dvojslabičná, resp. tříslabičná. Musí se tedy brát na zřetel i eventualita, že se tato slova dostanou na

3 <https://www.knihovny.cz/>

konec řádku a budou rozdělena spojovníkem. Proto je potřeba v tomto speciálním případě psát hledaná slova v uvozovkách a se spojovníkem, pokud nechceme přijít o nějakou zajímavou informaci.

Pokud by byly Národní politika nebo Národní listy zdigitalizovány bez textového přepisu, prohlížení jen jednoho ročníku by zabralo několik desítek hodin. Počet čísel u deníků ve dvacátých letech minulého století byl vyšší než počet dnů v roce. Jednotlivá čísla byla vydávána ráno i odpoledne s pozměněnými texty. I když se mohlo jednat jen o krátké zprávy, pro badatele obsahovaly významné informace. Proto ani s výsledkem, jak proběhla digitalizace Národní politiky v Národní knihovně, nemůže být badatel zcela spokojen. Přehled nezdigitalizovaných čísel Národní politiky z roku 1928 uvádí Obr. 3. Otázkou je, zda údaj „není k dispozici“ znamená, že tato čísla nedošla jen do Národní knihovny nebo ani do dalších knihoven v naší republice. Pokud jsou k dispozici třeba v archivních knihovnách, stálo by za to je dodigitalizovat.

Deníky z 19. a 20. století přitom obsahují informace, které se nemusí najít v žádném jiném zdroji. Například údaje o úmrtí osob se často dají relativně rychle dohledat v rubrikách typu „Zemřeli v...“ nebo „Verstorbene in...“. Pro badatele genealoga plnotextové hledání může přinášet bohaté žně. Musí ovšem počítat s eventualitou, že kromě chyb v textovém přepisu mohla být příjmení v novinách navíc zkomolená.

Pokud chybí textový přepis, ale kniha či periodikum je vystaveno zdigitalizované na internetu, badatel je šťastný, že nemusí zjišťovat přes Souborný katalog ČR, v které knihovně je dokument uložen, objednávat si ho do studovny (domů se mno-

Národní politika	
Datum vydání ročníku:	1928
Číslo ročníku:	46
Vady:	nekválitní a poškozená předloha; č. 6, 116, 121 odpolední vydání není k dispozici; č. 122 není k dispozici; č. 133 s. 7 - 10 není k dispozici; č. 133 1. příloha s. 4 - 7 není k dispozici; č. 137, 157, 179 - 180, 185 - 186, 226, 270 odpolední vydání není k dispozici; č. 271 s. 3 - 4, č. 274 příloha s. 3 - 8, č. 275 příloha s. 3 - 4, č. 276 příloha s. 3 - 6, č. 278 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 279 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 281 příloha s. 2 - 8, č. 282 příloha s. 3 - 4, č. 283 příloha s. 3 - 6, č. 285 příloha s. 5 - 8 není k dispozici; č. 286 1. příloha s. 3 - 5 není k dispozici; č. 286 2. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 288 příloha s. 3 - 8, č. 289 příloha s. 3 - 4, č. 290 příloha s. 3 - 6, č. 292 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 293 1. příloha s. 3 - 7 není k dispozici; č. 293 2. příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 295 příloha s. 3 - 6, č. 296 příloha s. 3 - 4, č. 297 příloha s. 3 - 6, č. 299 příloha s. 5 - 6 není k dispozici; č. 300 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 300 2. příloha s. 3 - 6, č. 301 příloha s. 3 - 4, č. 302 příloha s. 3 - 5, 7 - 8, č. 304 příloha s. 5 - 12 není k dispozici; č. 304 odpolední vydání není k dispozici; č. 306 příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 307 1. příloha s. 3 - 14 není k dispozici; č. 309 s. 3 - 10 není k dispozici; č. 310 příloha s. 3 - 4, č. 311 příloha s. 3 - 6, č. 312 příloha s. 3 - 4, č. 313 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 314 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 314 2. příloha s. 3 - 12 není k dispozici; č. 316 příloha s. 3 - 6, č. 317 příloha s. 3 - 4, č. 318 příloha s. 3 - 6, č. 319 příloha s. 3 - 4, č. 320 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 321 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 321 2. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 323 příloha s. 3 - 8, č. 324 příloha s. 3 - 4, č. 325 příloha s. 3 - 6, č. 326 příloha s. 3 - 4, č. 327 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 328 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici; č. 328 2. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 330 příloha s. 3 - 8, č. 331 příloha s. 3 - 4, č. 332 příloha s. 3 - 6, č. 333 příloha s. 3 - 4; č. 334 příloha s. 5 - 10; č. 335 1. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 335 2. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 337 příloha s. 3 - 10, č. 338 s. 3 - 4, č. 339 příloha s. 3 - 6, č. 340 příloha s. 3 - 8 není k dispozici; č. 341 1. příloha s. 3 - 10 není k dispozici; č. 341 2. příloha s. 9 - 10 není k dispozici; č. 343 příloha s. 3 - 10, č. 344 příloha s. 3 - 4, č. 345 příloha s. 3 - 8, č. 346 s. 3 - 4, č. 347 příloha s. 3 - 12 není k dispozici; č. 348 1. příloha s. 5 - 12 není k dispozici; č. 348 Nedělní zábavná a poučná příloha Národní politiky není k dispozici; č. 350 příloha s. 3 - 10, č. 351 příloha s. 3 - 4, č. 352 příloha s. 3 - 8, č. 353 příloha s. 5 - 6, č. 354 s. 3 - 8 není k dispozici; č. 355 1. příloha s. 5 - 8 není k dispozici; č. 356 odpolední vydání; č. 357 není k dispozici; č. 358 příloha s. 3 - 4, č. 359 příloha s. 3 - 4 není k dispozici; č. 360 1. příloha s. 3 - 6 není k dispozici;

Obr. 3 Přehled nezdigitalizovaných čísel Národní politiky z roku 1928

ho odborných starších titulů nepůjčuje) a tam trávit hodiny pracným pročitáním. Pracné pročitání ho sice čeká i v domácím prostředí, ale o čase věnovaném této aktivitě si rozhoduje sám a nikoliv pevně dané otevírací hodiny v knihovně. Pokud textový přepis nechybí, v příjemném domácím prostředí uživatel zažívá příjemný pocit z nalézání hledaného mnohem dříve než u dokumentu bez textového přepisu. Ve druhém případě je pocit pochopitelně intenzivnější.

Existuje však stále množství knih a periodik z 19. a 20. století, které nejsou ani zdigitalizovány, natož aby byl k dispozici jejich textový přepis. Zvláště citelně badatelé pociťují absenci zdigitalizovaných okresních novin vydávaných po roce 1948 okresními výbory Komunistické strany Československa a okresními národními výbory. Analýza těchto titulů prováděná na podzim roku 2019 ukázala, že zdigitalizovány byly např. tituly:

- Předvoj: okresní noviny, orgán OV KSČ a rady ONV v Jičíně. Jičín: OV KSČ, 1960–1990.
- Naše slovo: orgán Okresního výboru KSČ a Okresního národního výboru v Šumperku. Šumperk: OV KSČ, 1960–1990. (zbývá zdigitalizovat rok 1959)
- Jiskra: orgán OV KSČ a rady ONV v Třebíči. Třebíč: ONV, 1945–1990.

Badatel s vděčností myslí na hradecké, olomoucké a havlíčkobrodské knihovnický. Naproti tomu následující tituly ještě na digitalizování stále čekají:

- Kupředu: okresní noviny. Kolín: OV KSČ a ONV, 1960–1990.
- Směr: orgán OV KSČ a ONV v Teplicích. Teplice: OV KSČ, 1960–1990.
- Zář: orgán OV KSČ a ONV v Pardubicích. Pardubice: OV KSČ, 1960–1990.
- Zítřek. Písek: Okresní národní výbor, 1960–1994.
- Kroměřížská jiskra: okresní noviny: týdeník OV KSČ a rady ONV. Kroměříž: OV KSČ a rada ONV, 1959–1990.
- Znojensko: Orgán OV KSČ a ONV Znojmo. Znojmo: OV KSČ, 1959–1990.
- Nové Klatovsko. Klatovy. Okresní národní výbor. Klatovy: ONV, 1958–1989.
- Sokolovská jiskra. V Sokolově: Okresní národní výbor, 1953–1991.
- Rozvoj: Týdeník pracujících okresu Semily. Semily: ONV, 1957–1990.
- Nové Opavsko: týdeník OV KSČ a Rady ONV v Opavě. Opava: OV KSČ, 1959–[1989?].

Badatelé se těší, až se tato periodika dostanou do plánu digitalizace dalších krajských knihoven.

I přes skutečnost, že řada informačně hodnotných knih a periodik nebyla dosud zdigitalizována a zdá se, že ani v nejbližší době nebude zdigitalizována, uživatelům se vyplácí, když se naučí základní postupy plnotextového vyhledávání. Autor těchto řádků už čtvrtý rok objíždí knihovny České republiky a v rámci podprogramu Mimoškolní vzdělávání knihovníků, což je 2. podprogram Veřejné informační služby knihoven (VISK), učí knihovníky, muzejníky a archiváře, jak najít v téměř 100 milionech zdigitalizovaných stran požadovanou informaci. Ne vždy se to podaří. Buď je ukryta v dosud nezdigitalizovaných knihách a periodikách, nebo nebyla nikdy publikována. I to je život a badatel se s tím musí smířit.

Literatura

BROŽEK, Aleš. Systém Kramerius v českých knihovnách na konci roku 2017. *Čtenář: měsíčník pro knihovny*. 2018, **70**(5), s. 181–183. ISSN 0011-2321. Dostupné také z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/clanek/1391>.

BROŽEK, Aleš. Můžeme být spokojeni s digitalizací knihovních fondů v České republice a jejím využitím? *Duha: informace o knihách a knihovnách z Moravy*. 2020, **34**(1), s. 4–7. ISSN 0862-1985. Dostupné také z: <http://duha.mzk.cz/clanky/muzeme-byt-spokojeni-s-digitalizaci-knihovnich-fondu-v-ceske-republice-jejim-vyuzitim>.

Ing. Aleš Brožek

brozek@svkul.cz

Pracoval v letech 1990 až 2017 na pozici ředitele Severočeské vědecké knihovny v Ústí nad Labem. Zabýval se problematikou akvizice a vedl sekci pro akvizici Sdružení knihoven ČR. V posledních deseti letech se zabývá propagací plnotextového vyhledávání v digitálních knihovnách. V současnosti je konzultantem ředitelky ústecké knihovny a členem týmu pro vývoj systému Kramerius.

Najnovšie poznatky z výskumu automatického rozpoznávania textov historických dokumentov

prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.

Ústav bohemistiky a knihovníctví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Abstrakt

Príspevok popisuje práve skončený európsky projekt READ, ktorý mal všetky atribúty metodológie *digital humanities*. Hlavným výstupom projektu READ je platforma Transkribus, v ktorej sa implementujú výsledky základného výskumu. Technologická a vedecká *inovácia* projektu READ je založená na využívaní *umelej inteligencie*, ako jednej z perspektívnych disciplín *informatiky*. Strategickým cieľom výskumu je vytvoriť na národnej úrovni predpoklady kompetentného *partnerstva* českých a slovenských výskumníkov so špičkovým európskym výskumom, naštartovať a následne sa aktívne zapojiť do mnohostrannej vedeckej európskej spolupráce. Výskum sa realizuje v odbore knižničná a informačná veda (sociálne aspekty), s presahom do odboru *história*. Kľúčovým výskumným problémom už nie je len *digitalizácia*, ale tvorba čo najlepších *modelov* automatického *rozpoznávania* textov historických dokumentov a atraktívna prezentácia, prípadne aj automatický *preklad* historických rukopisov pre širokú verejnosť. Príspevok sa opiera o autorovo individuálne hodnotenie projektu READ pre Európsku komisiu.

Kľúčová slova: *digital humanities; automatická transkripcia textov; transkripcia rukopisov; READ projekt; Transkribus*

Projekt READ

READ bol európsky vedecký projekt základného výskumu. Projekt READ sa realizoval v rámci programu Horizon 2020. Bol to výskumný a inovačný projekt, priamo riadený Európskou komisiou, číslo zmluvy No 674943. Projekt READ skončil 30. júna 2019. Záverečné hodnotenie excelentného projektu bolo 12. 9. 2019 v Luxemburgu. Autorom a koordinátorom projektu bol prof. Günther Mühlberger (University of Innsbruck, Digitisation and Digital Preservation Group).

Univerzita v Innsbrucku od roku 2016 skúmala základné technológie rozpoznávania rukopisu, analyzovala rozloženie a vyhľadávanie kľúčových slov pre historické dokumenty v spolupráci s 13 ďalšími partnermi z Európy. Na všetkých troch oblastiach sa podieľali výskumné tímy univerzít vo Valencii, Rostocku, Technickej univerzity vo Viedni a ďalšie výskumné inštitúcie zastúpené v projekte READ.

Projekt READ bol financovaný Európskou úniou sumou približne 8,2 milióna EUR. Financovanie sa skončilo 30. júna 2019. Formujú sa však rôzne nadväzujúce projekty, v ktorých bude pokračovať základný aj aplikovaný výskum.

System Transkribus

Jedným z hlavných cieľov projektu READ bol základný výskum s cieľom vytvoriť výskumnú platformu (systém) Transkribus. Približne 2,5 milióna EUR z 8,2 milióna EUR sa investovalo do rozvoja tejto výskumnej infraštruktúry, ktorá postavila digitalizáciu, automatické rozpoznávanie, prepis a vyhľadávanie v historických dokumentoch na technologicky úplne nový základ.

Transkribus umožňuje aj netechnickým používateľom trénovať neurónovú sieť a špecifické modely a rozpoznávať rukopisy a tlačené materiály v akomkoľvek jazyku a písme s vynikajúcimi, veľmi dobrými alebo dobrými výsledkami. Je to nový, revolučný systém získavania, členenia, prepisu a používania písomného dedičstva.

Technológia, ktorá je založená na metódach umelej inteligencie a strojového učenia, má mimoriadny význam pre:

1. archívy, knižnice a múzeá, ktoré chcú zlepšiť prístup k svojim zbierkam,
2. vedcov humanitných vied, ktorým je umožnené budovať výskum na úplne novom základe („Umelá inteligencia“, „Digitálne humanitné vedy“),
3. širokú verejnosť, ktorá ťaží zo zlepšeného prístupu k „rodinným materiálom a údajom“ v archívoch, a pre
4. počítačových vedcov a poskytovateľov technológií, ktorí dostávajú veľmi významné súbory údajov (datasety, údaje o historických osobnostiach, korporáciách, udalostiach, časových údajoch, geografických dátach) pre svoj výskum, a teda im umožňuje vyvíjať vylepšené algoritmy a metódy.

Nadväzujúce projekty na národnej úrovni (napríklad projekt SKRIPTOR¹) sa orientujú na historické dokumenty a archívne dedičstvo v širšom zmysle. Projekt

1 Projekt SKRIPTOR, ktorého iniciátorom a spoluautorom na Slovensku je prof. Dušan Katuščák, PhD., a doc. PhDr. Imrich Nagy, PhD., (zodpovedný riešiteľ), bol spracovaný

SKRIPTOR má špecifické ciele, ktorých dosiahnutie umožní komunite riešiteľov a historikov zo Slovenska kompetentne participovať na výskumných aktivitách na medzinárodnej úrovni.

Transkribus, pochopiteľne, nenahrádza odbornú a vedeckú erudíciu historikov a archivárov. Automatická transkripcia je len jedným z krokov vedeckej práce historikov. Ďalej nasleduje historický výskum textu a kontextu transkribovaných textov a informácií, editovanie textov získaných transkripciou, identifikácia entít, kľúčových slov, ktoré sú v texte objavené (dátumy, mená osôb, názvy geografických jednotiek, korporácií apod.).

Zmyslom rozsiahlejšej transkripcie s použitím špičkovej platformy Transkribus je sprístupnenie unikátnych zbierok, dokumentov, archívnych jednotiek, ktoré sa nachádzajú v archívoch spravidla len v jednom exemplári. V tom je rozdiel medzi výskytom jednotiek v knižniciach a archívoch. V archívoch sú jedinečné, autentické originálne dokumenty, zbierky, archívne jednotky, kým v knižniciach sú tituly dokumentov, ktoré majú často stovky až tisíce exemplárov.

Po transkripcii historických textov a rukopisov je možné digitálny obsah editovať, interpretovať, použiť a sprístupniť na využitie v širšom meradle aj vo verejných informačných systémoch a službách. Navyše, transkribovaný originálny text, napríklad v latinčine, maďarčine, nemčine, alebo v inom jazyku, je možné aspoň približne ďalej automaticky preložiť do iného jazyka. Tým sa dosť podstatne mení charakter práce archivárov a historikov.

Umelá inteligencia pomáha sprístupňovať rukopisné zbierky

Transkribus je jedinou platformou na svete, ktorá umožňuje aj netechnickým používateľom trénovať špecifické neurónové siete a modely, ktoré sú potom schopné rozoznávať rukopisy a tlače v akomkoľvek jazyku a písme s dobrými alebo veľmi dobrými výsledkami.

V roku 2019 bolo v systéme Transkribus 409 344 jedinečných obrázkov strán, ktoré obsahovali asi 40 mil. slov, ktoré vytvorili používatelia systému ako školia-

pre Agentúru na podporu vedy a výskumu. Podala ho Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Predpokladá aj účasť Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. Na FPF sa, žiaľ, nepodarilo spočiatku presadiť myšlienku spoločného projektu Slezskej univerzity, Moravskoslezskej vedeckej knihovny v Ostrave a Slezského zemského archivu v Opave. Až v roku 2020 prof. Dušan Katusčák a kol. pripravili projektovú žiadosť o grant v programe ĚTA (ISTA): Inovativní zpřístupnění rukopisného dědictví prostřednictvím digitalizace a umělé inteligence (HITEX).

ce, tréningové údaje. Až do konca projektu bolo užívateľmi vyškolených takmer 3 000 modelov. Doteraz boli modely automatického rozpoznávania vytvorené pre tieto jazyky: nemčina, fínčina, angličtina, arabčina, švédčina, perzština, holandčina, sýrčina, latinčina, španielčina, macedónčina, ruština, jidiš, francúzština, hebrejčina, francúzština, dánčina, pravoslávna cirkevná ruština, slovanská a srbská cyrilika, bengálčina, taliančina, osmanská turečtina, portugalcina, poľština, nórčina, stará taliančina, gréčtina, stará nórčina, stará španielčina, stredoveká nemčina, stredoveká holandčina, stredoveká francúzština, stredoveká latinčina a slovenčina.

Dosiahnuté výsledky, know-how a praktické skúsenosti nás vedú k úsiliu o to, aby sa revolučný a inovatívny nástroj systému *Transkribus* zaviedol aj do systému vzdelávania a do praxe pamäťových a fondových inštitúcií prostredníctvom projektu výskumu a vývoja.

BIG DATA

Masívne zhromažďovanie údajov (teda BIG DATA) je najväčšou hodnotou uchovávaní a sprístupňovaní písomného dedičstva s pridanou hodnotou, ktorú predstavujú starostlivo prepisované historické dokumenty v štandardných formátoch, čo dovoľuje priamo opakovane použiť tieto zbierky pre ďalšie procesy strojového učenia.

Trhové ceny historických skriptov, teda ručnej transkripcie sa pohybujú od 10 EUR až do 30 EUR alebo viac za jednoduchú angličtinu a nemčinu za konkrétny rukopis.

Efektívnosť automatickej transkripcie

Ak predpokladáme 15 EUR za stranu ako priemerné náklady, tak v projekte READ operátori vygenerovali peňažnú hodnotu 4–6 miliónov EUR. Je zrejmé, že tieto údaje sú jedným z najdôležitejších kapitálových benefitov novozaloženej READ-COOP SCE a pôsobivým potvrdením základnej koncepcie výskumu smerujúcej k novým poznatkom a súčasne komerčnému využitiu nástrojov, ktoré sú výsledkom aplikácie poznatkov.

Tlačené publikácie zo 16. až 19. storočia sa dajú rozpoznať s mierou chybovosti výrazne nižšou ako jedno percento, jednotlivé rukopisy s 2 až 5% a kolektívne rukopisy s 6 až 10%. Pred niekoľkými rokmi tieto čísla boli úplne nemysliteľné.

Automatický prepis s plaformou *Transkribus* poskytuje často takmer bezchybný text. To je však možné iba školením, tréňovaním systému a trpezlivým vytvorením modelu pre špecifický rukopis alebo zbierku. Je to tiež jeden z najsilnejších argumentov na používanie platformy, pretože umožňuje každému jednotlivému použiť

vateľovi trénovať zodpovedajúce modely presne podľa jeho požiadaviek. V praxi to znamená, že ak máme jednu rukou písaný text vyše 10 000 strán (napr. Laučekova zbierka), vytrénujeme model na 50–70 stranách. Potom už ostatné strany dokáže Transkribus automaticky transkribovať so slušnou presnosťou a prinajmenšom podstatne uľahčí editovanie textu, jeho úpravy, preklad, plnotextové vyhľadávanie atď.

Výzvy pre ďalší výskum

Ďalší výskum by mohol byť zameraný na tieto strategické ciele:

1. historiografické prehodnotenie a dokumentovanie miesta a dôležitosti historických dokumentov pre domáci a európsky výskum; kontakty a názory archivárov a odborníkov z akademickej sféry a z praxe;
2. iniciovanie a koordinácia intenzívnej diskusie knihovníkov a archivárov, odborníkov v oblasti IT a bádateľov za účelom vytvorenia digitálneho systému, ktorého zmyslom je zhromaždiť dokumenty a datasey pre národný a celoeurópsky digitálny informačný priestor;
3. podieľať sa na udržateľnosti výsledkov výskumu európskeho projektu READ v READ READ-COOP (Societas Cooperativa Europaeae – SCE), nakoľko dňa 1. júla 2019 projekt READ v období udržateľnosti pokračuje ako Európska družstevná spoločnosť (SCE). Družstvo READ-COOP bude slúžiť na udržanie a ďalší rozvoj platformy Transkribus a súvisiacich služieb a nástrojov. Riešitelia projektov sa budú uchádzať aj o participáciu na implementácii výsledkov v projekte EU NewsEye (<https://www.newseye.eu/project/about/>)²;
4. navrhnuť na národnej úrovni kompatibilné nástroje pre navigáciu, analýzu a vizualizáciu masívu získaných dát, uľahčiť nové formy medzinárodnej a medziodborovej vedeckej spolupráce, a tak konsolidovať nový virtuálny priestor štandardnej prezentácie písomného dedičstva prostredníctvom digitálneho repozitára na vybratom pracovisku;
5. experimentovať s platformou (systémom) Transkribus, ako so štandardným a adaptovaným systémom a zapojiť širšiu verejnosť, študentov, archivárov, dokumentaristov, historikov, jazykovedcov do používania výsledkov vedeckej spolupráce z tejto kľúčovej fázy európskej kultúrnej a intelektuálnej integrácie.

2 Univerzita Mateja Bela je riadnym členom Družstva READ-COOP a z titulu členstva má prístup k výsledkom výskumu READ a aktivitám v rámci udržateľnosti projektu READ

READ-COOP

READ-COOP je platforma pre medzinárodnú spoluprácu aj pre projekt SKRIPTOR.

Medzinárodná kooperácia a aktívna účasť Slovenska v READ-COOP (Societas Cooperativa Europaea – SCE) je podmienená kooperáciou na národnej úrovni Slovenska. Koncentrácia síl a prostriedkov na národnej úrovni je podmienkou rozvoja výskumov v oblasti dokumentácie, interpretácie a modernej prezentácie písomného dedičstva v európskom kultúrnom priestore. Znamená to, že ak sa komunita výskumníkov v oblasti písomného dedičstva uchádza o účasť na nadnárodnej úrovni, musí byť najprv schopná integrovať sily a prostriedky na národnej úrovni a dosahovať excelentné výsledky.

Kooperácia inštitúcií a jednotlivcov na národnej úrovni je jedným z vedeckých a organizačných cieľov projektov na národnej úrovni.

V ďalších projektoch sa pravdepodobne uplatnia metódy disciplín odboru *historických vied a knižničnej a informačnej vedy*. Menovite sa v projektoch použijú *metódy heuristiky, zbieranie výskumných materiálov, informačného prieskumu, pasportizácie a štandardného popisu zdrojov, informačnej analýzy (bibliografické, administratívne, ochranné metadata, súbory autorít, kľúčové slová), archívneho prieskumu, analýzy a interpretácie získaných zdrojov*.

Vzniknú špeciálne *metodiky práce s unikátnymi archívnymi a knižničnými prameňmi a materiálmi pre následnú digitalizáciu a verejnú prezentáciu spracovaných dokumentov prostredníctvom vedeckých, odborných a popularizačných publikácií, vedeckých a odborných podujatí*.

Návrh metodológie riešenia projektov na národnej úrovni

Riešitelia parciálnych projektov vychádzajúcich z metodológie projektu READ môžu dosiahnuť ciele takýmto postupom:

1. *výber* a štandardný popis rozsiahlejších rukopisných zbierok európskeho a národného významu;
2. *digitalizácia* vybraných historických dokumentov podľa plánu experimentov s cieľom potvrdiť alebo zlepšiť doteraz známe postupy a hodnoty vzhľadom na nasledujúci proces segmentácie textu a automatickú transkripciu (korelácia medzi rôznymi podmienkami a kvalitou skenovania a transkripciou);
3. *zdielanie* digitálnych dokumentov s archívmi a inými inštitúciami, ktoré ich budú môcť používať podľa vlastnej úvahy, ako náhradu papierových dokumentov,
4. *tvorba modelov*, tréning a analýza modelov automatickej transkripcie podľa jazykov vybraných novovekých a moderných zbierok a jazykov (najmä slovenčina, čeština, maďarčina, latinčina, nemčina, poľština);

5. *overenie* a zhodnotenie použiteľnosti dostupných modelov transkripcie z výskumu v projekte READ; typológia použitých rukopisných štýlov;
6. zoznámenie sa s *najlepšou praxou* automatického rozpoznávania textov historických dokumentov v Európe, najmä v Nemecku, Rakúsku, Španielsku, Maďarsku, Veľkej Británii, Fínsku, Holandsku, Srbsku, využitie informácií a skúseností na Slovensku;
7. výskum možností *zvýšenie efektívnosti* rozpoznávania rukopisných textov a textov historických dokumentov prostredníctvom systému Transkribus a súvisiacich nástrojov;
8. *sprístupnenie* transkribovaných a interpretovaných zbierok cez digitálny repozitár širokej verejnosti;
9. tvorba *dokumentácie*, ktorá bude slúžiť pre archívy, knižnice, akademické pracoviská, ako aj pre fyzické osoby na automatickú transkripciu textov.

Prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.

dusankatuscak@gmail.com

Odborník v knižničnej a informačnej vede. Expert Európskej komisie pre kultúrne dedičstvo a *digital humanities* a programu COST. V roku 2019 hodnotiteľ projektu READ. Získané poznatky výnimočného vedeckého inovačného úsilia projektu READ spadajúceho do konceptu *digital humanities* v rámci etapy udržateľnosti projektu uplatňuje vo svojej výskumnej práci. Usiluje sa overiť a implementovať najnovšie poznatky z výskumu automatického rozpoznávania textov historických dokumentov. Na projekt READ už v roku 2018 nadviazal experimentom, spracovaním rozsiahlej korešpondencie významného slovenského učenca *Andreja Kmeťa*. Na experiment použil systém Transkribus. K téme výskumu spracoval štúdiu *Automatická transkripcia rukopisných textov: READ a TRANSKRIBUS (Experiment s transkripciou listov Andreja Kmeťa)*. Patrí medzi popredných pracovníkov výskumu a vývoja, ktorý je rešpektovaný v domácom i medzinárodnom meradle a je vnímaný ako kvalitný garant, manažér a riešiteľ projektov v odbore knižničná a informačná veda a vysokoškolský pedagóg v programe knižničné a informačné štúdiá. Dvanásť rokov (2000–2012) bol generálnym riaditeľom Slovenskej národnej knižnice. V rokoch 2012–2017 bol prodekanom pre vedu a výskum Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline. Má mimoriadne výstupy aplikačného výskumu zamerané na bibliografiu, dokumentáciu, štandardizáciu v odbore, ochranu a sprístupňovanie písomného kultúrneho dedičstva a jeho organizačné a výskumné aktivity majú mimoriadny význam pre rozvoj odboru.

Role knihoven ve vzdělávání

Zapojení knihovníků do procesu vzdělávání studentů

Mgr. Pavlína Tassanyi

Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě

Abstrakt

Článek popisuje 3 způsoby informační podpory studentů poskytované v rámci neformálního vzdělávání v knihovnách.

Prvním způsobem je přímá podpora, během které je knihovník v bezprostředním kontaktu se studentem a poskytuje specializované individuální nebo skupinové poradenství v oblasti informační, mediální nebo jiné gramotnosti. Druhým způsobem je podpora zprostředkovaná, v níž pracovník knihovny hraje roli mentora vrstevníkům studentů, kteří pak sami poskytují specializované služby. Jejich obsah je kombinací předaných knihovnických znalostí a vlastních akademických zkušeností. Výsledky zpětné vazby kurzů pro vysokoškolské studenty potvrzují, že studenti při psaní diplomových prací oceňují především peer-to-peer přístup a vlastní zkušenosti lektorů. Třetí typ podpory je zaměřen na pedagogy a staví na profesionální podpoře práce učitelů, kteří mohou materiály, zkušenosti a know-how pracovníků knihoven přenést do své praxe a včas reagovat na problémy, které studenti řeší.

Přístupy prezentované v příspěvku představují univerzální řešení designu vzdělávacích programů pro studenty středních a vysokých škol. Jejich rozdělení klade důraz na vlastní zkušenosti a schopnost komunikovat s cílovou skupinou stejným jazykem.

Klíčová slova: informační podpora studentů, peer-to-peer knihovní služby, informační gramotnost, psaní odborného textu

Úvod

Cílem příspěvku je popsat 3 způsoby přístupu k uživatelské informační podpoře studentů. Příspěvek se zabývá výhradně vzdělávacími aktivitami jako jsou kurzy, semináře a konzultace, poskytované školám nebo jednotlivým studentům, a které vycházejí z primárního poslání veřejných knihoven podporovat všechny stupně vzdělávání (IFLA, 2014). Na základě svých zkušeností se domnívám, že expertiza,

kteřou mohou knihovny svým uživatelům nabídnout, tkví především v informační podpoře během psaní kvalifikačních prací, ale také v metodické podpoře v oblasti analýzy a kritického hodnocení mediálních sdělení nebo práci s daty. Jsem přesvědčena, že přínos a kvalita těchto služeb zásadním způsobem stojí na způsobu jejich podání.

Znalost uživatelské skupiny

Porozumění studentům a celkový zájem o jejich problémy a potřeby je jedním z hlavních předpokladů účinné podpory. Zodpovězení následujících otázek směřuje k lepšímu pochopení uživatelské skupiny a zároveň tvoří osnovu tohoto příspěvku.

1. Jaké povědomí mají studenti o knihovně, tedy o jejich službách, zdrojích, či vybavení?
2. Jakým problémům studenti čelí při plnění studijních povinností a jak je řeší?
3. Jakou podporu jim mohou nabídnout knihovníci, jak mohou vstupovat do procesu vzdělávání studentů?
4. Jaké schopnosti, znalosti nebo kompetence by měli knihovníci mít, aby studentům dokázali pomoci?

Povědomí studentů o knihovně (povědomí knihovníků o studentech?)

V roce 2019 byla v Národní technické knihovně (NTK) realizována stručná anketa mezi studenty pražského Gymnázia Arabská. Jednalo se 128 žáků prvního ročníku ve věku 15–16 let, kteří do NTK přišli na exkurzi. Cílem této ankety bylo zjistit, jak se studenti učí, kde hledají informace k úkolům, se kterými si nevědí rady, ale také zda knihovny využívají a jaké jsou jejich představy nebo očekávání.¹

Odpovědi jednoznačně ukázaly, že studenti mají knihovny spojeny především s dokumenty, nikoli s lidmi nebo službami. Na otázku: „*Jaké 3 věci tě napadnou, když se řekne slovo knihovna?*“ téměř 100 % studentů uvedlo odpověď: knihy / hodně knih. Přiložený přepis navíc ukazuje stereotypní vnímání knihovnické komunity z pohledu mladé generace. Lidé – knihovníci jsou v anketě zmiňováni

1 Anketa proběhla primárně pro interní potřeby NTK týkající se zkvalitňování služeb pro středoškolské studenty, výsledky nebyly nikde publikovány, na vyžádání je však možno dodat otázky i odpovědi.

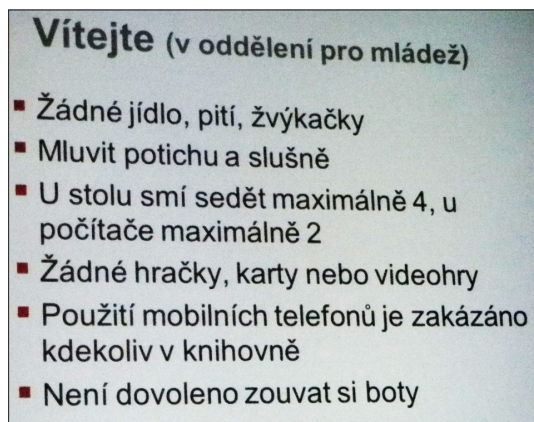
hodně knih, ticho, zlá knihovnice s brýlemi (jako ve filmech)
 kniha, čtení, hodně moc knih, a čtení
 knihy, klid, knihovnice (80+let), co jsou nepříjemný na všechno živé, co vydává jakýkoli zvuk
 knihy, ticho, vědomosti
 knihy, křeslo, nerudné knihovnice :-)
 knihy, ticho a klid, učení

Obr. 1 Výřez z přepisu odpovědi na otázku: *Jaké 3 věci tě napadnou, když se řekne knihovna*, dotazník gym. Arabská, červen 2019, NTK

spíše okrajově a výhradně v souvislosti se stereotypním zobrazení knihovnice coby nepříjemné ženy pokročilého věku (viz Obr. 1).

Přestože toto svědectví neodráží postoj všech studentů, a je založeno na stereotypch získaných z filmů spíše než ze skutečné interakci s knihovnicí, ovlivňuje tato představa jejich předporozumění a očekávání. Důvěra studentů vůči knihovnické profesi a šance, že požádají o pomoc s problémem, který řeší ve škole, může být i touto představou negativně ovlivněna do té míry, že knihovnicí vůbec nezahrnují do okruhu osob, na které se obrací o pomoc a uchýlí se především ke kamarádům, spolužákům nebo na internet.²

Způsob, jakým se knihovny a jejich zaměstnanci prezentují, tyto stereotypy často jen umocňuje. Přehnaným důrazem na tištěné dokumenty, restriktivními opat-

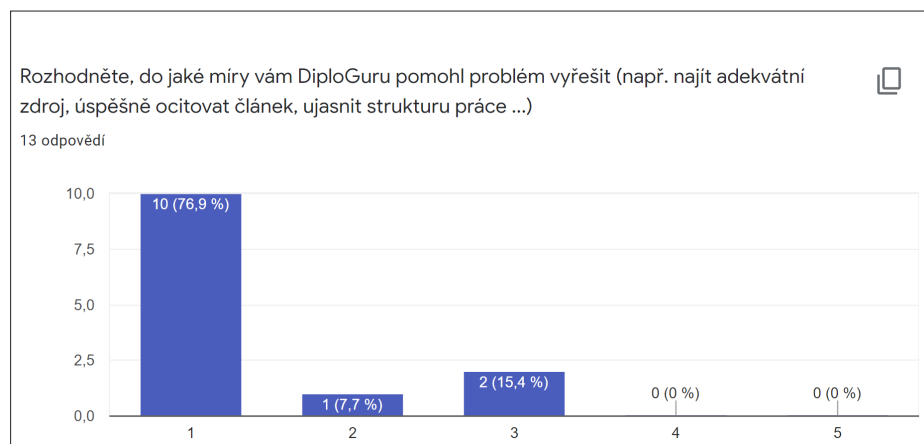
Obr. 2 Restriktivní opatření v knihovnách, ilustrační obrázek (zdroj fotografie: MSVK)

2 Na otázku týkající se plnění školních povinností: *Když si nevíš rady, zeptáš se o pomoc někoho zkušenějšího? Pokud ano, koho?* neodpověděl ani jeden ze 128 studentů ve prospěch knihovníka. Největší autoritou jsou pro ně spolužáci, internet, rodiče a učitelé.

řeními v knihovnách (viz Obr. 2), či nesrozumitelným jazykem staví knihovnické bariéry (Tassanyi, 2019) pro navázání důvěry. Důležitou kompetencí knihovníka přitom je zprostředkovat přístup k věděni srozumitelnou cestou (ALA, 2008), nikoli nutit studenty, aby porozuměli knihovnickým procesům a žargonu. Je prokázáno, že studenti nerozumí knihovnické terminologii a k vzájemnému porozumění přispívá především, pokud obě strany mluví stejným jazykem (Butler a Byrd, 2016).

Získávání zpětné vazby a uživatelské průzkumy

Transparentní nabídka srozumitelných a skutečně užitečných služeb vychází ze znalosti potřeb a návyků uživatelských skupin. Výstupy projektu *Poslání a role knihoven 2019* však ukazují, že systematické sbírání informací o uživatelské skupině s cílem zlepšovat kvalitu a efektivitu služeb není v české knihovnické komunitě samozřejmostí. Knihovnám chybí nejen znalost vlastních uživatelů, ale nadevše informace o těch, kteří do knihovny nechodí. Pokud jde o získávání dat „(...) mají zaměstnanci knihoven určité limity v systematickosti sběru zpětné vazby. Knihovny pořádají množství akcí, ale neví, jak vyhodnocovat kvalitu a dopad svých aktivit.“ (2019, str. 18) Studenti přitom tvoří velmi specifickou uživatelskou skupinu, jejíž návyky a potřeby se rychle proměňují, a pro relevantní služby je třeba neustálá adaptace a aktualizace jejich obsahu i formy na potřeby a chování uživatelů.

Graf 1 Zpětná vazba z konzultací k závěrečným pracem, DiploGuru Moravskoslezská vědecká knihovna. Hodnocení na škále: 1 – problém se podařilo zcela vyřešit až 5 – nenašli jsme vůbec žádné řešení. Pod otázkou je možnost komentovat úspěšnost řešení problému (zdroj: autor)

Zpětná vazba ze vzdělávacích akcí je přínosná do té míry, do jaké reflektuje skutečný dopad na řešení problémů studentů (viz Graf 1).

Na úrovni středoškolských lekcí se zpětná vazba často redukuje pouze na názor učitele, přitom by měla primárně zjišťovat, zda informace, které studenti vyslechli, kladně ovlivní řešení jejich školní práce nebo projektu. Přínos lekcí se odvíjí nejen od obsahu, ale také od správného načasování a dávkování informací (Martinová a Tassanyi, 2018, s. 331). V tomto směru je spolupráce s učiteli naprosto zásadní, oni sami nejlépe vědí, jak lekce zapadá do kurikula předmětů (Skenderija, 2015).

V praxi se bohužel stává, že jsou studenti vystaveni lekcím o citování, přestože text, který by citace vyžadoval, píše v jiném ročníku nebo vůbec. Informace s výhledem jejich budoucího použití budou pravděpodobně zapomenuty a dopad podobných aktivit negativně ovlivní především vnímání knihovny jako užitečné a potřebné instituce.

Těmto problémům lze předejít intenzivní spoluprací se školami, zájmem o to, jak případná lekce obsahově i časově zapadá do kurikula předmětu, sběrem zpětné vazby nebo rozhovory přímo se studenty a učiteli (Martinová a Tassanyi, 2018, s. 329).

HLUBŠÍ, KVALITATIVNÍ PRŮZKUM UŽIVATELŮ A NÁSLEDNOU APLIKACI OPATŘENÍ V PRAXI popisuje etnografická studie (Chodounská, 2016) zaměřená na průzkum informačních návyků potřeb osmi vysokoškolských studentů technických oborů.

Ze studie vyplývá, že studenti při plnění studijních povinností využívají jako zdroje informací především spolužáky, zdroje poskytované vyučujícími a Google (s. 112–113). Povědomí studentů o elektronických zdrojích knihovny je (mimo výjimky, které mají v kurikulu pevně zakotvené informační vzdělávání) zanedbatelné. Studenti „nemají trpělivost s prodlevou a pokud nemohou získat materiály prostřednictvím knihovny ihned, obrací se ke svým vrstevníkům a nástrojům pro sdílení a stahování nelegálního obsahu“ (s. 106). Pokud jde o komunikaci s knihovníky, nejenže někteří respondenti nikoho z nich neoslovili, mnozí dokonce vyjádřili obavy z osobní komunikace – nechťejí nikoho „otravovat“ (s. 105–106).

Výsledky studie naznačují, že role knihovny v životě studentů technických oborů je redukována na pohodlnou studovnu, kde tráví čas mezi přednáškami a (individuálně nebo společně) pracují na úkolech a připravují se na zkoušky (s. 106). Ze zmíněné studie vyplynulo množství návrhů na zkvalitnění uživatelské podpory v NTK, které jsou postupně aplikovány. Jedním z nich je zapojení uživatelů do poskytování podpory v knihovně a vytvoření týmu složeného z absolventů různých oborů, kteří sami poskytují uživatelskou podporu studentům (Chodounská, Tassanyi, Henzl, 2017)

Jakým problémům studenti čelí a jak je řeší?

Současní studenti středních i vysokých škol se především v oblasti akademického psaní potýkají s řadou problémů, jejichž řešení se často plně neujala žádná autorita nebo instituce.³

V českém prostředí zpravidla není věnován dostatečný prostor psaní odborného textu. Na středoškolské úrovni dominují úvahy a vyprávění, zatímco trénink pro kritické myšlení či formulaci argumentu ve formě eseje významně chybí. Sporadicky se začínají vyžadovat kvalifikační/maturitní práce, které by měly splňovat požadavky odborného textu, avšak postrádají jednotnou koncepci pro vypracování, kvalitu a hodnocení těchto prací. Situace se liší v regionech i mezi samotnými učiteli na jednotlivých školách (Martinová a Tassanyi, 2016, s. 332–333).

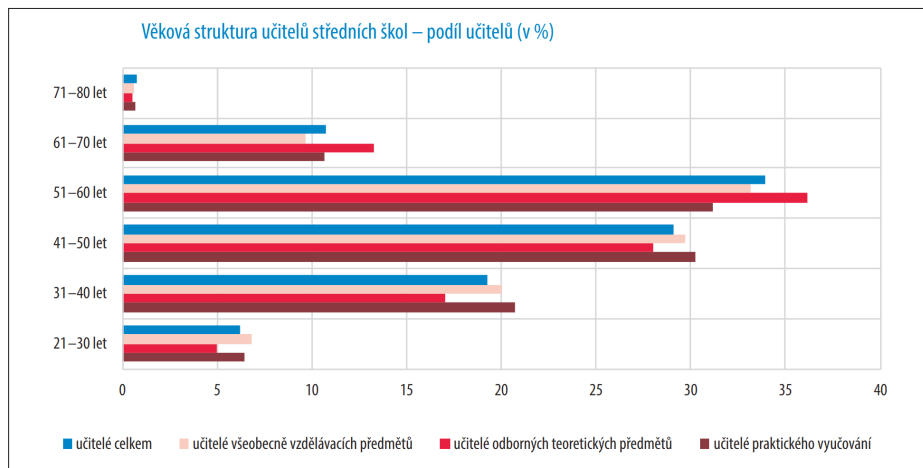
Studentům v této problematice často nedovedou poradit ani pedagogové, jejichž vlastní praktická zkušenost často nemusí být aktuální. Největší skupina pedagogů středních škol se nachází ve věkové kategorii 51–60 let a bezmála 11 % učitelů je ve věku 61–70 let (Česká školní inspekce, 2019, s. 96).

Z výzkumu ve Spojených státech (jehož výsledky se potvrzují také u nás) vyplývá, že 98 % studentů používá pro vyhledávání informací (ke školním/univerzitním projektům) primárně Google. Výzkum navíc uvádí, že 42 % studentů spíše hledá informace u svých vrstevníků než ve specializovaných databázích (Purcell, 2012, s. 4).⁴ Velké množství výsledků na Googlu pak mnohdy vede ke špatnému úsudku ve volbě adekvátních zdrojů.

Způsob vyhledávání studentů se proto mnohdy liší od postupů, které používali jejich pedagogové při psaní svých prací. S množstvím online zdrojů roste také komplikovanost citování. Přestože jsou tyto problémy mnohdy jednoduše řešitelné pomocí moderních nástrojů, věrohodných odborných zdrojů a ověřených postupů, studenti často tápou, protože jim nemá kdo poradit a ani samotní pedagogové neočekávají, že by jim mohli pomoci knihovníci (Martinová, Tassanyi, 2018)

Pokud jde o vysokoškolské studenty, bakalářské a magisterské práce stále představují jeden z prvních odborných textů, který má student za úkol vypracovat. Studenti často nejsou obeznámeni „*se základními dovednostmi a standardy akademického zacházení s informacemi a informačními zdroji, především pokud jde o ma-*

- 3 V Česku např. zcela chybí tzv. *writing centra*, (tak jak se vyskytují např. ve Spojených státech), která na středoškolské i vysokoškolské úrovni pomáhají studentům v psaní akademických prací, projektech atd. (viz. IWCA – International Writing Centers Association).
- 4 Navíc, anglické slovo *research* nahradilo termín *googling*, což je obvyklé také v českých podmínkách.

Graf 2 Věková struktura učitelů středních škol 2018/2019

(zdroj: Česká školní inspekce, 2019)

pování tématu, vyhledávání, citování, vypracování bibliografie, posouzení věrohodnosti zdrojů či strukturování práce.“ (Chodounská, Tassanyi a Henzl, 2017, s. 39).

Problematická může být také přínosnost diplomových seminářů, jejichž kvalita a četnost se různí na úrovni jednotlivých oborů. Zatímco některé diplomové semináře studenti oceňují, protože jim pomohou nastartovat psaní práce a zodpovědět základní dotazy, studenti jiných oborů uvádějí, že semináře zcela chybí, nebo představují spíše formální povinnost bez praktického užítku, kterou je třeba vykázat (viz Obr. 3). Podobně nevyvážená může být i kvalita vedení a míra angažovanosti školicitelů, kteří často vedou mnoho studentů nebo z různých důvodů mají málo prostoru se jim věnovat.⁵ Přínos knihoven, tak jak jej vnímají studenti, tkví téměř výlučně v možnosti poskytnout studijní prostory a tištěné dokumenty.

Mediální, kybernetické a jiné gramotnosti

Ať už mluvíme o gramotnosti mediální, kybernetické nebo finanční, kritické myšlení představuje základní kompetenci k informovaným rozhodnutím ve všech těchto oblastech. S ohledem na komplexnost této problematiky a omezenou kapacitu příspěvku chci především zdůraznit, že typická česká knihovna je instituce, která informace především zprostředkovává, a právě proto by mohla hrát důležitější roli v pomoci s jejich hodnocením.

5 Důležitým faktorem je samozřejmě také individuální iniciativa studenta.

Jak ti pomáhá tvoje fakulta / katedra / knihovna / školitel pro to, abys úspěšně napsal/a a obhájil/a diplomku a v jaké míře tuto pomoc využíváš?

39 odpovědí

Maximálně mi pomohla nově vyučující / kamarádka a bez ní bych bakalářku nikdy nedokončila. Škola mi moc nepomohla :(

Nevím o možnostech, jinak bych využívala

Bohužel u bakalářky nic :(

Škola nijak nepřispívá, školitel je bohužel odborníkem v jiném oboru tudíž je spolupráce poměrně omezena.

Například toto setkání, které bylo vynikající. Jinak mám ještě chvíli čas :)

Moje školitelka se se mnou ještě neseetkala, neodepisuje na maily. Za knihovnu jsem ráda, že mi knihy prodlouží - výpůjční dobu.

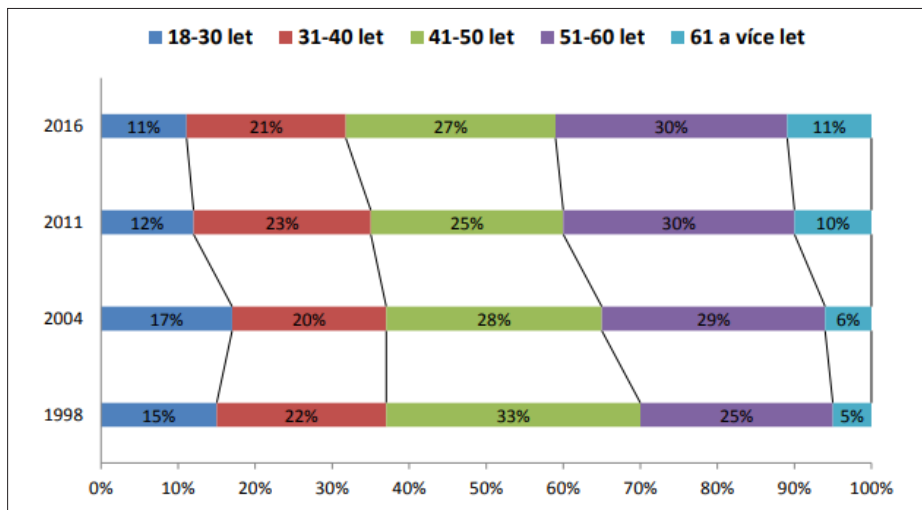
Obr. 3 Zpětná vazba z kurzu *Napišu diplomku aneb „punkový“ seminář očima studenta (jako jsi ty): Jak začít psát*, 4. 12. 2019 Slezská univerzita v Opavě (zdroj: Tassanyi, 2019)

V případě dětí a mládeže se některým oblastem snaží věnovat škola, avšak současná výuka např. mediální výchovy společně s koncepcemi, které výuku metodicky podpirají, často vychází z 10–15 let starých materiálů. Prostor, který je v nich věnován internetu, jeho využitelnosti a hrozbám, je dle dostupných materiálů nedostačující (viz Mediagram, 2020).

Včasná identifikace problémů a jejich následné řešení není snadné – knihovníci, učitelé a mnohdy ani rodiče příliš nevědí, jak mladá generace tráví čas a jaké nástroje používá pro realizaci sebe sama v kyberprostoru. Tento problém ilustruje např. raketový vzestup TikToku⁶, sociální sítě, kterou ve velkém měřítku využívají nejmladší generace – děti už od 10 let (Zvol si info, 2020). Se sociální sítí jsou spojeny kontroverze v podobě licenčních podmínek a hrozby kyberšikany, čehož si děti často nejsou vědomy. Knihovník nebo učitel může připravit přednášku o používání TikToku, ale pokud sít sám nepoužívá nebo má obecně problém s použitím moderních technologií,⁷ případné sdělení může vyznít jako od reality odtržené kázání, byť

6 V českých médiích se první zmínky o něm objevují na začátku roku 2019, kdy měl TikTok půl miliardy aktivních uživatelů (Svoboda, 2019), k únoru 2020 se jich eviduje 800 000 000.

7 „... mezi zaměstnanci knihoven panuje strach z technologií, což vede k tomu, že uživatelé jsou mnohdy před nimi napřed a knihovníci ve službách jim nestačí.“ (Poslání a role knihoven 2019, str. 20)

Graf 3 Věkové složení pracovníků knihoven (zdroj: Richter, Pillerová, 2017)

by bylo obsahově přínosné. Tento problém nevyřeší nová publikace o TikToku, jejíž hodnota odezní, jakmile uživatelé obrátí svou pozornost k jiné platformě.

Možným řešením je zajistit, aby podstatné sdělení doputovalo ke studentům v jazyce „jejich kmene“⁸ kterým (aniž by to působilo křečovitě) nejčastěji komunikují podobné věkové skupiny.

Proč peer-to-peer přístup?

Richter a Pillerová (2017) uvádějí, že mezi zaměstnanci veřejných i specializovaných knihoven výrazně dominuje věková skupina 41–60 let (viz Graf 3) zatímco věková skupina 18–30 postupně slábne.

Přestože věk lektora **nelze považovat** za hlavní ukazatel kvalitní služby, znalosti a případné mnohaleté zkušenosti jsou v oblasti vzdělávání přínosné pouze za předpokladu, že je jejich nositel umí na praktických příkladech srozumitelně, jasně a názorně předat (Butler a Byrd, 2016).

Praktické zkušenosti v oblasti informační, mediální nebo kybernetické gramotnosti však velmi rychle stárnou. Knihovníci, jejichž zkušenost s psaním odborného

8 Zpětná vazba studenta Střední průmyslové školy chemické akademika Heyrovského v Ostravě, seminář *Kybernetická bezpečnost*, 5. 12. 2019, MSVK. Otázka: *Odvedl lektor dobrou práci?* Odpověď: „Rozhodně ano, protože to bylo v jazyce našeho kmene.“

textu není již delší dobu aktuální, mají často tendenci zahlcovat studenty zbytečnými termíny, manuály a zdroji, bez ohledu na to, zda jsou skutečně relevantní (Tassanyi, 2019a). Pomoc v oblasti mediální nebo kybernetické gramotnosti prakticky stojí na tom, aby lektor problematice rozuměl. V praxi se však často setkáme s přístupem chápající neformální vzdělávání jako příležitost vzdělávat veřejnost prakticky v čemkoli, bez nutnosti odpovídajících znalostí a zkušeností.

Ze zpětné vazby kurzu *Napíšu diplomku aneb „punkový“ seminář očima studenta (jako jsi ty)* vyplývá, že studenti praktické zkušenosti lektora staví na první místo. Většina účastníků pozitivně hodnotí především praxi, srozumitelné podání, zábavné pojetí (jinak nezáživné látky), uvolněnou atmosféru a v neposlední řadě také lidský a kamarádský přístup (Tassanyi, 2019b). Z této a mnoha dalších zpětných vazeb vyplývá, že pro navázání vztahu, komunikaci a předání zkušeností je zcela neocenitelným peer-to-peer přístup.

Hodnota praktické zkušenosti s problémem se dá ilustrovat na příkladu odvážlivce, který se rozhodne, že pěšky projde Pacifickou hřebenovku⁹. Cestovatel si může nechat poradit od dvou lidí – může oslovit někoho, kdo posledních 10 let o Pacifické hřebenovce četl, studoval její faunu a floru a teoreticky je výborně vybaven k tomu, aby si během náročného pochodu poradil za všech situací (přestože žádnou cestu nepodnikl a nemůže tedy své znalosti adekvátně otestovat). Nebo si může poslechnout hororový příběh člověka, který stezku skutečně prošel a dozvědět se, co udělal dobře, co nedomyslel a co by udělal příště líp.

Zapojení knihovníků

Na základě svých praktických zkušeností a příkladů dobré praxe jsem přesvědčena, že do procesu vzdělávání studentů, mohou knihovníci vstupovat v zásadě **ze 3 pozic**.

1. V první pozici je knihovník v **přímém kontaktu** se studentem a sám poskytuje specializované poradenství (v oblasti informační, mediální, kybernetické nebo jiné gramotnosti). Tento přístup vyžaduje, aby knihovník své poradenství zakládal na co možná nejaktuálnějších zkušenostech ze své vlastní praxe obsahově odpovídající tématu poskytované služby.

S tímto přístupem je spojena řada profesních požadavků na pracovníka knihovny. Předně je nezbytná neustálá obnova praxe v dané problematice, kontinuální akademické vzdělávání a publikování nebo skutečná práce s mediálními sděleními, daty, specializovanými programy atd. Další velmi důležitě-

9 4286 km dlouhá stezka vedoucí z Mexika do Kanady

tou složkou je neustálá aktualizace znalostí studentských návyků, poctivý sběr a vyhodnocování zpětné vazby tak, aby průkazně odrážely názory a potřeby studentů a ochota skutečně se řídit jejich výsledky.

2. Paradoxně většího dopadu na studenty je možno dosáhnout podporou **nepřímou/zprostředkovanou**, v níž knihovník hraje roli mentora vrstevníkům studentů, kteří pak sami poskytují specializovanou podporu, představující synergii předaných knihovnických znalostí a vlastních akademických nebo jiných zkušeností. Vrstevníci studentů sami vyhodnotí relevantní informace, které studenti potřebují a předají je srozumitelně a na aktuálních příkladech.

Peer-to-peer informační podpora se ve formě lekcí nebo konzultací v praxi uplatňuje např. v akademických knihovnách Univerzity v Berekely prostřednictvím tzv. *Undergraduate Library Fellows* programu (UC Berkeley, 2020). Dobrovolníci z řad studentů různých oborů jsou v tréninkovém programu proškoleni odborným personálem knihoven, po jehož absolvování se stanou mentory svých vrstevníků a představují důvěryhodnou „autoritu“, přestože jsou si rovni v postavení a své akademické zkušenosti.

Tréninkový program pro absolventy různých oborů, kteří následně poskytují informační podporu studentům v NTK popisuje Choudounská a Krueger (2016). Nepřímá podpora paradoxně neznamená, že by zkušenosti a znalosti knihovníků měly být menší než těch v přímé linii, právě naopak.

Argumentem proti zavádění peer-to-peer služeb může být např. nezáměr mladých absolventů (nejen knihovnictví) o práci v knihovně. V takovém případě je možné efektivně využívat (schopné) praktikanty (ne pouze jako levnou pracovní sílu v katalogizaci), protože oni sami jsou členy cílové skupiny a znají bezprostředně její fungování.

3. Třetí možnost, která je v tomto příspěvku zmíněna spíše okrajově, představuje informační podpora samotných pedagogů na úrovni **mentor-to-mentor**. Knihovník jako specialista na hodnocení, vyhledávání a zpracování informací a dat poskytuje pedagogovi, který je specialistou ve svém oboru vlastní know-how pro informační podporu studentů. Výhodou tohoto typu podpory je především udržitelnost (Tassanyi a Martinová, 2018), informace není třeba opakovat každý rok nové skupině studentů, ale jsou uchovány ve škole díky učitelům a jsou jimi aplikovány ve správný čas.

Vývoj a implementaci této služby v NTK popisuje Martinová a Tassanyi (2016). Podpora středoškolských pedagogů nespočívá ve vysvětlování principů vyhledávání nebo citování, ale v představení a doporučení zdrojů a nástrojů,

které usnadní práci studentům tak, aby učitelé mohli fungovat jako včasná první pomoc při psaní kvalifikačních prací (2016, s. 334).

Závěr

Česká republika je vyhlášena velkým množstvím knihoven na počet obyvatel. Důvody pro hustou knihovni síť jsou především historické a legislativní (de Goeij, 2016). Knihovny tak u nás fungují bez ohledu na výši poptávky po jejich existenci.¹⁰ Dopady knihoven na život občanů je možné jen velmi těžko měřit. Jakožto centra vědění a poznání lze předpokládat pozitivní vliv na míru vzdělanosti ve státě. Přímý vliv knihoven na vzdělanost odvíjející se od množství těchto institucí u nás však zřejmý není. ČR je navzdory svému prvenství v míře vzdělanosti celosvětově až na 31. místě (World Population Review, 2020).

Přínos knihoven studentům se neodvíjí jen od množství a kvality zdrojů, ale také od přínosnosti a kvality služeb, které se podílí na řešení jejich školních nebo akademických problémů. Stanou-li se knihovny pro studenty přínosné již během studií, existuje šance, že v nich představa o důležitosti a relevanci této instituce přetrvá celý život. Bude-li informační podpora srozumitelně, věcně a zábavně poskytována odborníky s aktualizovanou akademickou či jinak odbornou praxí, nebo vrstevníky, kteří jazykem „*vlastního kmene*“ vysvětlí to, co se od svých zkušenějších mentorů dozvěděli, kvalita přenosu znalostí se zvýší a s nimi i vliv knihoven na život studentů, stejně jako dopad na úspěšnost jejich studia a osvětu v oblasti občanského života.

Literatura

- ALA. 2008. Guidelines for Behavioral Performance of Reference and Information Service Providers. [online]. American Library Association, 29. 9. 2008 [2020-05-13]. Dostupné z: <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/guidelinesbehavioral>
- BUCHTOVÁ, Bára a kol. 2019. *Poslání a role knihoven 2019*. Závěrečná zpráva [online]. Koordinační centrum programu a implementace Koncepce rozvoje knihoven v ČR, 2019 [2020-04-24] Dostupné z: http://koncepce.knihovna.cz/wp-content/uploads/2020/01/Poslani_role_zaverecna_zprava.pdf.pdf

10 V Moravskoslezském kraji nemá registraci do knihovny 88 % obyvatel (tj. 1 058 670 z 1 203 000).

- BUTLER, Kathy a Jason BYRD. 2016. Research Consultation Assessment: Perceptions of Students and Librarians. In: *The Journal of Academic Librarianship* [online]. 2016, 42(1), s. 83–86 [2017-06-16]. ISSN 0099-1333. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2015.10.011>
- Česká školní inspekce. 2019. *Kvalita a efektivita vzdělávání a vzdělávací soustavy ve školním roce 2018/2019: Výroční zpráva České školní inspekce* [online]. Praha, 2019 [2020-04-24]. Dostupné z: https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el_publicakce/V%c3%bdro%c4%8dn%c3%ad%20zpr%c3%a1vy/VZ-C-SI-2018-2019.pdf
- DE GOEIJ, Hana. 2016. Why Libraries Are Everywhere in the Czech Republic. *New York Times* [online]. 21. 7. 2016 [2020-04-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/07/22/world/what-in-the-world/why-libraries-are-everywhere-in-the-czech-republic.html>
- CHODOUNSKÁ, Alena. 2016. *Za zdmi akademické knihovny: kombinovaná etnografická studie informačního chování osmi studentů techniky*. Brno, 2016. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/gtik5/Diplomova_prace_Chodounska.pdf
- CHODOUNSKÁ, Alena a Stephanie KRUEGER. 2016. *Cooking Stone Soup: Porous Workforce Training at the Czech National Library of Technology as a Supplement to (Impermeable) University Education* [online]. Halifax: 37th Annual IATUL Conference, 2016. [2020-05-12]. Dostupné z: <http://invenio.nusl.cz/record/256596>
- CHODOUNSKÁ, Alena, Pavlína TASSANYI a Jiří HENZL. 2017. Pokročilá informační podpora v Národní technické knihovně. *ITlib Informačné technológie a knižnice* [online]. 2017, č. 4, s. 36–41. ISSN 1336-0779. Dostupné z: <http://itlib.cvtisr.sk/buxus/docs/36-Pokrocila.pdf>
- IFLA. 1994. *Manifest UNESCO o veřejných knihovnách 1994* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 10. 2. 2015 [2020-04-24]. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/legislativa/mezinarodni-doporuceni/Manifest_UNESCO.htm
- MARTINOVÁ, Olga a Pavlína TASSANYI. 2018. Akademická podpora středoškolských studentů a učitelů v NTK. In: *Knihovny současnosti 2018*, Sborník z 26. ročníku konference [online]. Praha: Sdružení knihoven ČR, 2018, str. 328–336. ISBN 978-80-86249-86-5. Dostupné z: http://sdruk.mlp.cz/data/xinha/sdruk/2018/KKS18/sbornik18/Knihovny_soucasnosti_2018.pdf
- Mediagram. 2020. *Která média se v současnosti podílejí na formování našich představ o dění ve světě a proč* [online]. © 2020 [2020-05-12] Dostupné z: <https://mediagram.cz/dejepis/ktera-media-se-v-soucasnosti-podileji>

- PURCELL, Kristen a kol. 2012. How teens do research in the digital world. *Pew Internet & American Life Project* [online]. 2012 [2020-04-24]. Dostupné z: <https://eric.ed.gov/?id=ED537513> [datum citování]
- RICHTER, Vít a Vladana PILLEROVÁ. 2017. *Analýza věkové, vzdělanostní a mzdové struktury pracovníků knihoven v ČR 2016/2017, Zpráva z průzkumu* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2017 [2020-04-24]. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/copy3_of_Analza_Vzdlavani_zprva_2017_DEF.pdf
- SKENDERIJA, Sasha. 2015. *Modelové partnerství s Rakouským gymnáziem v Praze* [online]. Praha: Konference EFI 2015. Národní technická knihovna. 20. 11. 2015. [2020-05-26]. Dostupné z: https://repozitar.techlib.cz/record/981/files/idr-981_1.pdf
- SVOBODA, Jiří. 2019. Fenomén TikTok. Sociální síť stovek milionů mladých, které už skoro nezajímá Instagram ani YouTube. In: *CzechCrunch* [online]. 9. 2. 2019. [2020-05-12]. Dostupné z: <https://www.czechcrunch.cz/2019/02/fenomen-tiktok-socialni-sit-stovek-milionu-mladych-ktere-uz-skoro-nezajima-instagram-ani-youtube/>
- TASSANYI, Pavlína a Olga MARTINOVÁ. 2018. *Navigating the Maze: Collaborating with Teachers to Meet Information Literacy Challenges* [prezentace]. Oulu: The European Conference on Information Literacy 2018, 2018.
- TASSANYI, Pavlína. 2019a. *Potřebují studenti knihovny? aneb Knihovny jako bariéry a jak je překonat* [online]. Martin: 21. zasedání Národní komise pro služby. Slovenská národní knihovna, 2019 [2020-04-24]. Dostupné z: https://www.snk.sk/images/sluzby/Narodna_komisia_pre_sluzby/prezentacie/Knihovny_jako_bariery_a_jak_je_prekonat_PT.pdf
- TASSANYI, Pavlína. 2019b. *Napišu diplomku aneb „punkový“ seminář očima studenta (jako jsi ty): Jak začít psát, dotazník zpětné vazby* [online]. 4. 12. 2019 [2020-04-24]. Opava: Slezská univerzita v Opavě. Dostupné z: https://elearning.svkos.cz/pluginfile.php/1181/mod_resource/content/1/V%C3%BDsledky%20-%20Jak%20za%C4%8D%C3%ADt%20ps%C3%A1t.pdf
- TWENGE, Jean M. a kol. 2019. Trends in U.S. Adolescents' media use, 1976–2016: The rise of digital media, the decline of TV, and the (near) demise of print. In: *Psychology of Popular Media Culture* [online]. 2019, 8(4), s. 329–345 [2020-04-24]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/ppm0000203>
- UC Berkeley Library. 2020. Undergraduate Library Fellows. [online]. Berkeley: UC Berkeley Library, 2020 [2020-05-18]. Dostupné z: <https://www.lib.berkeley.edu/level-up/resources/fellowships>

ZVOL SI INFO. 2020. [Reakce žáků 5. třídy...] In: *Twitter* [online]. 23. 1. 2020 [2020-05-13]. Dostupné z: <https://twitter.com/zvolsiinfo/status/1220288304303742978>
World Population Review. Most Educated Countries Population. 2020 [online] 7. 2. 2020. [2020-06-06]. Dostupné z: <https://worldpopulationreview.com/countries/most-educated-countries/>

Mgr. Pavlína Tassanyi

tassanyi@svkos.cz

V současnosti zaměstnanec Centra vědy, výzkumu vývoje a digitalizace v Moravskoslezské vědecké knihovně v Ostravě. Dříve pracovala v Národní technické knihovně jako referenční a instruktážní knihovnicka a vedoucí Týmu pro informační podporu studia. Magisterský titul získala v oboru komparativní literatura na Univerzitě Karlově. Její doktorská práce se zabývá stereotypním ztvárněním představitelů umělé inteligence ve sci-fi literatuře.

Knihovny a vzdělávání v době ekologické krize aneb Co jsme se od Greta Thunberg (ne)naučili?

Mgr. Marek Timko, Ph.D.

Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Abstrakt

Příspěvek se zabývá rolí knihoven v situaci globální ekologické krize ve vztahu k některým aspektům současného vzdělávání a výchovy. Poukazuje na problematičtější fenomény současnosti, které klasické formy vzdělávání (středoškolské i univerzitní) dostatečně nezvládají: nárůst nekritického myšlení, problém postpravdy, klima-skepticismus či ekologické popírání apod.). Jako možné řešení se nabízí uplatňování biofilní orientace výchovy a vzdělávání i v neformálním prostředí, tedy v prostředí knihoven. Knihovny by už brzo – v rámci své společenské odpovědnosti – měly aktivně šířit, rozvíjet a prosazovat myšlenky, postoje a cíle environmentální gramotnosti.

Klíčová slova: *knihovny, kritické myšlení, globální ekologická krize, biofilní transformace výchovy a vzdělávání, environmentální gramotnost, společenská odpovědnost, občanská neposlušnost*

Úvod – nutně subjektivní a kritický

Letos na podzim to bude 15 let, co přednáším na univerzitě – nejdříve na Masarykově univerzitě v Brně a od roku 2007 i na Slezské univerzitě v Opavě – předmět Příroda a kultura, který se z pozic filosofické koncepce (evoluční ontologie) snaží popsat podstatu globální ekologické krize. Tu vidí v ontickém konfliktu dvou řádů skutečnosti a jejich odlišné podoby uspořádanosti, tj. informace, tedy řádu přírody, který je výsledkem zbytkové aktivity velkého třesku v rámci procesu přirozené evoluce a řádu kultury, který je – zjednodušeně vyjádřeno – důsledkem záměrné aktivity jednoho biologického druhu, druhu *Homo sapiens sapiens*. Dá se tedy říct, že se problematice ekologické krize věnuji už nějakou dobu a poznatky vědních disciplín, jako i filosofické myšlenky a etické otázky s touto krizí související, se snažím v pedagogickém procesu zprostředkovávat i svým studentům. Smyslem takového působení ale nemá být jenom nabytí vědomostí, tedy jistého množství poznatků, ale také formování kritického myšlení a od toho se odvíjející změny hodnotových postojů

s možným přesahem k změně jednání. Pokud mám být upřímný, musím konstatovat, že jsem v takto vymezeném pedagogickém působení selhal. Bezmála 15 let se tak věnuji něčemu, co nepřináší téměř žádné konkrétní, resp. viditelné výsledky. Studenti ve výuce sice čas od času komunikují a někdy dokonce formulují i své vlastní názory, takže je možné předpokládat, že výuka je alespoň do jisté míry intelektuálně stimuluje – což se obvykle projeví i u závěrečného rozhovoru v rámci ukončení předmětu (a ukončení to je většinou úspěšné hned napoprvé) – ale co se týká změny hodnotových postojů a změny jednání, je výsledek dlouhodobě žalostný. Pokud by šlo jenom o moji osobní zkušenost, tak bych asi mohl konstatovat, že jde o individuální selhání jednoho pedagoga. Žel, velmi podobnou zkušenost mají i další moji kolegové. Je tedy tohle pedagogické selhání selháním systémovým? Souvisí snad nějak s tím, v jakém stavu je dnešní vysokoškolské (univerzitní) vzdělávání?

Pojďme se nejdříve podívat na dvě oblasti, ve kterých vidím největší projevy systémového selhávání vysokoškolského vzdělávání, a pokusme se popřemýšlet nad tím, nakolik by tato problémová selhávání mohla pomoci (vy)řešit instituce knihovny. Dále se podívejme také na několik oblastí vzdělávání, či přímo možného formování biofilního jednání, které se nabízejí pro knihovnickou praxi.

1. Problém ne/kritického myšlení

„Jsmo uprostřed krize, jež dosahuje obrovských rozměrů a má vážný globální význam. (...) „... mám na mysli celosvětovou krizi ve výchově a vzdělávání.“¹

Problém tzv. *nekritického myšlení* s sebou nese celou skupinu dalších projevů informační společnosti, jako je například: odmítání vědeckého myšlení a poznání², relativizace vědeckých faktů, problémy s ideologizací tzv. postpravdy³, masivní až

1 (Nussbaumová, 2017, s. 29)

2 V souvislosti s relativizací vědy charakterizuje evoluční biolog a ekolog David Storch současnou situaci jako svým způsobem schizoidní: „V diskusích okolo vědy a jejího významu se individuální motivace vědců prolétají s motivacemi a směřováním celé společnosti, individuální touha po poznání se setkává s potřebou zachránit svět, ať už prostřednictvím vědy, nebo naopak prostřednictvím boje proti vědecko-technickému pokroku; smysl vědy, kdysi zřejmý, se stává mlhavým a základy vědy a vědeckosti se problematizují“ (Storch, 2012, s. 328).

3 Jak v této souvislosti připomíná Marek Jurkovič: „Trend ignorování pravdy se projevuje i ve volebních výsledcích. Mnoha voličům v různých zemích, jak se zdá, nepřekáží volit lidi, kteří prokazatelně lžou. Přesněji řečeno, nezajímá je, že lžou. Tento nezáměr o prav-

virulentní šíření smyšlených a neodůvodněných zpráv (*fake news*) na internetových sociálních sítích apod., čímž tato naše současnost dostává nelichotivé označení – *doba postfaktická*.

Častým a velkým problémem současného vysokoškolského vzdělávání – které je pak v rozporu s jeho původním zaměřením – je jednostranná orientace výuky na praxi, aplikace tržního modelu a komercializace univerzitního provozu, jako i kvantifikační metody evaluace vědecké i akademické práce⁴. S tím je samozřejmě spojena i přebujelá byrokratizace, která stále víc a víc zatěžuje pedagogy. Dokonce se stává, že kvalita výuky je vnímaná jako záležitost sekundární, přičemž za primární se pak považuje účast v grantových projektech, zahraničních konferencích, nebo co nejméně publikovaná publikáční činnost⁵, která je pak na úkor kvality a která nakonec vedla i k vzniku *predátorských časopisů*. V takové situaci už na kvalitní vzdělávání, které překračuje meze utility, nezbyvá ani energie, ani čas... a, žel, často ani chuť a motivace.

Jak v této souvislosti poznamenává rakouský filosof a kritik současného vysokoškolského vzdělávání Konrad P. Liessmann: „Společnost, která ve jménu domnělé efektivity a oslněna představou, že vše může podřídit kontrole ekonomického pohledu, osekává svobodu myšlení, a tím se připravuje o možnost rozpoznat iluze jako iluze, se upsala nevzdělanosti, ať ve svých databázích shromáždila jakoukoliv sumu vědění“ (Liessmann, 2008, s. 119). Na jiném místě zase charakterizuje současnou informační společnost, společnost, ve které v hodnocení vzdělávání dominují ekonomická kritéria, jako *společnost nevzdělaností*: „Nevzdělanost je osudem nás

du symbolizuje již legendární internetový výrok: „No a co, že to není pravda, ale mohla by být...“ (Jurkovič, Čavojská, Brezina (eds.), 2019, s. 7) – do češtiny přeložil M. T.

- 4 Slovenský slovakista, hungarista a vysokoškolský pedagog Rudolf Chmel je na základě své celoživotní akademické praxe přesvědčen, že „... sicutometrické parametry ne vždy vyjadřují kvalitu poskytovaného vzdělání“ (Chmel, 2008, s. 75; do češtiny přeložil M. T.).
- 5 V souvislosti se systematickým a neustále se zesilujícím tlakem vyvíjeném na akademické pracovníky, aby co nejvíce vykazovali publikační činnost v recenzovaných odborných periodikách (ideálně v zahraničních a s vysokým impakt faktorem), klade socioložka Jiřina Šiklová dotaz po smysluplnosti takového jednání: „Je opravdu významné, zda byl článek publikován v recenzovaném časopise, který takřka nikdo nečte, kromě těch, co do něj sami píšou, aby dostali body pro svoji habilitaci?“ (Šiklová, 2008, s. 57). Kritický pohled má i R. Chmel: „... systém hodnocení kvality vysokých škol humanitního charakteru nemůže být dogmaticky založen na publikování či citování v karentovaných časopisech...“ (Chmel, 2008, s. 75; do češtiny přeložil M. T.).

všech, protože je nutnou konsekvencí kapitalizace ducha“ (Liessmann, 2008, s. 11). Co s tím dělají – nebo můžou dělat – knihovny?

2. Problém klimatického alarmismu vs. klimatických skeptiků či popíračů. Vědecká fakta o klimatu

V poslední době se problém ekologické krize dostává do stále větší pozornosti médií. Ne vždy je to však pozornost – vzhledem k náročnosti dané problematiky – i prospěšná. Často má spíše bulvární podobu a prezentovaný obsah nevychází vždy ze současných vědeckých poznatků, ale kombinuje různé podoby předsudků a mýtů. Je pravděpodobné, že zvýšená pozornost médií je způsobena politickými a ekonomickými konsekvencemi, které z tématu globální ekologické krize, a z nutnosti ji v co nejbližší době vyřešit (i když už včera bylo možná pozdě!), vyplývají. Jako specifické formy nekritického a nevědeckého myšlení současné *doby postfaktické* se ukazují i – emocionální až hysterické, i když o to méně racionální! – reakce nezanedbatelné části veřejnosti⁶ na klimatický alarmismus, a to zejména v podobě popírání⁷ či klimatického skepticismu.

Popíráním se ale žádný problém ještě nikdy nikomu vyřešit nepodařilo. Popírání možná představuje chvilkovou úlevu, ale v důsledku absence řešení je z dlouhodobého hlediska nebezpečné, a to jak individuálně, tak i celospolečensky.

Termín *klimatický skepticismus*, který se v médiích často objevuje jako „alternativa“ k faktům a postojům vědců a odborníků (klimatologů, ekologů, evolučních biologů apod.), používám ve shodě s charakteristikou sociologa Petra Vidomuse, který jej ve své knize *Oteplí se a bude líp: česká klimaskepse v čase globálních rizik* považuje „... za soubor názorů v populaci, které buď zpochybňují samotný trend oteplení (nejméně obvyklé), nebo uznávají, že k oteplení dochází, ale zpochybňují jeho antropogenní příčiny, nebo mají za to, že oteplování je neškodné, či přímo prospěšné“ (Vidomus, 2018, s. 16).⁸

- 6 Emocionální reakce laické veřejnosti jsou navíc často podporované i jistou politickou reprezentací, což můžeme vnímat i jako selhání politiků.
- 7 Popírání je jedna z podob obranného mechanismus lidské psychiky, kdy reakcí na negativní skutečnosti, které vyvolávají ohrožující, frustrující či deprimující emoce, je jejich „zničení“ na vědomé úrovni a to v podobě odmítnutí její reálné existence.
- 8 Na rozdíl od „amerických vzorů“ se, podle P. Vidomuse, český klimaskepticismus liší jistým specifickým narativem „... o bytostné odlišnosti Čechů ve vztahu ke klimatickým změnám.“ A jak to uvádí jeden z respondentů Vidomusova průzkumu: „Švejkovští Češi... se v historii spálili tolikrát při styku s velkými ideologiemi (komunismu, naci-

Iracionální reakce části společnosti se ale (převážně negativně) projevují a odráží už i na reakcích a postojích vysokoškolských studentů. Média většinou na relevantní informační zdroje neodkazují (a někdy je dokonce zcela záměrně ignorují!) a pokud jsou v informační záplavě internetových zdrojů ztraceni i pedagogové, je výsledkem zmatek, neurčitost, nejednoznačnost a chaos, v lepším případě nedůvěra a pochybnosti. Média i politici často vyvolávají dojem, že v otázkách klimatických změn či globálního oteplování panují ve vědě různé rozpory, nejednotnost, relativismus a pluralismus. „Ve skutečnosti však jde o vědeckou oblast, ve které panuje téměř dokonalá shoda. Statistiky opakovaně ukazují, že více než 90 % výzkumníků věnujícím se této problematice souhlasí s názorem, že na Zemi dochází ke klimatickým změnám způsobeným z velké míry lidskými aktivitami, které jsou spojené s produkcí skleníkových plynů. (...) Vzhledem k vysokému procentu shody odborníků v dané oblasti můžeme globální oteplování považovat za vědecký fakt a jeho paušální odmítání za popírání vědeckých informací“ (Jurkovič, Čavojová, Brezina (eds.), 2019, s. 35; – do češtiny přeložil M. T.).⁹

Vlivný průzkum, publikovaný už v roce 2013 „... ukázal na vědeckém poli souhlas s tvrzením, že globální oteplování je způsobeno člověkem u drtivě většiny (97 %) vědců v oboru“ (Cook, Nuccitelli, Green, 2013, s. 24) – k této studii existují kritické připomínky, které ukazují nižší shodu při zapojení nepublikujících vědců a odborníků z jiných oborů –, „studie z roku 2016 ukazuje, že pouze 4 z 69 406 autorů vědeckých článků nesouhlasilo s antropogenními příčinami globálního oteplování“ (Powell, 2018).

Za velmi užitečný nástroj v nepřehledném množství informací – a často i protichůdně interpretovaných dat na internetu – považuji webovou stránku (portál): www.faktaoklimatu.cz. Tento projekt v roce 2019 vymyslela a následně zrealizovala dvojice mladých vědců – fyzik Ondřej Příbyla a fyzický geograf Marek Lahoda (v současnosti doktorand Ústavu výzkumu globální změny Akademie věd ČR) a to s cílem shromážďovat „data o klimatu a klimatické změně, která poskytují vědecké instituce (ČHMÚ, NASA, Eurostat a jiné)“¹⁰ a zpracovávat je do podoby přehledných a i laikům relativně dobře srozumitelných grafů a infografik. Zaměřují se zejména na sledování růstu průměrné globální teploty a teplotních anomálií (ale také i na sledo-

onalismu), že jsou nyní údajně rezistentní i vůči jiným ideologiím současnosti, včetně environmentalismu. Oproti tomu země s jinou historickou zkušeností jsou vykreslovány jako bašty, alarmismu. V různých variacích tento názor nalezneme ve vícero vyjádřeních Václava Klause st.“ (Vidomus, 2018, s. 20–21).

9 Viz např. Andereg, Prall, Herold & Schneider (2010).

10 Viz <https://faktaoklimatu.cz/>

vání růstu průměrné teploty v České republice), na zvyšování emisí a koncentrace skleníkových plynů. Pracují také s možnými scénáři budoucího vývoje (tzv. emisní scénáře), poukazují na rizika a dopady a v rámci zmírnění negativních projevů klimatických změn se zabývají i adaptačními a motivačními opatřeními. V neposlední řadě najdeme na této webové stránce i odkazy na nejdůležitější studie, články a analýzy týkající se změn klimatu. Tuto stránku tedy můžeme považovat za důležitý informační nástroj ve zvyšování ekologické gramotnosti nejen pro školní vzdělávání, ale i pro vzdělávání neformální, tedy i pro knihovny a širokou veřejnost.

Důležitost relevantních dat a vědeckých poznatků v situaci globální ekologické krize si uvědomuje i mladá ekologická a environmentální aktivistka ze Švédska Greta Thunberg, která svými formulacemi i hodnotovými postoji zastupuje uvědomělejší část své generace: „Závěry vědy jsou jasné a my děti jen komunikujeme a jednáme podle vědy. (...) ... někteří lidé nás záměrně neposlouchají, což je v pořádku. Jsme koneckonců jen děti, nemusíte poslouchat nás. Musíte ale poslouchat závěry vědy a vědců. O to jediné vás žádáme. Postavte se za vědu!“ (Thunberg, 2012, s. 267–268).

Hlásí se k tomu české knihovny? A dělají pro zvyšování míry relevantní informovanosti skutečně dost?

3. Problém biofilního vzdělávání (nejenom) v komunitních knihovnách

„Moderátorka pořadu Vinohradská 12 Lenka Kabrhelová se ptá: ‚Dá se říct, kde je situace nejhorší?‘

A klimatolog Pavel Zahradníček ji odpovídá: ‚Nejhorší je prakticky všude.‘“¹¹

Vzdělávání v informační, znalostní či vzdělanostní společnosti se v posledních letech orientuje na rozvíjení různých typů gramotnosti: informační, počítačové, mediální, ekonomické, dokonce i čtenářské, jen na tu *environmentální gramotnost* se pořád jaksi zapomíná. Bez rozvíjení environmentální gramotnosti, a to už na těch nejnižších úrovních vzdělávacího procesu, globální ekologickou krizi nedokážeme ani adekvátně interpretovat, ani správně diagnostikovat základní příčiny ontického

11 Viz BOČEK, Jan, Lenka KABRHELOVÁ a Petr KOČÍ. Data meteorologů: Česko se za posledních šedesát let ohřálo o dva stupně Celsia, v zimě a létě téměř o tři. In *iRozhlas* [online]. 6. 2. 2020 [cit. 08-02-2020]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/priroda/klima-data-fakta-o-klimatu_2002060600_jab?fbclid=IwAR2SIXDMXr-LE7V0MQEv-o9w8y6jAUq7fK-0KrC3ygsf3pMPzYCy4h6Ex6nw

konfliktu přírody a kultury, čeho důledkem, celkem logicky, nemůže být ani zmírnění planetární krize v dohledné době.

Vzdělávání a výchova v době *antropocénu*, tedy v době globální ekologické krize, se však – pokud nechceme způsobit ekologickou katastrofu – musí změnit svoji orientaci na propřírodní, resp. *biofilní*.¹² Jak to už před 12 lety ve své knize *Potřebujeme filosofii přežít?* apelativně a pregnantně formuloval Josef Šmajš: „Zdá se, že objektivní podmínky pro naléhavě potřebnou biofilní orientaci vzdělání vznikají teprve dnes, ve fázi globální ekologické krize. (...) O biofilní transformaci kultury i jejího vzdělávacího systému můžeme usilovat teprve na základě negativní zkušenosti s kulturou protipřírodní... (...) ...propřírodní ekologická transformace kultury musí postupovat jak shora, tak zdola: koordinovaným úsilím odborným i občanským“ (Šmajš, 2008, s. 55).

Pokud jde o biofilní transformaci materiální kultury (tedy o tzv. změnu technického fenotypu), tak knihovny mohou být pro jiné instituce a organizace motivujícím vzorem, a to například při propagaci a dodržování zásad *zeleného úřadování*, resp. prostřednictvím vlastní realizace konceptu *zelené knihovny*. Tento koncept vznikl původně v zahraničí, ale v roce 2012 se jako studentský projekt „objevil“ i v České republice.¹³ Jako cíl si vytýčil osvětu v environmentálně šetrném provozu v knihovně.¹⁴ Vychází z koncepce „zeleného úřadování“, které je zkráceným názvem „... pro environmentálně příznivé chování institucí“¹⁵ a jedním z jeho cílů je snížení ekologické stopy knihovny na minimum.

-
- 12 Pojem *biofilie* používá J. Šmajš v intencích, v jakých tento pojem používal německý psycholog Erich Fromm. Ten tímto pojmem rozumí „lásku k životu a k živým systémům“, tedy jednoduše řečeno k živým organismům. Fromm se tady inspiroval knihou *Biophilia* (1984), amerického biologa, entomologa a jednoho ze zakladatelů sociobiologie Edwarda O. Wilsona, který předpokládá biologickou ukotvenost hluboké (a z velké části i podvědomé) příslušnosti a náklonnosti lidí k jiným formám života a k přírodě.
 - 13 Autory projektu jsou: Šárka Gachová, Ondřej Lukáš a Sylvie Strýčková. Více na: <http://zelena.knihovna.cz/>
 - 14 Více viz GACHOVÁ, Šárka, Ondřej LUKÁŠ a Sylvie STRÝČKOVÁ. *Zelená knihovna. In Duha: informace o knihách a knihovnách z Moravy* [online]. 2012, 26(2) [cit. 2020-02-06]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/zelena-knihovna>. Projekt se sice rozběhl s nadšením, ale po ukončení studií jeho tvůrců, takřkajíc, „zamrzl“.
 - 15 Viz LEDVINA, Petr. *Zelené úřadování – snaha o udržitelnou veřejnou správu*. In *Veronica: ekologický institut* [online]. 2007, 1 [cit. 2020-02-06]. Dostupné z: <https://www.veronica.cz/poradna-v-casopise-veronica?i=83>

Pokud jde o kulturu duchovní, tak biofilního vzdělávání a výchovy – i když neformálního (a možná o to lépe!) – se v době globální ekologické krize musí se vši razantností chopit i knihovny. Musí trpělivě, ale systematicky upozorňovat, že problém se netýká jenom změny klimatu, tedy jak to často média zjednodušeně prezentují jako problém globálního oteplování, ale že součástí této krize jsou i další problémy: znečišťování životního prostředí, odlesňování, desertifikace či obrovským tempem mizející rozmanitost biologických druhů (biodiverzita).

K biofilnímu vzdělávání, jako k výchozímu předpokladu environmentální gramotnosti, se ale nemusíme přibližovat jenom z pozic evoluční ontologie. Zajímavou inspirací může být i aplikace poznatků ekopsychologie či psychologie environmentálních problémů.¹⁶ Např. český průkopník ekopsychologie Jan Krajhanzl doplňuje biofilní transformaci vzdělávání o témata estetického postoje k přírodě, etického a proenvironmentálního chování k přírodě, tedy obecněji o problematiku rozšiřování *environmentálního vědomí*.¹⁷ Tato témata (se svými problémy) by se měla stát základními pilíři environmentální gramotnosti, na kterých by knihovny měly začít v co nejkratší době stavět své proaktivní působení směrem k svým uživatelům.

O čem a jak dnes v tomto směru informují knihovny své uživatele? Jsou jejich informační, vzdělávací či popularizační aktivity adekvátní a dostačující? Abychom si na tuto otázku mohli alespoň rámcově odpovědět, podíval jsem se (v únoru tohoto roku) na webové stránky 5 největších českých knihoven¹⁸, tedy knihoven, o kterých bychom mohli předpokládat, že míru environmentální gramotnosti – v rámci

16 Ve čtenářsky velmi přístupném překladu J. Foltýna vyšla před 11 lety v českém jazyce i práce Deborah Du Nann Winterové a Susan M. Kogerové *Psychologie environmentálních problémů* (viz použítá literatura), ve které se interpretují vztahy člověka k problematice ekologické krize z pohledů různých psychologických teorií.

17 Podle J. Krajhanzla se environmentální vědomí „... projevuje ochotou k proenvironmentálnímu jednání, která vychází z motivů ochránit životní prostředí. Definovat ho můžeme rozsahem a hloubkou ochoty k takovému jednání. Tvoří ho povědomí o environmentálních problémech, znalost environmentálních následků chování a morální norma spojená s environmentálním chováním, její součástí mohou být také environmentálně relevantní subjektivní normy, postoj k chování a vnímaná norma chování.“ Ale jak zároveň autor upozorňuje: „Za environmentální vědomí však nepovažujeme ochotu k proenvironmentálnímu chování, pokud je založena na jiné než proenvironmentální motivaci – například finanční, zdravotní či sociální.“ (obě citace z Krajhanzl, 2015, s. 135).

18 Národní knihovna ČR (Praha), Národní technická knihovna (Praha), Moravská zemská knihovna (Brno), Vědecká knihovna v Olomouci a Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě.

své společenské odpovědnosti (viz níže) – by přece jenom mohly zvyšovat. Zajímalo mě tematické zaměření akcí, přednášek, besed či výstav, které vybrané knihovny organizovaly v posledních třech letech (tedy v letech 2017, 2018 a 2019) a které by se explicitně týkaly ekologických či environmentálních problémů. Výsledek jsem zpracoval do tabulky, není ale moc, resp. vůbec povzbudivý.¹⁹

	2017	2018	2019
Národní knihovna (Praha)	0	0	0
Národní technická knihovna (Praha)	0	1	0
Moravská zemská knihovna (Brno)	2	1	2
Vědecká knihovna v Olomouci	0	0	1
Moravskoslezská vědecká knihovna (Ostrava)	?	?	?

Tab. 1 Počet veřejných akcí na ekologické/environmentální téma

19 Konkrétně šlo o tyto akce: **Národní knihovna ČR** (Praha): žádná akce k tématu za poslední tři roky! **Národní technická knihovna** (Praha): 5. 9. 2018 – Festival vědy 2018: Sucho a vedro – můžeme si za to sami?; **Moravská zemská knihovna** (Brno): 16. 2. 2017 – Pestří: skromné domácnosti pod tlakem doby (výstava o domácnostech žijících ekologicky příznivým způsobem života), 28. 3. 2017 – Beseda s H. Librovou o nové knize *Věrní a rozumní: kapitoly o ekologické zpozdilosti*, 8. 10. 2018 – Co se z lesa ozývá? (beseda, A. Straka), 9. 10. 2019 – RNDr. T. Míková: Změna klimatu, 12. 11. 2019 – Z. Žalud: Sucho – hrozba krajiny 21. století; **Vědecká knihovna v Olomouci**: 12. 6. 2019 – Co trápí naše lesy víc: sucho, teplo, kůrovec, emise anebo hříchy proti přírodě? Akce **Moravskoslezské knihovny v Ostravě** na jejich webových stránkách uvedeny nebyly, dohledatelné nebyly ani ve výročních zprávách. Ředitelka knihovny PhDr. Libuše Foberová, Ph.D., mi v diskusi k mému příspěvku na konferenci sdělila, že je to z důvodu zrovna probíhající realizace nového webu knihovny, takže informace o akcích pro veřejnost by měly být časem dostupné.

4. Problém etické (a společenské) odpovědnosti knihoven

„Někdo má popírače klimatických změn za idioty. Ale popírači klimatických změn jsme přece všichni. Každý z nás.“²⁰

Koncepce společenské odpovědnosti firem²¹ (z angl. Corporate Social Responsibility) se prosazuje od 90. let 20. století, a to nejdříve ve Velké Británii, později se k ní začínají hlásit firmy, ekonomické a podnikatelské subjekty i v České republice. Tato koncepce v sobě zahrnuje (kromě jiného) i „... dobrovolný závazek firem chovat se v rámci své činnosti odpovědně k přírodě a společnosti, ve které podnikají“ (Šmajs, 2008, s. 117). Problém společenské odpovědnosti knihoven ale nemusíme vnímat jenom v úzce vymezeném kontextu „firemního chování“, tedy jako aplikaci zásad a norem etiky podnikání, ale i v kontextu obecněji (filosoficky, metafyzicky) formulovaných koncepcí, např. *principu odpovědnosti* německého filosofa a etika Hanse Jonase. Ten je variací známého Kantova kategorického imperativu, jen navíc obsahově aktualizovaného pro situaci globálního ohrožení. H. Jonas princip odpovědnosti – v rámci své etiky orientované na budoucnost – formuluje následovně: 1) v pozitivní verzi: „Jednej tak, aby účinky tvého jednání byly slučitelné s trváním skutečně lidského života na Zemi“ a 2) v negativní verzi: „Neohrožuj podmínky neomezeného trvání lidstva na Zemi“ (Jonas, 1997, s. 35). Samozřejmě, můžeme tady polemizovat o problému „neomezenosti“ trvání lidské existence, ale pro nás je důležitější fakt, že pokud máme vůbec uvažovat o nějaké existenci lidstva, musíme předpokládat i dlouhodobě možnou existenci abiotické a biotické přírody, resp. takového jejího stavu, který umožní perspektivní prosperitu života v jeho nejrozmanitějších podobách a formách. I tady se tak ukazuje nevyhnutelnost biofilní transformace kultury, kterou jsme doteď vyvíjeli téměř výlučně predátorsky (tedy útočně a agresivně). Biofilní transformace kultury – jak se v posledních desetiletích stále jasněji ukazuje – je nemožná bez změny tradičního vzdělávání a výchovy směrem k biofilní (proenvironmentální) orientaci.

Pokud se formálnímu vzdělání dlouhodobě nedaří změnit protipřírodní orientaci materiální i duchovní kultury, musí tuto roli – v rámci služby už ne jenom geograficky úzce vymezené společnosti, ale přímo lidstvu jako celku (!) – přebrat nějaká jiná instituce. Možná, že tato role čeká právě na knihovny (komunitního či jiného typu). V čem vidím velký a perspektivní potenciál komunitní knihovny, je rozvíjení občanské angažovanosti, solidarity a *občanské neposlušnosti*. Pojem *občanská nepo-*

20 (Thunberg, 2019, s. 78)

21 I když se v českém jazykovém kontextu pod „korporací“ myslí převážně firma či ekonomický subjekt, můžeme v téhle souvislosti uvažovat i o neziskových subjektech, státní správě či právě knihovnách (jako o – ve většině případů – příspěvkových organizacích).

slušnost tady používám ve významu, ve kterém jej používá i americký filosof James Garvey, který se dlouhodobě a systematicky zabývá etikou klimatické změny. Můžeme jej charakterizovat jako „... nenásilné, nerevoluční, ale přesto nezákonné kolektivní jednání s politickými ambicemi. Cílem je morálně nebo emocionálně zapůsobit na ty, kdo jsou u moci – a to jak na politiky, tak i na většinu voličů“ (Garvey, 2018, s. 242). Jak dnes můžeme vidět, působení školního vzdělávání a ve většině případů i rodinná výchova – na rozdíl od odvážných a obětavých aktivit jednotlivců typu Greta Thunberg – v tomto dlouhodobě selhává!²² Jak J. Garvey dodává: „K aktům občanské neposlušnosti se někdy také váže určitá naléhavost, postoj, že jistou praxi bychom jednoduše neměli tolerovat ani o minutu déle. Boj proti klimatické změně budeme těžko vnímat jako něco, co není naléhavé. (...) Kolektivní úsilí zaměřené proti klimatické změně může znamenat žádat méně věcí (např. méně cestovat letadlem, jíst méně masa apod. – pozn. M. T.), ale zároveň žádat více něčeho jiného: možná spravedlnosti, možná dobra nebo čehokoli, co nás činí co nejlepšími. Na tom, abychom požadovali lidštější svět, není nic iracionálního“ (Garvey, 2018, s. 243).

Na závěr...

„... už nepotřebujeme rozvíjet lidské myšlení s cílem vychovávat na výkon orientované výrobce, nýbrž ekologicky zodpovědné občany planetární kultury. Potřebujeme vzdělání, které v člověku probudí cit a posílí lidské genetické predispozice pro hodnotu a krásu přírody...“²³

Jednou z možností, jak rozvíjet biofilní a propřírodní vzdělávání neformálním způsobem, je i zvyšování estetické citlivosti žáka, studenta, čtenáře, uživatele či občana k uměleckým dílům, která se tématem přírody zabývají. A to ať už z hlediska environmentálního, ekologického či jenom čistě estetického. Hranice mezi environmentální gramotností a estetickou vnímavostí jsou neostré a vzájemně prostupné. Jako příklad tady uvádím básnický text, který velmi poetickou, ale čtenářsky

22 Garvey sice považuje koncept občanské neposlušnosti za nezákonný, ale z etického hlediska – vzhledem k odstranění či alespoň zmírnění problému nespravedlnosti – jej považuje za morálně legitimní: „Občanská neposlušnost se již v minulosti stala užitečným nástrojem pro zvýšení povědomí o možnostech, jak změnit nespravedlivé zvyklosti a instituce – a také je nakonec změnila. Taktiku občanské neposlušnosti také využívají lidé, kteří tvrdí, že jiné metody neměly žádný relevantní dopad, že vláda neplní své povinnosti nebo že jinak selhává při zastupování vlastních občanů“ (Garvey, 2018, s. 242).

23 (Šmajš, 2008, s. 57)

přístupnou formou tematizuje nejenom ubývání biologických druhů, ale i konflikt přírody a kultury, resp. přírody a technické civilizace:

V mlze

Pevná zem mizí kdesi hluboko.
Po nohách přicházím o tělo,
ani na něm už nezáleží: jsem
osamělou hlavou v prostoru
ohraňovaném falešným nebem
a vplouvám do šedi. Na mokré louky
mlha padá ve vrstvách bahna prvohorních moří.
Jaký odkaz v ní zůstane zachovaný z dneška?
Mnohost druhů střídá
početnost jediného ve všech šířkách
i délkách na zemi i nad ní:
už se to stalo mnohokrát, ale náhodou
jsme právě při tom.
Kdo přijde po nás
bude muset kopat hluboko pod sebou,
proniknout slepenci asfaltu a betonu,
nánosy plastových usazenin.
V architektuře všedních dní spatří
vnitřnosti strojů, které pohánějí běh naší doby.
Bude stát před nimi, tak jako kdysi my
před příliš těžkým parožíím jelenů megacerů,
tesáky šavlozubých tygrů

(Radek Štěpánek, ze sbírky *Hic sunt homines*)

P. S.: Co nás tedy Greta Thunberg (ne)naučila? Na tuto otázku si (zatím) musíme odpovědět každý sám za sebe...

Literatura

ANDEREGG, William R. L., James W. PRALL, Jacob HAROLD and Stephen H. SCHNEIDER. Expert credibility in climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* [online]. 2010, **107**(27)

- [cit. 2020-02-02]. ISSN 12107–12109. Dostupné z: <https://doi.org/10.1073/pnas.1003187107>
- BOČEK, Jan, Lenka KABRHELOVÁ a Petr KOČÍ. Data meteorologů: Česko se za posledních šedesát let ohrálo o dva stupně Celsia, v zimě a létě téměř o tři. In *iRozhlas* [online]. 6. 2. 2020 [cit. 08-02-2020]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/priroda/klima-data-fakta-o-klimatu_2002060600_jab?fbclid=IwAR2SlXDMXrLE7V0MQEv-o9w8y6jAUq7fK-0KrC3ygsf3pMPzYCy4h6Ex6nw
- COOK, John, Dana NUCCITELLI and Sarah A. GREEN. Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature. *Environmental Research Letters* [online]. 2013, 8(2), s. 24. [cit. 2020-02-01]. ISSN 1748-9326. Dostupné z: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/8/2/024024/pdf>
- GACHOVÁ, Šárka, Ondřej LUKÁŠ a Sylvie STRÝČKOVÁ. Zelená knihovna. In *Duha: informace o knihách a knihovnách z Moravy* [online]. 2012, 26(2) [cit. 2020-02-06]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/zelena-knihovna>
- GARVEY, James. *Etika klimatické změny: co je a co není správné ve světě, který se otepluje*. Vydání první. Praha: Filosofía, 2018. 275 s. Edice Dnešní svět. ISBN 978-80-7007-554-8.
- CHMEL, Rudolf. Diplom versus vzdelanie. In RANDÁK, Jan a Aleš NOVÁK (eds.). *K čemu dnes humanitní vědy?* Vydání první. Praha: Toga, 2008. 99 s. ISBN 978-80-7308-234-5.
- JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH, 1997. 320 s. ISBN 80-86005-06-2.
- JURKOVIČ, Marek, Vladimíra ČAVOJOVÁ a Ivan BREZINA (eds.). *Prečo ľudia veria nezmyslom*. Prvé vydanie. Bratislava: Premedia, 2019. Edícia Civilizácia, zv. 14. 305 s. ISBN 978-80-8159-757-2.
- KRAJHANZL, Jan. *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí: pět charakteristik, ve kterých se lidé liší*. Brno: Lipka – školské zařízení pro environmentální vzdělávání ve spolupráci s Masarykovou univerzitou, 2014. 198 s. ISBN 978-80-87604-67-0.
- LEDVINA, Petr. Zelené úřadování – snaha o udržitelnou veřejnou správu. *Veronica: ekologický institut* [online]. 2007, 1 [cit. 2020-02-06]. Dostupné z: <https://www.veronica.cz/poradna-v-casopise-veronica?i=83>
- LISSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. 1. vydání. Praha: Academia, 2008. 125 s. ISBN 978-80-200-1677-5.
- NUSSBAUMOVÁ, Martha C. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Vydání první. Praha: Filosofía, 2017. 276 s. Edice Dnešní svět. ISBN 978-80-7007-489-3.

- POWELL, James Lawrence. Climate Scientists Virtually Unanimous. *Bulletin of Science, Technology & Society* [online]. 2016, **35**(5–6), 121–124 [cit. 2020-09-02]. DOI: 10.1177/0270467616634958. ISSN 0270-4676. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0270467616634958>
- STORCH, David. Věda, ekologie, ideologie a myšlení. In HLAVÁČEK, Petr (ed.). *Intelektuál ve veřejném prostoru: vzdělanost, společnost, politika*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012. 399 s. Edice XXI. století, sv. 19. ISBN 978-80-200-2083-3.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina. Nad současným humanitním vzděláváním v České republice. In RANDÁK, Jan a Aleš NOVÁK (eds.). *K čemu dnes humanitní vědy?* Vydání první. Praha: Toga, 2008. 99 s. ISBN 978-80-7308-234-5.
- ŠMAJS, Josef. *Potřebujeme filosofii přežít? Úvahy o filosofii, kultuře, poznání, vzdělání, řeči a popularizace vědy*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 2008. 104 s. ISBN 978-80-7239-221-6.
- ŠMAJS, Josef a kol.. *Podnikatelská a environmentální etika*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 184 s. ISBN 978-80-210-4564-4.
- ŠTĚPÁNEK, Radek. *Hic sunt homines*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2018. 59 s. ISBN 978-80-210-8882-5.
- THUNBERG, Greta. *Náš dům je v plamenech*. Vydání první. Olomouc: Broken Books, 2019. 273 s. ISBN 978-80-906307-7-2.
- VIDOMUS, Petr. *Oteplí se a bude líp: česká klimaskepse v čase globálních rizik*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. 393 s. ISBN 978-80-7419-258-6.
- WINTER, Deborah Du Nann a Susan M. KOGER. *Psychologie environmentálních problémů*. Vydání 1. Praha: Portál, 2009. 295 s. ISBN 978-80-7367-593-6.

Mgr. Marek Timko, Ph.D.marek.timko@fpf.slu.cz

Působí jako odborný asistent na Ústavu bohemistiky a knihovnictví SU v Opavě, kde vyučuje zejména informační vědu, informační etiku a filosofii. Přes 15 let se věnuje evoluční ontologii a environmentální etice. Externě vyučuje v Katedře informačních studií a knihovnictví FF MU v Brně. Zhruba 10 let pracoval také jako knihovník-(retro)katalogizátor (Ústřední knihovna Přírodovědecké fakulty MU v Brně a v Knihovně univerzitního kampusu MU v Brně). Spoluorganizuje literární večery a rád se účastní autorských čtení. Neoficiálně byl diagnostikován jako knihomol s chronickými projevy bibliománie.

Centrum vzdělávání Městské knihovny Písek

Mgr. Roman Dub

Městská knihovna Písek

Abstrakt

Hlavní principy vzdělávacího programu Centra vzdělávání Písek a jejich aplikace v rámci vzdělávací činnosti knihovny v nových rekonstruovaných prostorách. Příspěvek je zaměřen také na vliv architektonického a designového řešení na programovou nabídku knihovny.

Klíčová slova: *knihovna, vzdělávání, rekonstrukce*

Úvod

Vzdělávací aktivity patří dlouhodobě k jedné ze tří hlavních priorit činnosti Městské knihovny Písek. Přestože vzdělávací činnost knihovny v podmínkách nevyhovující „staré“ budovy dosahovala poměrně vysoké kvantitativní a s ohledem na prostorové možnosti a vybavení i kvalitativní úroveň, teprve po přestěhování do nově zrekonstruované budovy se naplno ukázal podstatný vliv prostorového a designového řešení na programovou nabídku instituce a také na výrazně jiné vnímání knihovny jejími uživateli. Původní obraz prosté půjčovny knih se u veřejnosti podařenou rekonstrukcí bývalé základní školy J. A. Komenského prakticky ze dne na den změnil na moderní a otevřenou instituci poskytující širokou škálu vzdělávacích, komunitních a kulturních služeb.

Projekt současné podoby Městské knihovny Písek začal vznikat v roce 2013 po rozhodnutí rady města o přestěhování knihovny do bývalé školy J. A. Komenského na Alšově náměstí. Poloha školy v centru města, její snadná dostupnost a velikost vnitřních prostor se jevila jako optimální a v souladu s doporučenými knihovnickými standardy. Přípravovaný projekt knihovny s důrazem na programové vzdělávací aktivity také navazoval na původní vzdělávací účel základní školy. Na ten ostatně významně odkazuje i historická čelní fasáda s atributy otevřené knihy, hvězdářského dalekohledu, globu, kružítko a křivule. Není náhodou, že všechny vyjmenované atributy jsou v naprostém souladu se zaměřením a prioritami koncepce rozvoje činnosti knihovny i s jejím vzdělávacím programem.

Obr. 1 Čelní fasáda s atributy vědění

Z hlediska přípravy projektu, plánovaných programových aktivit a dlouhodobého rozvoje knihovny se zcela nezbytným stalo vypracování vlastních programových dokumentů: Koncepce rozvoje činnosti, Vzdělávacího programu Centra vzdělávání a Koncepce rozvoje a udržitelnosti dobrovolnického programu. Více či méně každý z těchto dokumentů obsahuje analytickou a strategickou část s definicí vizí a střednědobých cílů knihovny. Koncepce rozvoje činnosti je dále rozpracována do dvou základních oblastí, priorit a jednotlivých opatření. V rámci priority Centra vzdělávání bylo stanoveno celkem 8 opatření. S projektem nové knihovny přímo souvisí opatření týkající se implementace vzdělávacího programu s důrazem na tzv. podporované obory (jazykové, digitální, polytechnické vzdělávání a řemeslné dovednosti), rozšíření komunitních a volnočasových aktivit, integrace a podpora zájmu mladých uživatelů (zřízení T-zóny), inkluze osob se specifickými potřebami a rozšíření časového rámce pořádaných akcí o prázdninách a v sobotu. Zvláště u posledně jmenovaného opatření se po přestěhování velmi pozitivně projevila možnost využívat nové venkovní prostory včetně venkovní scény s výsuvným jevištěm ve vnitrobloku knihovny, a to zejména v jarních a letních měsících.

Dalším koncepčním dokumentem přímo souvisejícím s naplánováním vzdělávacích aktivit v podmínkách nové budovy knihovny se stal Vzdělávací program

Obr. 2 Vnitřní dvůr s relaxační zónou a venkovní scénou

Centra vzdělávání Písek. Celý program je založen na třech základních principech: kritického myšlení, kontextualitě a kreativitě s cílem vytvořit organické propojení mezi institucionalizovanými a komunitními formami vzdělávání s využitím sociálního a kulturního kapitálu knihovny jako výsostné kulturní instituce a vzdělanostního kapitálu písecké komunity. Všechny typy nabízeného vzdělávání jsou dokumentem definovány jako otevřené všem sociálním a věkovým kategoriím uživatelů a probíhající v obvyklých nebo i méně tradičních formách (tematické akce, přednášky, workshopy, besedy, soutěže, příměstské tábory, exkurze, kurzy, zájmové kluby, výstavy aj.). V rámci strategie rozvoje a udržitelnosti zájmového a neformálního vzdělávání byly rozpracovány tři klíčové oblasti vzdělávání Městské knihovny Písek: polytechnické obory, jazyková vybavenost a osobnostní a sociální rozvoj (blíže viz www.knih-pi.cz).

Kompletní rekonstrukce bývalé základní školy byla dle architektonického návrhu a projektu Ing. Jana Svobody zahájena v červnu 2017 a ukončena v prosinci roku 2018. Po zařazení objektu interiérovým vybavením se knihovna 26. dubna 2019 otevřela pro veřejnost. Prostorová kapacita vnitřních prostor městské knihovny ve smyslu velikosti celkové plochy budov se oproti původní budově více než ztrojnásobila (na 3 729 m²). Plocha knihovny pro uživatele dosahuje velikosti 2 794 m².

Venkovní plochy o celkové výměře 1 487 m² tvoří vnitřní pobytový dvůr (746 m²), parkoviště s hospodářským vstupem a výuková terasa s geologickým parkem na střeše budovy. Učebny pro skupinovou i individuální výuku dosahují celkové výměry 313 m². Multifunkční vzdělávací sál s maximální kapacitou 110 míst k sezení s foyer, prostorem pro výstavy a vlastním zázemím je o velikosti 390 m².

Z uvedených výměr je patrné, že prostory přímo určené pro vzdělávání tvoří nezanedbatelnou část z celkové vnitřní plochy knihovny. Čtyři učebny – jazyková, digitální, polytechnická a řemeslná dílna s výukovou kuchyňkou – jsou zaměřeny na výuku tzv. podporovaných oborů, přičemž jejich výstavba i zařízení bylo dotlačně podpořeno z integrovaného regionálního operačního programu, výzva č. 57 Infrastruktura pro zájmové a neformální vzdělávání. Učebny mají pro potřeby výuky k dispozici moderní technické a prezentační zařízení (interaktivní tabule, dataprojektory, ozvučení) a umožňují frontální i skupinovou výuku. Součástí jazykové učebny a řemeslné dílny jsou rovněž oddělitelné samostatné místnosti určené k samostudiu nebo individuální práci. Kapacita učeben se pohybuje od 12 (polytechnická učebna) až do 24 učebních míst (digitální učebna). Polytechnická učebna byla vybavena učebními pomůckami se zaměřením na biologii a fyziku. Jedná se zejména o mikroskopy, modely živočišných a rostlinných buněk, lidskou kostru aj. Fyzikální učební pomůcky byly pořízeny pro oblast elektřiny, magnetismu, mechaniky a astronomie. Zaměření řemeslné dílny na práci s textilem a její vybavení šicími a pletacími stroji bylo zvoleno s ohledem na poměrně vysoký zájem uživatelů o tento typ činností a také v návaznosti na regionální tradiční výrobu textilu (Jitex Písek). Do všech učeben s výjimkou polytechnické učebny byl jako součást podpory výuky integrován rovněž volně přístupný a tematicky odpovídající fond knihovny.

Od listopadu 2019 (zahájení udržitelnosti projektu) se využitelnost jednotlivých učeben pohybovala v průměru mezi 5 až 8 hodinami týdně, přičemž cílová hodnota je stanovena u každé z učeben na 10 hodin týdně a u výukové kuchyňky na 5 hodin týdně. Všechny nabízené programy v učebnách jsou v souladu s podmínkami dotačního titulu poskytovány zdarma. Zájem zejména o jazykové kurzy (angličtina pro začátečníky a pro mírně pokročilé, konverzační kurzy pro pokročilé v angličtině, italštině, ruštině, španělštině nebo obchodní angličtina), kurzy zaměřené na práci s textilem (šití, háčkování, Ateliér mladé návrhářky) a kurzy zaměřené na digitální vzdělávání (PC pro začátečníky, PC pro osoby s kombinovaným postižením, Pokročilé nástroje Googlu, Internet a práce se sociálními sítěmi, Psaní všemi deseti) lze hodnotit jako poměrně vysoký a u některých kurzů spíše přesahuje především personální možnosti knihovny. Programová nabídka se zaměřením na fyziku, biologii a související obory realizovaná v polytechnické učebně na rozdíl

od ostatních učeben pracuje až na jednorázové aktivity výhradně s cílovou skupinou dětí do 15 let. Obecně lze konstatovat, že nabídka kurzů a dalších programů zaměřených na polytechnické vzdělávání je menší než u ostatních oborů. Důvodem je především lektorsky vysoká náročnost personálního a odborného zajištění přípravy a realizace programu. Jedním z řešení se však v současnosti ukazuje navázání spolupráce se specializovanými pracovišti Akademie věd ČR, případně jinými institucemi. V rámci polytechnického vzdělávání knihovna v současné době nabízí vzdělávací programy pro školy na téma lidské tělo, pravidelný volnočasový program přírodovědného charakteru pro děti předškolního věku, v přípravě kromě jiných je například kurz programování a robotiky.

Učebny stejně jako multifunkční přednáškový sál byly od počátku projektovány bezbariérově a variabilně tak, aby je v případě potřeby bylo možné přizpůsobit konkrétním vzdělávacím aktivitám i cílovým skupinám uživatelů. Z dosavadní zkušenosti se velmi dobře osvědčila možnost rozdělení multifunkčního sálu posuvnou dělicí stěnou. Knihovna tím získala prostory i pro akce komornějšího charakteru (do 30 lidí) nebo méně obvyklých forem (storytelling pro děti mateřských škol, kurzy jógy).

Obr. 3 Storytelling

Obr. 4 Akvárium

Ke vzdělávacím účelům a k zajištění realizace dalších kulturních a komunitních aktivit však knihovně neslouží výhradně výše uvedené prostory. Ve věži původní budovy došlo k propojení polytechnické učebny s horními podkrovními prostory, do kterých byla v návaznosti na původní účel této části umístěna astronomická pozorovatelna vybavená hvězdářským dalekohledem. Na polytechnickou učebnu je napojena i venkovní výuková terasa s bylinkovou zahrádkou a geologický park s ukázkami hornin z píseckých lomů umístěný na sousední ploché střeše přístavby skladů. Vzdělávání zcela přirozeně propustuje také do typově jiných částí knihovny. Prakticky celé výpůjční oddělení pro děti a mládež, jehož součástí je dětský vzdělávací kout určený k realizaci informačně vzdělávacích lekcí pro školy, nabízí řadu možností a aktivit více či méně souvisejících se vzdělávacím procesem. Od čtení, samostudia, psaní domácích úkolů a doučování v klidové zóně přilehlé chodby, přes kreativní činnosti (malování, skládání magnetů na speciální magnetickou stěnu, skládání dřevěných stavebnic), hraní didaktických společenských her a v neposlední řadě i relaxaci a oddych (textilní sedáky, elektronické piano). V půjčovnách pro dospělé včetně studovny je umístěno celkem 212 čtenářských a studijních míst.

Z ohlasu a zpětné vazby od uživatelů knihovny po téměř ročním provozu je patrné, že zájem uživatelů o vzdělávací, kulturní a komunitní aktivity podpořilo i velmi zdařilé a atraktivní interiérové řešení. Kromě přehledného a jednotného členění jednotlivých výpůjčních oddělení a navázání čtenářských a studijních míst na řadu přilehlých oken jde zejména o ozvláštňení prostoru různými designovými prvky. Dominantou dětského oddělení a T-zóny se staly knihovní regály kruhového tvaru. V celé knihovně byla použita moderní designová svítidla a kvalitní typový sedací a další nábytek (v barevných mutacích dle jednotlivých oddělení). Netradičním a neobvyklým řešením interiéru je například obklad stěny a použití vyřazených základových desek z počítačů v digitální učebně, obklad stěny chodby dětského oddělení cca 10 tisíci barevných pastelek s možností jejich zapůjčení, skluzavka, kreslicí zeď nebo dvě akvária. Úspěšné spojení moderních designových prvků s původní více než 50 let starou výmalbou lze vidět v oddělení beletrie. Zvýšený zájem o služby knihovny jednoznačně dokládá i nárůst počtu mladších uživatelů/studentů využívajících čtenářská a studijní místa k individuálnímu i sdílenému učení zejména v oddělení naučné literatury. Zvýšený počet návštěvníků je doložen u vzdělávacích akcí a poměrně výrazně i u počtu registrovaných čtenářů.

Prakticky veškerou programovou nabídku Městské knihovny Písek v souladu s koncepčními dokumenty, činnosti v oblasti PR a marketingu a spolupráci s relevantními partnery zajišťuje samostatné oddělení centra vzdělávání. V oddělení pracuje celkem 6 zaměstnanců na 4,25 úvazku, z toho 1 úvazek je včetně pojištění

hrozen z projektu Spolu nabídneme víc (OP VVV). Pracovníci mají převážně pedagogické vzdělání, nebo jsou to knihovnice, jejichž podíl na vzdělávací činnosti přesahuje 50% z jejich pracovní doby. Náklady na činnost oddělení dosahují ročně více než 2,3 mil. Kč s tím, že drtivou většinu tvoří mzdové náklady na kmenové zaměstnance (1,85 mil. Kč) a náklady na dohody o provedení práce (lektorné) ve výši 0,45 mil. Kč. I přes poměrně vysoké finanční náklady na realizaci programové nabídky ji z mnoha důvodů nelze zrealizovat pouze prostřednictvím vlastních zaměstnanců nebo externích lektorů. Část digitálních kurzů, čtenářský klub, Promítej i ty a další jednorázové akce zajišťují pro knihovnu dobrovolníci. Jako perspektivní se rovněž ukazuje tzv. sdílené učení propojující vzdělávací a komunitní aktivity knihovny, při kterém je vzdělávací proces veden přímo uživateli mezi sebou a role knihovny je minimální (zapůjčení prostor, omezené lektorské služby). K zajištění organizačního a personálního pokrytí vzdělávacích služeb je pro knihovnu nezbytná i spolupráce s různými subjekty od základních škol, přes Dům dětí a mládeže Písek, Hospodářskou komoru nebo Jihočeskou univerzitu v Českých Budějovicích. Postupně se daří navazovat spolupráci i se soukromým sektorem. Na základě spolupráce se Svazkem obcí regionu Písecko je knihovna zapojena do projektu Místní akční plán rozvoje vzdělávání na Písecku II. V rámci tohoto projektu se knihovna stala místem setkávání pracovních skupin na podporu čtenářské gramotnosti, konají se zde odborné semináře nebo například minifestival čtení, kde si žáci vzájemně prezentují a představují své oblíbené knihy k různým tématům.

Závěr

Společenská potřeba a zájem uživatelů o vzdělávání v prostředí znalostní společnosti neustále roste. V souladu s tímto trendem a v nových podmínkách Městské knihovny Písek se neformální a celoživotní vzdělávání ukázalo jako velmi perspektivní oblast rozvoje činnosti. Naplněním plánovaných koncepčních záměrů a cílů a zejména prostřednictvím úspěšné rekonstrukce bývalé základní školy na objekt městské knihovny se podařilo zajistit vhodné prostorové, ekonomické i personální podmínky. Ukázalo se, že pro úspěšnou realizaci vzdělávacího programu nemusí být pro knihovnu zásadním problémem ani rozšíření obsahu vzdělávání na poměrně neobvyklou oblast polytechnických oborů, přestože jazykové dovednosti včetně podpory čtenářské gramotnosti a oblast osobního a sociálního rozvoje pravděpodobně zůstanou v knihovnách více frekventovanými oblastmi vzdělávání. S ohledem na měnící se obsahové preference uživatelů je při realizaci vzdělávacího programu nezbytné, aby knihovna měla možnost pružně reagovat na jejich poptáv-

ku. Velmi nadějným se ukázal i směr propojování komunitní a vzdělávací činnosti, které vytváří podmínky pro další upevnění a posílení postavení knihovny ve veřejném prostoru.

Mgr. Roman Dub

dub@knih-pi.cz

Ředitel Městské knihovny Písek od června 2009. Dříve působil v národní asociaci vydavatelů novin a časopisů. Absolvent oboru kulturní historie na Jihočeské univerzitě.

Architektura knihoven

Knihovny a architektura

doc. Ing. arch. Karel Hájek, Ph.D.

Fakulta stavební – České vysoké učení technické v Praze

Abstrakt

Knihovny jako nositelky kultury a společenského pokroku se tradičně řadí k významným stavbám měst a obcí, sloužícím nejširší veřejnosti. Tato jejich klíčová funkce neztratila nic ze své důležitosti ani v době elektronických médií a komunikace. Dnes se knihovny transformují do podoby multifunkčních společenských center, jejichž významu také odpovídá jejich architektonické a dispoziční řešení. Příspěvek přibližuje vybrané zahraniční příklady z oblasti novostaveb i rekonstrukcí, včetně aktivního využití navazujícího veřejného prostoru a inspirujících příkladů revitalizovaných objektů, původně sloužících jiným účelům.

Klíčová slova: *knihovna, architektura, veřejný prostor, rekonstrukce*

„Nikde nelze lépe poznat úroveň kultury města a velikost jeho snah duchovně růst a rozvíjet se, než v knihovnách.“

*Bernd Heinrich Wilhelm von Kleist
(1777–1811, dramatik, básník a publicista,
čelný představitel německého romantismu)*

Knihovna jako městotvorný prvek

Slovník spisovného jazyka českého popisuje „knihovnu“ jako „sbírku knih, náležející jednotlivci nebo nějaké instituci; veřejné zařízení; instituci ke shromažďování a půjčování knih“, dále pak jako „zvláštní budovu, místnost nebo skříň pro knižní sbírky“. Pojmem „architektura“ označuje „stavební umění; umění stavět budovy a jejich komplexy; umělecké a technické řešení stavby“, případně „stavbu-budovu“ jako takovou.

Vztah knihoven a architektury, příp. spojení „architektura knihoven“ nelze ovšem chápat ve zúženém významu pouze jako „technické řešení budovy, místnosti nebo skříňně pro knižní sbírky“. Po celou dobu trvání moderní civilizace jsou knihovny vnímány obecněji jako centra či střediska vzdělanosti a vědění. V prostře-

dí střeoevropské kulturní krajiny patří knihovna jako centrum informací a kultury spolu s radnicí, kostelem a školou k archetypům vnímání základních funkčních elementů vybavení urbanizovaného prostoru měst a obcí. To se nezměnilo, možná pro někoho překvapivě, ani dnes, se všemi možnostmi internetu a ostatních informačních technologií, které digitální současnost nabízí. Dnes se knihovny transformují do podoby multifunkčních kulturních center, jejichž významu odpovídá důraz, kladený na architektonické a dispoziční řešení. Příspěvek proto nemá být vyčerpávající architektonicko-typologickou prací shrnující požadavky na navrhování knihoven. Jeho cílem je snaha prezentovat, prostřednictvím zajímavých řešení, soudobé pojetí v řešení knihoven jako multifunkčních kulturně vzdělávacích center moderní informační společnosti. Cesta po moderních knihovnách nás zavede především k našim západním a jižním sousedům do Německa a Rakouska, aniž by to ovšem znamenalo, že v jiných zemích nebo přímo u nás doma nelze atraktivní příklady nalézt. Následující uváděné stavby mohou být inspirací nejenom v oblasti novostaveb, ale rovněž rekonstrukcí, včetně kreativního ztvárnění navazujícího veřejného prostoru a některých příkladů nového využití revitalizovaných objektů, původně sloužících jiným účelům.

Obecní knihovna Ostseebad Binz

počet obyvatel obce: cca 5 500

plocha knihovny: cca 150 m²

počet knihovních jednotek: cca 2 500

náklady na stavbu: nezjištěny

info: <https://www.ostseebad-binz.de/service/kurverwaltung/bibliothek/>

V přímořském letovisku Ostseebad Binz na největším německém ostrově Rujána nabízí od roku 2004 obyvatelům i návštěvníkům své služby obecní knihovna v rekonstruované budově místního nádraží lokální úzkorozchodné dráhy. Železnice označovaná jako „Rasender Roland“, jedna z posledních s pravidelným parním provozem, je známou turistickou atrakcí ostrova. Po její privatizaci hledal nový vlastník, společnost Rügensche Bäderbahn, možnosti aktivního využití služebních prostor stávajících nádražních budov, nově nepotřebných pro zajišťování železničního provozu. V Binzu se podařilo navázat spolupráci s vedením obce a společnými silami postupně provést kompletní rekonstrukci nádraží, charakteristického atraktivní přímořskou lázeňskou architekturou. Vzniklo tak moderní návštěvnické centrum, zahrnující turistické informační středisko, knihovnu, muzeum a prostory pro pořá-

Obr. 1 Budova nádraží Binz Lokal Bahnhof se po rekonstrukci proměnila v místo setkávání obyvatel i návštěvníků obce

(zdroj: <https://www.ostseebad-binz.de/service/besucherzentrum-kleinbahnhof/>)

Obr. 2 Rekonstruovaná budova nádraží zahrnuje informační centrum, knihovnu a muzeum

(zdroj: <https://www.ostseebad-binz.de/service/besucherzentrum-kleinbahnhof/>)

dání kulturních a společenských akcí, to vše při zachování dopravní funkce. Návrh rekonstrukce stavby zpracovala kancelář Architekturbüro Heike Nessler, interiér je prací studia Juni.studio, realizace proběhla v letech 2003–2004.

Městská knihovna Luckenwakde

počet obyvatel města: cca 20 700

plocha knihovny: cca 1 100 m²

počet knihovních jednotek: cca 80 000

náklady na stavbu: cca 3,9 mil. €

info: <https://bibliothek.luckenwalde.de/>

Ve městě Luckenwalde, ležícího asi padesát kilometrů jižně od Berlína, najdeme zajímavý příklad konverze nevyužívané nádražní budovy na městskou knihovnu. Město Luckenwalde přispělo k záchraně nádražní budovy, která se po přeměně stanice na pouhou železniční zastávku stala pro provoz nepotřebnou. Nalezením nového funkčního využití se město snažilo předejít jejímu zániku a zároveň ocenit

Obr. 3 Historická budova nádraží Luckenwalde, adaptovaná na sídlo městské knihovny
(zdroj: <http://www.ff-architekten.de/projekte/150-bib-luckenwalde/>)

Obr. 4 Původní odjezdová hala nádraží se proměnila ve foyer knihovny, umožňující pořádání nejrůznějších kulturních akcí

(zdroj: <http://www.ff-architekten.de/projekte/150-bib-luckenwalde/>)

význam, který mělo zprovoznění železnice v roce 1841 pro rozvoj města. Na základě architektonické soutěže, která potvrdila realizovatelnost záměru, byla v budově umístěna městská knihovna. Návrh berlínského architektonického atelieru ARGE Wronna, Feldhusen, Fleckenstein, který byl v soutěži oceněný 1. cenou, byl realizován v letech 2006 až 2008. Náklady stavby, spolufinancované prostřednictvím evropského fondu EFRR URBAN, činily přibližně 3,88 mil. EUR. Město se rozhodlo vrátit nádražní budově její význam v městské struktuře a vytvořit novou identitu místa, která bude působit jako zdroj inspirace pro budoucí rozvoj městského prostředí. Měla být vytvořena knihovna, která by přitahovala lidi všech věkových skupin. Architektonickou dominantou rekonstrukce se stala výrazná přístavba, zahrnující dětské knihovní oddělení v přízemí a mediáteku pro mládež v patře budovy. Nepřehlédnutelný zlatý hranol vizuálně ukončuje městskou osu nádražní třídy a zároveň uzavírá celý přednádražní prostor. Původní čekárny poskytly prostor největší části knihovního fondu. Někdejší nádražní hala se stala ústředním prostorem knihovny. Foyer s výpůjční protokolem a kavárnou lze díky vybavení flexibilním mobiliářem využít pro konání různých kulturních akcí. Mottem knihovny tak prá-

vem je „být k dispozici občanům jako důležitá součást městské infrastruktury; působit jako sekundární vzdělávací instituce; být partnerem vzdělávacích a kulturních institucím ve městě i regionu a plnit tak svůj společenské poslání centra poskytování komplexních informací“.

Obecní knihovna Kressbronn am Bodensee

počet obyvatel obce: cca 8 100

plocha knihovny: cca 860 m²

počet knihovních jednotek: cca 15 000

náklady na stavbu: cca 3,4 mil. €

info: <https://www.kressbronn.de/de/buerger/kultur-freizeit/buecherei.html>

Obec Kressbronn am Bodensee, ležící na německém břehu Bodamského jezera, se může od roku 2018 pochlubit knihovnou, pro jejíž stavbu byla unikátně využita původní konstrukce historické stodoly. Na základě soutěže, která proběhla v roce

Obr. 5 Knihovna v Kressbronn am Bodensee reflektuje tvarosloví historické stodoly, stojící na tomto místě a využívá zachované konstrukční prvky původního krovu (zdroj: <https://afasiaarchzine.com/2019/02/steimle-architekten/>)

Obr. 6 Interiér s druhotně využitou konstrukcí historického krovu
(zdroj: <https://afasiaarchzine.com/2019/02/steimle-architekten/>)

2015, byl v letech 2016–2018 realizovaný projekt kanceláře Steimle Architekten Stuttgart. Stavba obdržela následně řadu ocenění, mimo jiné Deutsche Holzbau Preis 2019 a Materiel Preis 2019.

Nosným principem návrhu byla úcta a respekt zachování architektonického dědictví, přičemž byl zachován charakter staré stodoly v centru Kressbrunnu, kterou obec získala v roce 2009. Historický, původně navenek uzavřený zemědělský objekt z roku 1923, se prostřednictvím výrazových prostředků moderní architektury proměnil v otevřený dům, zachovávající původní tvarosloví s masivní podnoží a dřevěnou střešní konstrukcí. Přízemí je využito jako vstupní foyer s navazujícím víceúčelovým sálem, výstavními prostory a nepřetržitě otevřenou částí knihovny, přístupnou prostřednictvím čipových návštěvnických karet. Ve vyšších podlažích knihovny, vzájemně propojených průhledy, se nachází knihovní fond, mediátéka a studovna knih a časopisů.

Městská knihovna Dornbirn

počet obyvatel města: cca 48 000

plocha knihovny: cca 1 600 m²

počet knihovních jednotek: cca 77 000

náklady na stavbu: cca 4,5 mil. €

info: <https://stadtbibliothek.dornbirn.at/>

Na rakouském břehu Bodamského jezera se nachází město Dornbirn. V něm byla počátkem února 2020 slavnostně otevřena nová budova městské knihovny. Knihovna je nejenom novým prvkem infrastruktury, ale zároveň zvyšuje atraktivitu centra města. Novostavba, situovaná v městském parku poblíž areálu školy, nahradila dosavadní kapacitně nevyhovující prostory. Organicky tvarovaný dvoupodlažní pavilon, vymezující se vůči svému okolí výraznou mřížovinou keramické fasády, záměrně kontrastuje s pravoúhlými stavebními strukturami ve svém okolí. Jako připomínka původní cesty přes park je dispoziční osou objektu diagonální průchod, který se otevírá v jejím středu do dvoupodlažní, shora osvětlené dvorany, tvořící centrální komunikační a společenský prostor celé stavby. Vnější fasáda je navržena jako pevný slunolam, jehož geometrie je odvozen od regálů knih a odráží tak ve vnějším výrazu funkční využití budovy. V roce 2015 zvítězil v soutěži na novou knihovnu návrh atelieru Christian Schmoelz Architekt. Realizace probíhala v letech 2018–2019 podle projektu, zpracovaného ve spolupráci vítěze soutěže s architektonickou kanceláří Dietrich Untertrifaller Architekten.

Městská knihovna Zwickau

počet obyvatel města: cca 90 000

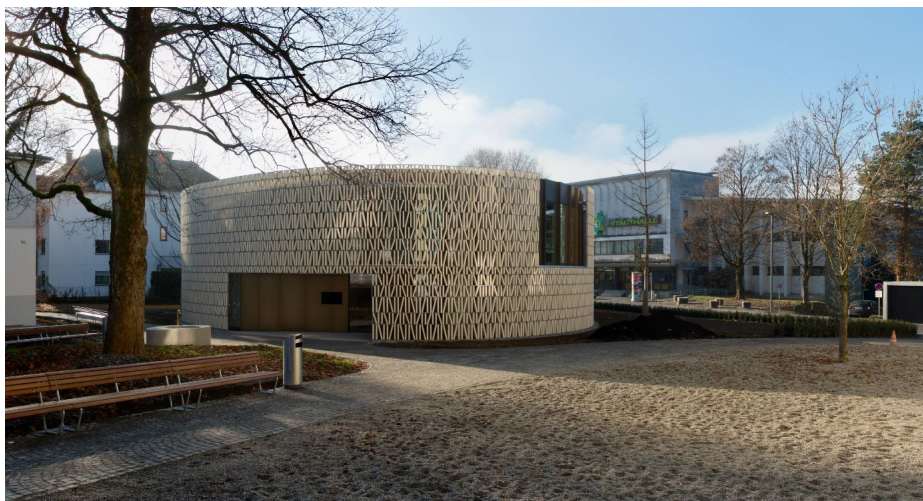
plocha knihovny: cca 2 400 m²

počet knihovních jednotek: cca 160 000

náklady na stavbu: cca 13,7 mil. €

info: <https://www.stadtbibliothek-zwickau.de/>

V německém městě Zwickau se nachází jedna z největších dochovaných středověkých sýpek v Evropě. „Dolní obilný dům“ byl postaven v roce 1481 jako městská sýpka. Mohutná budova sloužila pro zásobování obyvatel Zwickau a okolí až do 19. století. Dočasně byla také používána jako zbrojnice. Od roku 1935 byla součástí vězení, které se nacházelo na přilehlém zámku Osterstein. Poté byla využívána jako sklad a administrativní budova. V devadesátých letech minulého století byla

Obr. 7 Knihovna ve městě Dornbirn doplňuje areál škol a obohacuje moderní architekturu centra města

(zdroj: <https://www.dietrich.untertrifaller.com/en/projects/stadtbuecherei-dornbirn/>)

Obr. 8 Fasáda budovy je inspirována policemi s knihami

(zdroj: <https://www.dietrich.untertrifaller.com/en/projects/stadtbuecherei-dornbirn/>)

budova opuštěna a následovala téměř dvě desetiletí chátrání. V roce 2009 město koupilo značně zdevastovanou stavbu od soukromého majitele s jednoznačným cílem zachránit ji před zřícením a demolicí. Památkově chráněná stavba je dnes hlavním sídlem městské knihovny. Realizace stavby probíhala v letech 2011–2014 podle projektu zpracovaného pod vedením architekta Franka Mehnerta ve spolupráci tří společností AT2 architektur, Tragwerk Mehnert a Georgi. Vnější stěny a konstrukce střechy jsou zachovány v původním vzhledu z 15. století. Budova je díky své délce 64 metrů, šířce 19 metrů a výšce 28 metrů nepřehlédnutelnou dominantou širokého okolí. Dokladem toho, že stavba byla původně součástí městského opevnění, jsou také dimenze obvodových konstrukcí, přičemž severní stěna dosahuje tloušťky 2,2 metru. Rekonstrukce nahradila původní, částečně nedochovanou dřevěnou vnitřní konstrukci skladovacích pater novou železobetonovou vestavbou. Její

Obr. 9 Zborčené dřevěné konstrukce vnitřních prostor byly nahrazeny novou vestavbou (zdroj: <https://at2-architektur-tragwerk.de/projekte>)

Obr. 10 Městská knihovna ve Zwickau sídlí v impozantní budově středověké městské sýpky (zdroj: <https://at2-architektur-tragwerk.de/projekte>)

tvarosloví i konstrukční provedení volně parafrázuje původní stavební uspořádání vnitřku budovy. Také proto mohou dnešní představitelé města oprávněně tvrdit, že „skladování obilí nebo zbraní nahradilo soustředování vědění a informací“.

Závěr

Uvedené příklady jsou pouhým zlomkem současných, architektonicky zajímavých řešení moderně pojatých knihoven. Snahou příspěvku bylo doložit, že knihovny i v pokročilém dvacátém prvním století nejsou institucemi ani stavbami přežitými nebo snad nepotřebnými. Výrazněji než kdysi zastávají funkci místa setkávání, centra vědění a rozvoje vzdělanosti, přispívající výrazně ke zvyšování kulturní a ži-

votní úrovně v organismu města, respektive celé společnosti. Snaha o jejich kvalitní zapojení do veřejné infrastruktury urbanizovaného území měst a obcí a důraz na kvalitní architekturu těchto „chrámů vědění“ může tyto trendy výrazně podpořit.

Literatura

- BRINKMANN, U. Das „phäno“ von Luckenwalde – Stadtbibliothek im ehemaligen Bahnhof Luckenwalde. *Bauwelt*. 2008, **2008**(44), s. 28–33.
- DARSTEIN-EBNER, I. Der Ort bestimmt – Bibliothek im Heustadel. *Bauwelt*. 2019, **2019**(11), s. 60–64.
- KOSCHINSKI, K. *Die letzten Dampf-Paradiese*. VGB Verlag, 2017.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia, 1989.
- PFEFFERKORN, H. Niederes Kornhaus. *Architektur Forum Zwickau*. 2014, s. 19–22.
- UNTERTHURNER, U. Mutaubrüche in der Provinz – Beteiligungskultur in der Stadtbibliothek Dornbirn. In: *Öffentliche Bibliothek 2030. Herausforderungen – Konzepte – Visionen*. Bad Honnef: Bock + Herchen Verlag, 2019, s. 153–160.

doc. Ing. arch. Karel Hájek, Ph.D.

karek@email.cz

Pedagog na Katedře architektury Fakulty stavební ČVUT v Praze. Zároveň působí jako svobodný architekt ve vlastním architektonickém ateliéru kARek. Věnuje se především problematice veřejného prostoru, multifunkčních veřejných a dopravních staveb. Aktivně se účastní odborných výstav a konferencí, publikoval množství odborných článků z oboru architektura a urbanismus. Je autorem monografií Soudobé architektonické a urbanistické trendy v navrhování intermodálních terminálů veřejné dopravy (ČVUT, 2015) a Architekt Josef Danda (ČVUT, 2007). Jeho dosavadní největší realizací je architektonické řešení projektu rekonstrukce pražského hlavního nádraží.

Univerzitní knihovna jako prostor pro umění na příkladu Parks Library, Iowa State University, USA

doc. Ing. arch. Eva Špačková, Ph.D.

Katedra architektury, Fakulta stavební

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Abstrakt

Univerzitní knihovna velké americké univerzity (na příkladu Parks Library, Iowa State University, USA) hraje v univerzitním kampusu od svého založení významnou roli. Je nejen místem, kde jsou k dispozici knihy a další studijní, výukové a badatelské prameny a zdroje, ale zároveň představuje akademické komunitní centrum a živé srdce univerzity. Na Iowa State je knihovna zároveň prostředím pro množství artefaktů univerzitní výtvarné sbírky, které prostředí knihovny krásí a současně jsou využívána v edukativních programech zaměřených na vizuální gramotnost, určených pro univerzitní studenty i širokou veřejnost.

Klíčová slova: *univerzitní knihovna, univerzitní muzeum, Iowa State University, USA*

Text příspěvku vychází ze zkušeností, které jeho autorka získala během devítiměsíčního vědeckého pobytu na College of Design a v University Museums na Iowa State University v Ames, Iowa, USA. Cílem studijního pobytu bylo zejména poznat do hloubky činnost univerzitního muzea, jeho aktivity sběratelské, ale i jeho zapojení do univerzitního života a zprostředkování univerzitních hodnot v místě sídla univerzity a široké veřejnosti. Univerzitní knihovna byla místem, kde bylo soustředěno množství artefaktů univerzitní sbírky, od těch nejstarších a nejvýznamnějších po zcela současná. V průběhu mého pobytu na Iowa State v knihovně proběhlo mnoho programů zaměřených na umění v tomto prostoru a zároveň se řešil projekt umístění dalších uměleckých děl z univerzitní sbírky do interiérů knihovny *Art in Parks*. Současně jsem byla svědkem přestavby části interiéru knihovny za účelem vybudování nového pobytového prostoru. To jsou důvody, proč se ve svém příspěvku věnuji vztahu univerzitní knihovny a umění.

Obr. 1 Centrální prostor univerzitního kampusu Iowa State University s Campanillou a budovou Curtiss Hall

Iowa Agricultural College and Model Farm byla založena jako veřejná škola na základě tzv. Federal Morill Land-Grand-Act podepsaném Abrahamem Lincolnem v roce 1862. Vyučovat se začalo od roku 1869. Demokracie potřebuje vzdělané občany, to bylo základní myšlenkou při založení školy. Univerzitní kampus v Ames byl budován jako prostředí vyjadřující demokratickou misi Iowa State a od jeho počátků bylo jedním z cílů vybudovat krásné prostředí jako důležitou součást výuky a výchovy.¹ Škola byla v začátcích zaměřena na vzdělávání v praktických a zejména zemědělských oborech, protože se nachází v širých prériích na americkém středozápadě, kde je zemědělství dodnes významným odvětvím. Kampus byl založen jako přírodní park s významným akcentem na propojení přírodního prostředí a architektury. Centrální prostor kampusu tvoří rozlehlé prostranství trávníku obklopeného vzrostlými stromy, které je v průběhu celého roku využíváno jako místo konání oficiálních i spontánních akcí života univerzity. Toto prostranství je tradičně

1 O'Donnel, Jodi ed. *Campus Beautiful, Shaping the Aesthetic Identity of Iowa State University*; University Museums, Iowa State University, Ames, Iowa, USA, 2015

Obr. 2 Parks Library

chráněno jako místo, které v sobě spojuje identitu univerzity a její hodnoty spojující generace studentů a absolventů.

Původní budova knihovny v tradičním klasicistním stylu byla dokončena v roce 1925. Předtím byly knihovní fondy rozmístěny postupně ve třech různých budovách v kampusu. Budova knihovny byla opatřena pozdějšími dostavbami v letech 1961 a 1969. Třetí dostavbu navrhli Charles Herbert and Associates a dokončena byla v roce 1983. Historická budova byla propojena s moderní novostavbou s charakteristickou prosklenou fasádou propojující pohledově vnitřek knihovny s venkovním prostorem kampusu. Návrh integroval původně venkovní části historické knihovny do interiéru nové budovy a vytvořil tak monumentální propojený prostor s průhledy přes několik podlaží budovy i do exteriéru.

Prostory univerzitní knihovny na Iowa State byly od počátku doplňovány uměleckými díly, stejně jako další budovy i veřejný prostor rozrůstajícího se univerzitního kampusu. Je příznačné, že tento proces započal v období velké americké ekonomické deprese ve 30. letech 20. století. Projekt New Deal amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta, který měl pomoci znovu nastartovat americké hospodář-

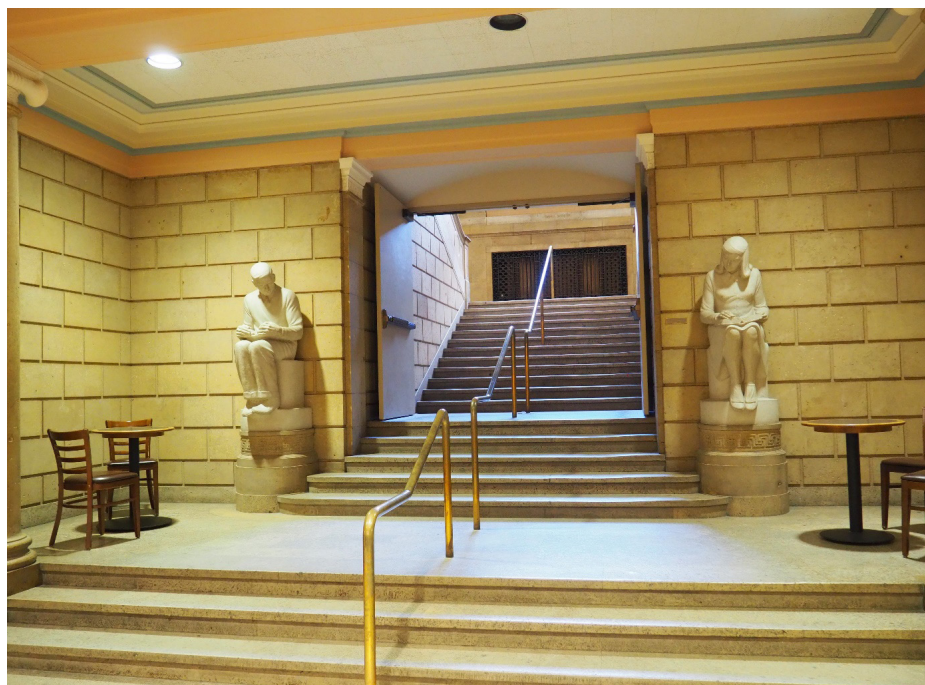

Obr. 3 Grant Wood, *Breaking the Prairie*

ství, zahrnoval rovněž plán na umělecké programy, v jejichž rámci měla vzniknout umělecká díla pro nově budované veřejné budovy (Public Works of Art Project, PWAP, 1933–1934). Tento program přivedl na Iowa State dva významné umělce, malíře Granta Wooda (1891–1942) a sochaře Christiana Petersena (1885–1961).²

Grant Wood vytvořil pro interiér univerzitní knihovny sérii monumentálních nástěnných maleb, nazvaných *When Tillage Begins, Other Arts Follow* (1933–1934). Nástěnné panely zdobí monumentální prostor schodiště nejstarší části budovy knihovny a zobrazují tehdejší profese, ke kterým univerzita poskytovala studentům vzdělání, jako například zemědělství a veterinární medicína, technické a inženýrské obory nebo i péče o domácnost a domácí ekonomika. Malby vznikaly postupně od roku 1934. Nejznámějším Woodovým dílem pro knihovnu Iowa State je *Breaking the Prairie* (1935–1937), nástěnný triptych, který zobrazuje postup přetváření americké prerie pro zemědělství, proměnu divoké přírody na kulturní krajinu a rozvoj schopností člověka v návaznosti na postupující technický pokrok. *Breaking*

2 Rosson DeLong, Lea. *When Tillage Begins, Other Arts Follow: Grant Wood and Christian Petersen Murals*; University Museums, Iowa State University, Ames, Iowa, USA, 2006.

Obr. 4 Christian Petersen, sochy chlapce a dívky

the Prairie patří k nejvýznamnějším umělcovým dílům a přitahuje dodnes zájem návštěvníků z celých USA.

Sochař Christian Petersen, který se stal v roce 1934 residenčním umělcem na Iowa State a tvořil pro universitu až do odchodu do důchodu v roce 1955, přímo pro knihovnu vytvořil sochy sedících a čtoucích studentů – chlapce a dívky (1943). V knihovně je ještě jeho dílo *Old Woman in Prayer* (1943) zobrazující utrpení civilistů za 2. světové války. Dílo bylo pro knihovnu zakoupeno v roce 1983 v souvislosti s dostavbou.

Přestože budova Parks Library hostí od svého vzniku početná umělecká díla, trvale zůstává prostorem doplňovaným o nová díla související s přicházejícími společenskými tématy. V době méj studijní návštěvy na Iowa State Univerzitní muzeum ve spolupráci s knihovnou na popud její tehdejší ředitelky (Dean of the Library) Beth McNeil vytvořilo kolekci *Art in Parks* děl současných žen-umělkyn jak nově zakoupených, tak i ze stávajících fondů Univerzitního muzea a umístilo tuto kolekci do prostorů knihovny. Tématem kolekce je zdůraznění role umění v univerzitním prostředí a vyzdvižení širší reprezentace různorodosti hlasů zejména žen a *people of colour*.

Obr. 5 Instalace grafiky ze souboru Art in Parks (autorka Elizabeth Catlett – Keisha M, 2008)

V univerzitních budovách Iowa State University jsou běžně umístěny rovněž portréty významných osobností z řad významných vůdčích osobností, pedagogů, vědců i univerzitních mecenášů. V Parks Library tak najdeme portrét manželů Roberta Parkse and Ellen Sorge Parksové, podle nichž dostala knihovna své jméno Parks Library v roce 1984. Robert Parks byl nejdéle sloužícím prezidentem Iowa State University (od 1965 do 1986) a oba manželé podporovali rozvoj knihovny jako centra vzdělávání a vědy. V knihovně je rovněž umístěna kolekce portrétů *Faces of Iowa State*,³ která představuje sérii vytvořených malířkou Rose Frantzen. Portréty zpodobňují současné osobnosti Iowa State a vznikají od roku 2016. Kolekce má zdůraznit roli individuality, která hraje důležitou roli v budování kolektivní identity a univerzitní kultury.

Výčet uměleckých děl umístěných v univerzitní knihovně tím zdaleka není konečný. Zejména prostřednictvím edukativních programů zaměřených na umění, které pořádá Univerzitní muzeum často ve spolupráci s ostatními akademickými

3 *Faces of Iowa State*; katalog výstavy; University Museums, Iowa State University, Ames, Iowa, USA, 2017

Obr. 6 Ředitelka Parks Library Beth McNeil představuje kolekci portrétů Faces of Iowa State

pracovišti, se studenti seznamují s rolí umění v současném světě a s tím, jak se současný svět odráží v uměleckých dílech různými pohledy jejich autorů a autorek.

Prostor knihovny se stále proměňuje, během mého pobytu proběhla přestavba části vstupního podlaží, kde bylo odstraněno rozdělení interiéru na uzavřené pomocné místnosti a místo nich byla vytvořena další otevřená multifunkční plocha pro návštěvníky vybavená pohodlným nábytkem. Celá přestavba proběhla za provozu, služby knihovny to nijak výrazně neomezilo. Rozšířily se tak prostory pro studium a pobyt studentů, pro které je knihovna příjemným místem pro studium, setkávání i odpočinek. Pro mě jako hostující badatelku byla univerzitní knihovna vítaným zázemím, zdrojem informací a příjemným útočištěm.

Literatura

Faces of Iowa State [katalog výstavy]. Iowa, USA: University Museums, 2017.

O'DONNELL, Jodi ed. *Campus Beautiful: Shaping the Aesthetic Identity of Iowa State University*. Iowa, USA: University Museums, 2015.

DELONG ROSSON, Lea. *When Tillage Begins, Other Arts Follow: Grant Wood and Christian Petersen Murals*. Iowa, USA: University Museums, 2006.

Autorkou všech fotografií v textu je Eva Špačková.

doc. Ing. arch. Eva Špačková, Ph.D.

eva.spackova@vsb.cz

Architektka, vysokoškolská pedagožka. Je členkou České komory architektů a proškolenou porotkyní a organizátorkou architektonických soutěží. Souběžně s vlastní architektonickou praxí vyučuje na katedře architektury Fakulty stavební VŠB – TU v Ostravě. Věnuje se odborné i osvětové publikační a vzdělávací činnosti v oboru architektury a urbanismu, zaměřuje se na architekturu 2. poloviny 20. století. Zajímá se o využití metod participativního plánování a principů hry ve výuce, při zprostředkování architektonických témat široké veřejnosti i v projekční praxi. Teoreticky i prakticky se zabývá organizací a hodnocením architektonických soutěží. Na VŠB-TUO je jedním z témat její vědecké práce výtvarné dílo v architektuře univerzitního areálu a koncept univerzitního muzea. V letech 2018–2019 byla na devítiměsíčním vědeckém pobytu na Iowa State University v USA.

Architektura knihoven pro 21. století – příklady ze zahraničí

Mgr. Jan Kamenický

Knihovna Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Anotace

Spolu s tím, jak se mění formát knihy a způsob práce s informacemi, mění se i podoba knihoven a to na všech úrovních od architektury samotných budov, přes podobu interiérů až po design studijních míst. Poslání knihoven zůstává i v 21. století v zásadě pořád stejné, proměnilo se ale chování jejich uživatelů a nároky na knihovnickou službu a knihovnickou práci. Příspěvek se na konkrétních příkladech ze zahraničí pokouší představit, jak se v posledních letech tyto změny odrazily v architektuře knihoven.

Klíčová slova: *architektura knihoven, 21. století, digitální věk, zahraniční knihovny*

Úvod

Architekturou knihoven v tomto příspěvku rozumíme všechny úrovně celé stavby knihovny, tedy samotnou budovu, interiéry (studovny, volný výběr, sklady, kanceláře) a studijní místa (nábytek, vybavení). Všechny tyto prvky se v dějinách průběžně měnily podle toho, jak se měnila podoba knihy. Již od starověku je totiž architektura knihoven určována právě formátem knihy a s tím souvisejícím způsobem práce s informacemi. Poslání knihoven se ovšem za několik tisíc let prakticky nezměnilo, stále je to studium, učení se, vzdělávání. Stejně jako staří Řekové se i dnes učíme zpracováním a interpretací informací uložených na nosičích různého formátu. Mění se ale chování a potřeby uživatelů knihoven a podle toho i knihovnické služby a náplň práce knihovníků.

Dějiny architektury knihoven

Abychom lépe pochopili současnou situaci, jakým směrem se architektura knihoven ubírá, podívejme se nejprve na klíčové historické události, které měly na architekturu knihoven určující vliv. Nejstarší dochované knihovny ve starověké Mezopotámii, nakolik o nich víme, byly prostorově uzpůsobené uskladnění hlíněných destiček tak, aby v nich bylo možné především vyhledávání. Architektura knihoven

v antickém Řecku a Římě zase odrážela křehký formát papýrových svitků, které bylo nutné průběžně přepisovat, protože materiál časem degradoval. Slavná alexandrijská knihovna pravděpodobně nebyla nikým vypálena, ale s úpadkem Říma neměla dostatek prostředků na obnovu svitků, a proto postupně ztratila na významu a přirozeně zanikla. Už v antických knihovnách probíhaly veřejné přednášky, což se odrazilo i v jejich architektuře, takže měly reprezentativní vzhled a dostatek místa pro kulturní aktivity.

Ve středověku bychom našli knihovny nejčastěji při kláštorech a prvních univerzitách. Středověký dokument měl formát rukopisné knihy na pergamenu, a protože taková kniha byla nesmírně cenná, byla prioritou její ochrana před poškozením, tedy před riziky jako vlhkost, plíseň, oheň, různí škůdci a také zloději. Knihy byly uloženy buď v truhlách anebo v regálech, k nimž byly připoutané řetězy. Z ryzě praktických důvodů byly na polici uloženy hřbetem dovnitř a studovaly se přímo na místě, proto byly součástí regálů i studijní místa. Osvětlení bylo z bezpečnostních důvodů zajištěno pouze denním světlem. Středověké knihovny ještě neřešily kapacitní problémy, jedna z těch největších při pařížské Sorbonně měla ve 14. století pouhé dva tisíce knih.

Novověk charakterizuje kniha tištěná. Vynález knihtisku znamenal revoluci v šíření dokumentů, které se najednou staly levnějšími a dostupnějšími. Knihovny se tedy zvětšují, knihy jsou uskladněné na policích už podobně, jako jsme tomu zvyklí dnes, a regály jsou rozmístěny buď v jakýchsi výklencích (doslova kotcích, z anglického *stall system*), nebo po obvodu knihovny, někdy je knihovna kombinací obou. Kvůli zvýšení kapacity se knihovny rozrůstají do výšky, buduje se druhé patro nebo galerie. V období renesance se knihovny poprvé začaly zdobit sochařskými a výtvarnými uměleckými díly a tato tendence vyvrcholila barokem, kdy byly knihovny často chloubou bohatých šlechticů. Ideálem se stala knihovna jako gesamtkunstwerk, tedy komplexní umělecké dílo, jehož nedílnou součástí byly jak samotné knihy, tak zdobené regály, busty učenců, sochy a nástěnné fresky. Knihovny stále ještě tvořil jediný velký prostor a bylo to nadlouho naposledy, kdy se veškeré lidské vědění dalo vměstnat do jedné jediné místnosti.

Výrazné změny přineslo 19. století, kdy se objevují pojmy národ a národní stát tak, jak je chápeme dnes. Proto v Evropě vznikají první národní knihovny a právo povinného výtisku a vůbec poprvé v dějinách se objevují i profesionální knihovníci. Ve Spojených státech ve velkém vznikají veřejné knihovny, na jejichž rozvoji se svou nezištnou finanční podporou podílel Andrew Carnegie. Melvil Dewey zase nejen že vypracoval své desetinné třídění, ale provozoval i velkoobchod s knihovnickým nábytkem, kartotéčnickými lístky a dalším příslušenstvím. V 19. století se tedy stavěly

jak velkolepé národní knihovny, tak menší veřejné, a využívalo se v nich moderních vynálezů, jakými byly plynové osvětlení a elektřina, a nových stavebních materiálů jako beton či ocel.

Ve 20. století se knihovny sice dál modernizují, mnoho nových ale nevzniká, chloubou měst se stávají spíš stavby jiných institucí. Kromě ojedinělých modernistických novostaveb architektů Alvara Aalta či Gunnara Asplunda z období mezi světovými válkami se knihovny ve větším měřítku začínají stavět až v 60. a 70. letech, kdy převládá styl zvaný brutalismus charakteristický použitím surového betonu. Typickou ukázkou tohoto stylu je západoberlínská Staatsbibliothek. Ve 20. století se také ustálila koncepce uspořádání knihovního prostoru, prakticky všechny knihovny mají místnosti speciálně navržené pro velkou čítárnu, volný výběr, sklad, dětské oddělení, časem přibývají hudební či multimediální oddělení. Prostor bývá co možná nejvíc propojený a převládá v něm ticho, které je ke studiu knihovních dokumentů optimální. Tato koncepce ovšem brzy zkomplikuje další rozvoj knihoven, protože takto specializované prostory nejsou do budoucna dostatečně flexibilní. Jen obtížně se uzpůsobují jinému typu využití, kvůli akustice či vytápění prakticky nejdou přestavět, a navíc jsou energeticky i personálně náročné na provoz. Architektonická těžkopádnost knihoven tak jen prohloubila krizi celé knihovnické instituce, ke které došlo na přelomu milénia.

Učebnicovým příkladem této krize je Filologická knihovna berlínské Svobodné univerzity z roku 2005 od architekta Normana Fostera. Postavena byla totiž podle projektu, který vycházel z potřeb knihovny 90. let, kdy student psal esej nebo se učil a k tomu potřeboval ticho a co nejvíc dostupné literatury. Dnešní student už ale potřebuje víc komunikovat a spolupracovat a k tomu potřebuje vhodné podmínky. A Filologická knihovna, navržená jako jediná několikapatrová perfektně regulovaná místnost (ventilace, vytápění, světlo, akustika), není dostatečně flexibilní na to, aby se tomu přizpůsobila.¹

Dopady digitální revoluce

Na přelomu milénia prošel svět překotnými společenskými, kulturními a technologickými změnami. Nastupuje digitální revoluce, teprve nedávno byla dokončena

1 Podrobněji se problému věnuje vedoucí knihovny Klaus Ulrich Werner ve své evaluaci, viz WERNER, Klaus Ulrich. The „Berlin Brain“: Evaluating an architectural masterpiece of 2005 based on a library concept from the last millennium. In: LATIMER, Karen and Dorothea SOMMER. *Post-occupancy evaluation of library buildings*. Berlin: De Gruyter, 2015, s. 147–160.

automatizace knihoven (jejich katalogy a výpůjční služby) a už je tu internet, digitalizace, elektronické dokumenty, web 2.0, chytré technologie, vše je dostupné online, všude a hned. Celé lidské vědění se opět vejde do jediné místnosti a knihovna k tomu už ani není potřeba, stačí mít chytrý telefon v kapse. Tištěným dokumentům hrozí zánik a stejně tak knihovnám s jejich najednou zbytečnými nosiči, zastaralými budovami a nemoderními službami.

Záhy se však ukázalo, že tištěné dokumenty mohou i nadále koexistovat vedle těch digitálních, stejně jako zatím nezanikl rozhlas, film ani televize. A rovněž se ukázalo, že knihovny stále dokáží být nápomocné při orientaci v informačních zdrojích, i když lístkové katalogy nahradily databáze. A až pod hrozbou zániku knihoven se naplno vyjevilo to hlavní, totiž že důležitější než knihy jsou pro knihovny LIDÉ. A lidé pořád potřebují studovat, učit se, vzdělávat, a stále se chtějí setkávat, diskutovat, spolupracovat a to jak děti, studenti, pracující, mladí, staří, místní i cizinci. Poslání knihoven se tím nijak nemění, pořád ještě se totiž učíme zpracováním a interpretací informací. Mění se jen chování a potřeby uživatelů knihoven a podle toho se musí změnit i knihovní služby. Tištěné dokumenty proto ustoupily v prostorách knihoven do pozadí a architektura knihoven se viditelněji než kdy dřív začala přizpůsobovat lidem.

Jistou dobu panovala určitá nejistota, zejména mezi investory, jestli takovou instituci ještě vůbec můžeme zvat knihovnou, mohl by totiž být problém obhájit její financování. Proto začala vznikat *centra celoživotního vzdělávání, centra studijních a informačních služeb* a podobně. Krkolomná jména se ale neuchytila, protože lidé i nadále raději chodili do knihoven. Knihovna je totiž osvědčená značka s tisíciletou tradicí, možná zní trochu nemoderně, ale taky důvěryhodně, v knihovně je vítán každý a bezplatně poskytované služby mají garanci velmi vysoké kvality.² Základními hodnotami jsou tu otevřenost, diverzita, inkluze a přístupnost. A dnes je to dost dobře možná i poslední takový ostrůvek ve společnosti. Takže na začátku 21. století můžeme sledovat obnovení zájmu o výstavbu nových knihoven, které opět začínají být vizitkou a chloubou států, měst a univerzit. A není náhodou, že do nových knihoven investují hlavně ty země, které mají silnou a propracovanou sociální politiku a věnují pozornost kultuře veřejného prostoru a obyvatelnosti měst. Nejzajímavější knihovny proto najdeme především v severských zemích, Německu či Nizozemsku.

2 Autorem konceptu *knihovna jako značka* je dánský knihovník Christian Lauersen, viz LAUERSEN, Christian. *Knihovna jako značka. Čtenář: Měsíčník pro knihovny*. 2018, **70**(12), s. 428–431.

Obr. 1 Zrenovované prostory knihovny Aarhuské univerzity v Dánsku

Hlavní principy architektury knihoven pro 21. století

A jak tedy architektura nových knihoven vypadá? Knihovníkům se díky novým technologiím uvolňují ruce. Ochrana a správa fondu už nestojí tolik energie, knihy namísto knihovníků chrání elektronické čipy, správu knižního fondu usnadňuje digitalizace, online katalogy a databáze. Sklady se dnes už běžně otevírají uživatelům. Knihovník už nemusí všechno znát a všechno vidět a jeho práce se stává pestřejší, flexibilnější a často nepotřebuje mít ani stálé pracovní místo a kancelář, protože pracuje tam, kde je to zrovna potřeba. Městská knihovna v Praze nedávno přešla na samoobslužný provoz výpůjčních služeb, což bylo některými uživateli vnímáno negativně jako ztráta kontaktu s lidským personálem. Cílem této změny byl ovšem pravý opak, uspořená lidská energie má být nasměrována do jiných služeb cílených právě a jen na uživatele knihovny. Veřejné knihovny se stále více orientují na komunitní, kulturní a vzdělávací aktivity, které zaměstnávají stále více jejich personálu, od kterého se požaduje značně různorodá kvalifikace. Na univerzitách se zase knihovníci věnují informačnímu vzdělávání studentů, jehož cílem je zlepšení orientace v digitálním prostředí, odhalování plagiátorství či podpora a evidenci vědecké činnosti akademických pracovníků.

Obr. 2 Různorodá studijní místa v knihovně Univerzity Malmö ve Švédsku

Nejvýrazněji se pak zřejmě mění interiér knihovny. Dosud v zásadě stačil dostatek badatelských míst pro samostatné studium a zásadní byla snadná a rychlá dostupnost dokumentů, čím větší volný výběr, tím lépe. Dnes ale některé knihovny úplně rezignovaly na tematické třídění fondu ve volném výběru, protože police s fyzicky přítomnými knihami stále méně odrážejí nabídku relevantních titulů, které knihovna zpřístupňuje. Na polici totiž nenajdete knihy umístěné ve skladu, aktuálně půjčené, a hlavně ty digitální. A neexistuje už ani jediný typ čtenáře, máme tu najednou několik cílových skupin s různými potřebami, jedni chtějí pracovat individuálně, jiní týmově, jedni potřebují ticho, další chtějí komunikovat, někdo chce relaxovat, další jíst a další telefonovat. A k tomu logicky nestačí jeden typ studijního místa, ale knihovna musí nabízet co možná nejpestřejší studijní prostory, tedy různě uzpůsobené a vybavené místnosti, a místa zařízená odpovídajícím nábytkem. A vše musí být dostatečně flexibilní, přizpůsobitelné jak každodennímu provozu, tak mimořádným akcím, tak případné přestavbě jednotlivých místností či celé budovy. Společným jmenovatelem je pak dostatek zásuvek a pokrytí internetovým signálem.

Zejména univerzitní knihovny mají dnes natolik různorodé prostory, že nemusí být na první pohled jasně patrné, zda se návštěvník nachází v knihovně, kantýně nebo prostě na chodbě mezi učebnami. V těchto knihovnách najdeme místnosti určené k soustředěnému studiu, k týmové spolupráci, k odpočinku, svačině či k hraní deskových her, a studenti tu svůj čas tráví nejen vsedě, ale i vestoje, či vleže. Podstatou každé knihovny i nadále zůstává její knižní fond a to i přesto, že stále častěji mluvíme o knihovnách bez knih. Zejména v knihovnách technických a přírodovědných oborů už nové tištěné knihy takřka nepřibývají, protože výzkum v těchto oborech je publikován převážně elektronicky. K poklesu návštěvnosti ale nedošlo ani navzdory možnostem studia a práce s online zdroji z pohodlí domova a to nespíš prostě proto, že člověk a student zvláště je tvor společenský a raději tráví čas mezi dalšími lidmi než o samotě.³ V některých knihovnách si ponechali knihy ve volném výběru už v podstatě jen z estetických a akustických důvodů, jelikož knihy vypadají hezky a dobře se mezi nimi učí.

Po nedávné renovaci knihovny technické univerzity DTU v dánském Lyngby přesunuli většinu knih do skladu a místo nich se do knihovny nastěhovali studenti. Zároveň se snaží realizovat koncept *smart library*, tedy chytrá knihovna, který spočívá v tom, že zde pomocí moderních technologií sledují teplotu, vlhkost, světelné podmínky, pěší provoz, obsazenost studijních míst v jednotlivých místnostech, a všechna naměřená data jsou ukládána a poskytována k dalšímu zpracování

3 Podle LAUERSEN, op. cit.

Obr. 3 Knihovna, chodba a kantýna v Jižním kampusu Kodaňské univerzity

univerzitní komunitě. Cílem je průběžně uzpůsobovat prostor knihovny tak, aby co nejlépe vyhovoval jejím uživatelům, ať už regulací světla či teploty, nebo úpravami interiéru.

Participativní design, architektonický plán, evaluace

Při navrhování knihoven pro 21. století je naprosto nezbytná efektivní spolupráce jednotlivých zúčastněných subjektů. Spolupracovat spolu musí investor, architekti i knihovníci. Každý z nich má od projektu jiná očekávání, jiné požadavky a jiné představy o tom, co je moderní. V posledních letech je čím dál častější i aktivní zapojení občanů příslušného města, členů místní komunity či univerzitních studentů. Tomuto trendu se říká *participativní design* a formou dotazníků, anket, rozhovorů či veřejných diskusí ho úspěšně použili při výstavbě městských knihoven Dokk1 v dánském Aarhusu, Oodi v Helsinkách či Post Utrecht v Nizozemsku. Vůbec ideální je začlenění knihovny do městského architektonického plánu. Například nová budova veřejné knihovny v německém Stuttgartu je součástí širšího plánu na rozvoj

Obr. 4 Kampusová knihovna Jihodánské univerzity v dánském Sønderborgu

města, kterému se za nemalých investic podařilo koordinovaně renovovat městskou galerii, divadlo, postavit moderní železniční uzel, a vybudovat tak fungující síť veřejných institucí. V dánském Sønderborgu, městě s necelými 30 tisíci obyvateli, se díky spolupráci města, Jihodánské univerzity a soukromé firmy Danfoss, podařilo realizovat velkorysý plán na úpravu městského nábřeží od architekta Franka Gehryho. Díky celkové koncepci vznikl na nábřeží nový univerzitní kampus, který je navíc spojen s místní koncertní síní, multikulturní centrum s veřejnou knihovnou, soukromý hotel s vyhlídkou na město, a dostatek prostoru zůstal i pro uměleckou výzdobu celého nábřeží od světoznámého umělce Olafura Eliassona.

S určitým odstupem od otevření nové či zrekonstruované knihovny, a to platí třeba i jen pro jedinou místnost či nový nábytek, je důležitá evaluace. Tedy zhodnocení, zda budova či změny splňují svůj účel a jestli fungují tak, jak byly zamýšleny, nebo fungují jinak, anebo nefungují vůbec. A takto hodnotit nemusíme nutně jen to, co je nové, ale měli bychom se zamýšlet i nad již existující knihovnou, co v ní funguje a co ne. Jako metody evaluace se nabízejí samozřejmě ankety či dotazníky, benchmarking, mystery shopping, nejvíce poznatků ale získáme z prostého poz-

rování. Pozorováním chování uživatelů, jak se knihovnou pohybují, jaké prostory využívají a k čemu, jaké naopak nevyužívají, jak se přes den mění poloha mobilního nábytku apod., nejlépe zjistíme, jaké změny knihovna potřebuje. S tím nám dnes mohou pomoci i tzv. chytré technologie, které už dokáží zaznamenat mnohem víc, než jen denní počet návštěvníků. A zapomínat nesmíme ani na zaměstnance, krásná knihovna, v níž se dobře cítí její uživatelé, ještě nutně neznamená, že se v ní dobře cítí i knihovníci.

Závěr

Začátkem 21. století došlo k nebývalému rozmachu ve výstavbě nových knihoven a to hlavně univerzitních a veřejných. Přestože na přelomu milénia musely knihovny čelit vážné krizi, podařilo se jim své místo ve společnosti uhájit i v digitálním věku. A staly se dokonce jedním z posledních míst, která své služby poskytují každému bez rozdílu a bezplatně. I proto jsou dnes novostavby knihoven často chloubou a vizitkou měst a univerzit a projektují je přední světoví architekti. I když se zásadně změnil formát knihy a velké množství informací se přesunulo do kyberprostoru, zůstává poslání knihoven už od jejich vzniku prakticky stejné. Výrazně se ale proměňují knihovní služby a stejně tak architektura knihoven, jejíž hlavní trendy z posledních let jsme se pokusili představit v tomto příspěvku. Budou-li knihovny navrhovány dostatečně flexibilně, budou vyhovovat nejen potřebám současných uživatelů, ale měly by být schopné přizpůsobit se i očekáváním uživatelů budoucích.

Literatura

- CAMPBELL, James W. P. and Will PRYCE. *The library: A world history*. London: Thames & Hudson, 2013.
- Designing spaces for effective learning: A guide to 21st century learning space design. JISC [online]. 2006 [cit. 2020-04-01]. Dostupné z: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/learningspaces.pdf>
- KURKA, Ladislav. *Architektura knihoven*. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 2011. ISBN 978-80-85851-20-5.
- LATIMER, Karen and Dorothea SOMMER. *Post-occupancy evaluation of library buildings*. Berlin: De Gruyter, 2015.
- LATIMER, Karen and Hellen NIEGAARD. *IFLA library building guidelines: Developments & reflections*. München: K. G. Saur, 2007.

- LAUERSEN, Christian. Knihovna jako značka. *Čtenář: Měsíčník pro knihovny*. 2018, **70**(12), s. 428–431.
- LUSHINGTON, Nolan, Wolfgang RUDORF and Liliane WONG. *Libraries: A design manual*. Basel: Birkhäuser, 2016.
- MILLER, Rebecca T. and Barbara A. GENCO (eds.). *Better library design: Ideas from Library Journal*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2016.
- PRIESTNER, Andy and David MARSHALL. The Protolib Project: Researching and reimagining library environments at the University of Cambridge. *Cambridge University Library* [online]. 2016 [cit. 2020-04-01]. Dostupné z: <https://future-lib.files.wordpress.com/2016/07/the-protolib-project-final-report.pdf>
- ROTH, Manuela. *Library: Architecture + design*. Salenstein: Braun Publishing, 2015.
- SCHLIPF, Frederick A. and John A. MOORMAN. *The practical handbook of library architecture: Creating building spaces that work*. Chicago: American Library Association, 2017.
- WORPOLE, Ken. *Contemporary library architecture: A planning and design guide*. London: Routledge, 2013.

Mgr. Jan Kamenický

jan.kamenicky@ff.cuni.cz

Absolvoval obor Informační studia a knihovnictví na Masarykově univerzitě v Brně. Následně pracoval v Knihovně města Hradce Králové a od roku 2013 působí jako vedoucí Knihovny Jana Palacha na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Odborně se věnuje architektuře knihoven se zaměřením na vysokoškolské knihovny. V souvislosti s tím absolvoval několik zahraničních stáží. Publikuje v časopise Čtenář.

Koncept Smart Library

PhDr. Libuše Foberová, Ph.D.

Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě

Abstrakt

Cílem příspěvku je poukázat na nové technické a technologické možnosti, které nabízí koncept Smart Library, o němž uvažuje Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě pro novostavbu, tzv. Černou kostku. Fotovoltaika na střeše, dešťová voda a další prvky zelené knihovny by měly doplnit novou plně samoobslužnou knihovnu, která nabídne studentům, pedagogům a vědcům živé laboratoře určené k testování nových technologií, v nichž se budou učit pracovat i s vizualizací dat. Ambicí je vytvořit chytré prostředí pro testování technologických inovací ve výuce, skloubit fyzický prostor s digitálním a vytvořit kreativní veřejný prostor, který se stane centrem poznání ve 21. století.

Příspěvek nezazněl na konferenci *Kniha ve 21. století* z časových důvodů, ale je zařazen do sborníku, protože tematicky doplňuje sekci *Architektura knihoven*. Zaměřuje se na obsah knihoven a na nové služby, které by měly odpovídat renovovaným nebo nově postaveným knihovnám.

Klíčová slova: *Smart Library, Chytrá knihovna, Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, Černá kostka, AARHUS Bibliotekerne, DTU Library, Knihovní systém ALMA, Radio Frequency Identification, Near Field Communication*

Úvod

Ohledně budoucnosti knihoven si lidé kladou otázky odjakživa. Jejich zánik se předpovídá v pravidelných periodách. Nicméně knihovny zde jsou od 7. století před n. l. (Aššurbanipalova knihovna v Ninive v hlavním městě Asýrie) doposud. Knihovny budou existovat tak dlouho, dokud je lidé budou ke svému životu potřebovat. Reagují na společenské a sociální změny ve společnosti a snaží se držet krok se změnami v oblasti služeb a technologií v digitální době. Zapojení knihoven do konceptu Smart Library je výzvou. Knihovny mají obrovský potenciál podílet se na vytváření Smart Citizens (chytrých občanů), kteří jsou informačně a digitálně gramotní, umějí využívat nejnovější technologie a bezpečně se pohybovat v kyber-

Obr. 1 AARHUS Bibliotekerne – hlavní budova (Informační zdroj: <https://www.aakb.dk/>)

prostoru. Pandemická situace ukázala, jak důležité je umět využívat technologie, které dokážou částečně nebo zcela nahradit fyzické kontakty.

Města a kraje implementují digitální procesy do veřejné infrastruktury a potřebují chytré občany, kteří by je uměli využívat.

Knihovny jsou součástí informačního a technologického prostředí, kterým jsou dnešní lidé obklopeni. Nabízejí služby i uživatelům tzv. každodenně digitálním. Poskytují přístup k informacím, shromažďují data z veřejného sektoru, tvoří nové znalosti a relevantní informace. Splňují podmínky, které jsou nutné k fungování v ekosystému Smart City. Propojují lidi a vytvářejí místo, kde se mohou potkávat, disponují informacemi a daty, které může veřejnost využívat. Dnešní knihovny plní řadu rolí, avšak nejcennější je role vzdělávací. Knihovna AARHUS Bibliotekerne a DTU Library patří mezi knihovny, které se jako první zapojily do tohoto procesu.

1. Definice Smart Library

Definice „Smart Library“ zatím neexistuje, ale existuje řada strategií souvisejících s tímto konceptem, zejména v zahraničí. Jde o aspekty a technologie relevantní pro inovativní knihovnu, a proto mohou být součástí konceptu Smart Library. Knihovny jsou nekomerční poskytovatelé velkého množství aktuálních informací a dá se říci, že jsou „chytré“ samy o sobě. Řídí se pokrokem a přizpůsobují své služby informačním potřebám uživatelů. Funkce knihovny jako takové se nemění, ale obrovským způsobem narostly digitální informace a jejich význam v dnešní době. Knihovny hledají nové způsoby, jak je efektivně zprostředkovávat svým uživatelům, a v tom směru designují své služby a informační produkty, jako jsou např. digitální knihovny.

Základní koncepce Smart Library představuje vytvoření chytrého prostředí, ve kterém jsou některé služby a technologie na takové úrovni, že vytváří prostředí přibližující se přirozené inteligenci. Hovoří se také někdy o inteligentních knihovnách. Mobilní přístup tento koncept podporuje, cílem je dostupnost všech typů digitálních služeb odkudkoliv na světě. Je to průlom ve využívání knihovnických služeb. Dají se vytvářet nové znalosti, založené na kolektivní tvořivosti prostřednictvím expertních skupin, které využívají sociální sítě. Chytrá knihovna reaguje na potřebu lidí využívat digitální technologie a umět se bezpečně pohybovat v kyberprostoru. Smart Library potřebuje nové profese – datové analytiki a IT specialisty, kteří rozumějí i informační a knihovnické vědě. (1)

Co je to „chytrá knihovna“? Knihovna vybavená technologií „Smart Library“ může být otevřena uživatelům bez fyzické přítomnosti knihovníků. Tato technologie umožňuje dálkové ovládání budovy knihovny, včetně automatických dveří, osvětlení, samoobslužných kiosků a veřejných počítačů. Tento koncept umožňuje výrazné rozšíření provozní doby, provoz noční studovny a další nadstandardní služby. Knihovníci poskytují kontaktní služby např. v době od 9:00 do 17:00 hod., ale knihovna je přístupná i mimo tuto dobu plně samoobslužně. Mobilní telefon čtenáře může být zároveň čtenářským průkazem, kterým se dá do knihovny vstoupit, půjčovat si a vracet knihy, platit, rezervovat studijní místo ve studovnách, skenovat či kopírovat, ale i nastavovat teplotu vzduchu, intenzitu osvětlení a další technologické vymoženosti.

Chytrá knihovna je systém hardwaru a softwaru, který nabízí širokou škálu příležitostí k vyhledávání a poskytování základních informací širokému spektru uživatelů. (2)

2. Výběr automatizovaného knihovnického systému nové generace

Pro simultánní prezentaci analogových a digitálních médií je potřeba vybrat takovou technologii, která zobrazuje všechny zdroje knihovny (tištěné i digitální) v homogenním prostředí. Systém by měl umožňovat instalaci např. hybridních polic pro komerční 3D vizualizace a jiných vynálezů moderní techniky. Nabízí se vyhledávání, která jsou více než jen textová – vícejazyčná vizuální vyhledávání. Data knihovny mohou být obohacena a strukturována podle kategorií Wikipedie. Kromě podobných knihovnických médií se zobrazují abstraktní pojmy seřazené podle jejich relevance. Tento druh prezentace je velmi užitečný pro vědecké výzkumy, dají se tak objevit nové vztahy nebo je možná stromová vizualizace s klasickým hierarchickým

řádem termínů a podskupin. Běžnou možností je např. vyhledávání map a barev. Barevné vyhledávání lze aplikovat velmi dobře při zobrazení obrazů.

Jako příklad knihovního systému nové generace uvádíme knihovní platformu ALMA. Celá služba je poskytována prostřednictvím cloud computingu. Systém vytváří jednotnou správu na několika úrovních, kombinuje funkci knihovnických systémů, digitálních repozitářů, systémů na elektronické zdroje, linkovacích serverů nebo i znalostních bází. Alma váže všechny druhy dokumentů – tištěné, elektronické, digitální i digitalizované. Přináší i lepší statistické sestavy, dokáže analyzovat produkovaná data. Hlídá soubory licencí předplacených databází, upozorňuje na duplikáty atd. Akvizice je řízena poptávkou uživatelů, jednotlivé moduly jsou provázanější. Klíčovou výhodou Almy je Analytický modul. V reálném čase vykonává bibliominig a zároveň všechna data přehledně vizualizuje. Dá se přesně určit, jaké procesy v knihovně reálně probíhají, které služby uživatelé nejvíce využívají, kolik lidí se nachází v knihovně a jiné. Systém je poskytován formou SaaS, knihovny se nemusejí starat o hardware. Nevýhodou knihovnického systému zřízeného v cloudu je nemožnost ovlivňovat aktualizace a hrozí zde nebezpečí zneužití dat, která jsou uložena mimo knihovnu. (3)

3. Bezpečně s 5G sítí

Povýšení síťové technologie na 5. generaci zvýší poptávku po digitálních produktech a výrazně zvýší množství přenášených dat. Odborníci odhadují, že chytrý telefon bude používat většina populace, včetně šestiletých dětí, což představuje přes 7 miliard telefonů v každodenním provozu.

Jde o průlom v síťových službách, vyšší bezdrátovou kapacitu, rozmanitost služeb, úsporu energie, podporu bezpečného a spolehlivého internetu, připojení přes 7 miliard bezdrátových zařízení atd.

5G síť podporuje IoT (Internet of Things) aplikace. Bude možno propojit téměř jakékoliv zařízení, které dokáže pracovat s elektrickou energií. 5G síť lépe ochrání prostředí před virovými útoky, nabízí superrychlé připojení, otevírá dveře chytrých měst, knihoven i domácností virtuální realitě, zdravotnictví, průmyslu i dopravě budoucnosti.

4. Mobilní přístup

RFID je zkratka pro Radio Frequency Identification, identifikaci založenou na rádiové frekvenci. RFID je bezdotyková automatická identifikace sloužící k přenosu a ukládání dat pomocí elektromagnetických vln. Pro ukládání a přenos informací slouží

radiofrekvenční čip. Data uložená na čipech se mohou měnit, doplňovat a aktualizovat. Ruční čtečka čipů, tzv. digitální knihovni asistent, usnadňuje revizi fondu, odhalí špatně zařazenou knihu. Díky RFID čipům může knihovna nabízet samoobslužný provoz. Lze například načítat více knih hromadně ze vzdálenosti několika metrů. Technologie NFC (Near Field Communication) umožňuje bezdrátovou komunikaci mezi dvěma zařízeními, která jsou schopna přijímat a odesílat informace prostřednictvím rádiových vln na vzdálenost několika centimetrů. Moderní smartphony a tablety už v sobě tuto technologii mají zabudovanou, a není proto třeba kupovat další zařízení jako v případě RFID. NFC se v mobilních zařízeních používá jako platební nástroj. Může nahradit klíče pro otevírání dveří nebo auta. Koncept chytré knihovny závisí na možnostech vytvoření chytrého prostředí, na umožnění mobilního přístupu, na umění vytváření nových znalostí. Chytré mobily by mohly nahradit klasické čtenářské průkazy, umožňovaly by využívat všechny služby knihovny – rezervování práce v týmových/tichých studovnách, úpravu osvětlení, teploty v místnosti, obsluhu tiskáren a skenerů i samotné půjčování a vracení knih.

Internet věcí je systém, se kterým se také počítá, propojuje chytrá zařízení prostřednictvím 5G sítě.

5. Práce s daty

Automatizovaný knihovni systém nové generace umožňuje vizualizaci heterogenních dat. Dá se zde aplikovat koncept Big Data, což představuje datové sady, které jsou příliš velké, složité nebo nestructurované na to, aby se daly smysluplně zpracovávat. Vizualizace, jako jsou diagramy, umožňují objevování nových kontextů, nových informací a souvislostí, a tím se vytvářejí nové znalosti. Zobrazením celého kontextu a všech vztahů současně je umožněno čtení a porozumění velké nebo složité datové sady.

6. Otevřenost

Otevřenost knihovny může nabízet různé úrovně: Open Access, Open Governance a další. Budapešťská iniciativa otevřeného přístupu z roku 2002, prohlášení z Bethesda a Berlínská deklarace o otevřeném přístupu ke znalostem v přírodních a humanitních vědách z roku 2003 se vyslovily nadčasově k volnému šíření znalostí dle stavu a možností informačních technologií a internetu a definovaly dva základní způsoby otevřeného přístupu: zelenou cestu prostřednictvím otevřených repozitářů a zlatou cestu publikování v otevřených časopisech. Seznam otevřených časopisů je

registrován v Directory of Open Access Journals (<http://www.doaj.org>) a v databázi VaV (otevřené zpřístupňování vědeckých článků a dalších výstupů výzkumu a vývoje). V České republice podporuje otevřený přístup Akademie věd ČR, Národní technická knihovna v Praze a především univerzitní a vědecké knihovny. Repozitáře, které nabízejí řadu služeb, se stávají pro autory atraktivní. Například zobrazují počty citací, které generují z citačních databází Web of Science a Scopus. Repozitáře jsou atraktivní, pokud jsou propojené s databází VaV. V České republice vznikla při Asociaci knihoven vysokých škol ČR (AKVŠ) neformální iniciativa pro podporu otevřeného přístupu.

7. Variabilní prostor

Prostor knihovny nejen fyzický, ale i elektronický musí být flexibilní pro práci s různými druhy médií. To zahrnuje implementaci digitálních laboratoří se softwarem pro různé úkoly, například statistiky, nástroje pro mapování a vizualizaci dat. Prostory v knihovně musí být variabilní, aby si je uživatel mohl přizpůsobit podle aktivity. Zde je důležité mobilní ovládání teploty, osvětlení, větrání apod. Dále architektura RFID pro snadnou manipulaci s knihovním fondem, internet věcí, např. stolní lampy s kamerou, která rozpoznává všechna mobilní zařízení umístěná na stole a umožňuje snadný přenos obsahu displeje: stačí přejet prstem. Tento nástroj je užitečný pro schůzky ad hoc. (1)

Příklady

DTU knihovna v Dánsku je jednou z prvních knihoven na světě, která aplikovala koncept Smart Library. Její definice pojmu Smart Library vychází z praxe, kde je fungování paměťové instituce postaveno na čtyřech základních pilířích:

1. vytváří pro studenty takové prostředí, ve kterém se mohou efektivně fyzicky i virtuálně vzdělávat (týmové, tiché studovny),
2. vytváří živou laboratoř, ve které mohou studenti a pedagogové testovat nové technologie, pracují s vizualizací dat,
3. vytváří technologické zázemí, ve kterém si mohou studenti a pedagogové vyzkoušet nové a aktuální technologické inovace ve výuce,
4. zaměřili se na ekonomickou stránku Smart Library, hospodaří s penězi tak, aby měli finance na pravidelnou obnovu technologického parku, na nové potřebné projekty... (4, 5)

Severně od Kodaně leží město Kongens Lyngby, kde se nachází hlavní kampus Dánské technické univerzity (DTU), což je přední evropská technická univerzita. Jak uvádí Jan Kamenický, kampus byl postaven na přelomu 60. a 70. let minulého století. V roce 2013 prošel velkolepou modernizací a proměnou. Zajímavostí je, že na proměně kampusu a univerzity se podíleli přímo studenti. Navrhli odpočinkové zóny, stánky pro studentské spolky a přednáškové prostory. V knihovně organizují velmi populární RoboCup, kdy se knihovna jednou v roce promění v závodní arénu robotů. Volné výběry většinou zrušili, knihy přesunuli do skladů a přednost dostala studijní místa, kterých je v knihovně přibližně jeden tisíc. Uvažují o automatizovaném systému, který by příchozím studentům ukazoval, kde a kolik volných židlí se nachází v budově. Implementovali koncept Smart Library / Smart Campus a v tom směru místní inženýři experimentují. Knihovna se stala laboratoří, ve které se měří teplota a vlhkost vzduchu, intenzita světla, hluku a pohybu. Získaná data mají k dispozici studenti, kteří je analyzují a navrhují v tomto směru aplikace pro regulaci. (5, 6)

Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě plánuje ve spolupráci s Vysokou školou báňskou – Technickou univerzitou v Ostravě samoobslužnou knihovnu s nejmodernějšími technologiemi v novostavbě zvané Černá kostka. Otevření se plánuje na rok 2024 a nyní pracujeme na obsahu knihovny a koncepci služeb. Koncept Smart Library spolu s 5G sítí, IoT, mobilním přístupem a dalšími technologiemi a technickými vymoženostmi bude ve strategii nové knihovny zohledněn.

Vize

Naši vizi je knihovna, která se stane centrem poznání ve 21. století. Našimi cílovými skupinami jsou především studenti, pedagogové, vědci a odborná veřejnost. S ohledem na tyto uživatelské skupiny budujeme fond odborných tištěných i elektronických informačních zdrojů a poskytujeme služby, které usilují o podporu akademické excelentnosti a konkurenceschopnosti v českém i mezinárodním prostředí.

Široké veřejnosti nabízíme vzdělávací kurzy a snažíme se o popularizaci vědy a vědeckých poznatků. Naším cílem je společenská osvěta v oblasti kritického myšlení napomáhající činit poučená rozhodnutí pozitivně ovlivňující chod demokratické společnosti.

Usilujeme o profesionálních a na prostoru nezávislých službách, které pomáhají podpořit rovný přístup k vědeckým informacím a vzdělávání jak v centru města, tak na periferiích kraje. Snažíme se o zachování a zpřístupňo-

vání kulturního dědictví vytvářením informačních produktů, jako je Digitální knihovna Moravskoslezského kraje.

Knihovna používá AKS Aleph, který se nevyvíjí, proto plánujeme v nové knihovně systém nové generace, který by splňoval podmínky pro hybridní knihovnu, tj. knihovnu integrující klasickou knihovnu s tištěnými dokumenty a digitální knihovnu. Chceme propojit všechny druhy dokumentů – tištěné, elektronické, digitální i digitalizované. Budoucnost vidíme v otevřené platformě a otevřených repozitářích, které by měl nový systém podporovat. Od nových technologií si slibujeme přilákání pozornosti místní komunity, médií, investorů, obchodníků a spolupracujících institucí a firem.

Hlavním cílem je podpořit digitální a informační vzdělávání občanů města Ostravy a regionu a podílet se tak na vytváření „Smart Citizens – chytrých občanů“, kteří umějí v „smart kraji a městě“ žít a využívat všechny vymoženosti, kterými si zjednoduší a zlepší život.

Již dnes učíme veřejnost umění pohybovat se bezpečně v kyberprostoru, což jim umožní lepší uplatnění na trhu práce, jednodušší komunikaci s úřady, ale i lepší možnosti trávení volného času. K informační a digitální gramotnosti chceme přidat i environmentální gramotnost, protože ochrana životního prostředí se stává prioritou nejen pro politiky, ale každého z nás. Propracováváme systém zelené knihovny a chceme být příkladem pro další krajské instituce.

Dílním cílem je digitalizovat kulturu Moravskoslezského kraje.

Od roku 2005 uchováváme regionální dědictví i v digitální formě. Pracujeme s konceptem dlouhodobé ochrany knihovního fondu. Letos jsme rozšířili Krajskou digitalizační jednotku o nový skener, který bude sloužit pro výuku digitalizace studentům knihovnictví Slezské univerzity v Opavě. V nové knihovně je v plánu digitalizační linka, pracujeme spolu s předními experty na strategii digitalizace kultury pro Moravskoslezský kraj. Digitalizují se publikace a časopisy sledující dějiny měst a obcí a jejich kulturní a hospodářský rozvoj, spolkovou činnost v obcích, dějiny hornictví a počátky Vítkovických železáren, ale i například vývoj školství, náboženství. Dále provádíme digitalizaci regionální beletrie – prózy, poezie i dramatu.

Cílem je vytvářet ve spolupráci s ostatními kulturními a paměťovými institucemi v kraji digitální kolekce – například o osobnostech jako Sigmund Freud nebo Piastovci – polská knížecí a později královská dynastie. U příležitosti 60. výročí úmrtí autora Vojtěcha Martínka vznikl portál: www.vojtech-martinek.cz. Na jeho přípravě se podílela MSVK ve spolupráci s Filozofickou fakultou Ostravské univerzity. Portál o Vojtěchu Martínkovi obsahuje jeho životní osu, rozbor nejvýznam-

nějších děl, popis míst spjatých s jeho životem a dílem, fotogalerii s unikátními a dosud nepublikovanými snímky, bibliografii se záznamy knih a článků (více než 900 odkazů), kvíz apod. Je zde ke stažení rovněž pět e-knih, ukázka z audioknihy apod. Dále zde najdete sekci Pro školy s pracovními listy a ukázkovou lekcí a dvě online přednášky o Vojtěchu Martínkovi. (7)

Závěrem

Budoucnost vědeckých knihoven bude zjevně odlišná od budoucnosti komunitních veřejných knihoven. Komunitní veřejné knihovny budou dále rozvíjet zejména čtenářskou gramotnost a vysvětlovat čtenářům rozdíl mezi klasickým a digitálním čtením a zdůrazňovat význam čtení v procesu vzdělávání, což je velmi důležité. Vzdělávání je podmíněné čtením. Sečtělý člověk má hlubší vědomosti a širší znalosti, umí je dávat do logických souvislostí a vyvozovat z nich potřebné závěry. Knihovny budou učit lidi vyhledávat kvalitní četbu a relevantní informace. Budou je učit umění učit se.

Vědecké a univerzitní knihovny podporují a budou podporovat zejména informační a digitální gramotnost studentů, pedagogů a vědců. Budou je učit kritickému akademickému psaní – jak publikovat ve vědě, jak efektivně pracovat s vědeckými poznatky a vytvářet z nich znalosti, které budou volně k dispozici. Vědecké knihovny budují vědeckou paměť komunity, mohly by se však stát i laboratořemi, které podpoří vědeckou gramotnost. Vědecké knihovny propagují vědu a podílejí se na výzkumných aktivitách. Mohly by se stát „výzkumným pracovištěm“ pro studenty nejen informační a knihovní vědy.

Informační zdroje:

- (1) FREYBERG, L. *Smart Libraries – buzz word or tautology? Elephant in the Lab* [online]. 2018 [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1302988>, https://www.youtube.com/watch?v=qEc7_8xpdj4
- (2) AARHUSBIBLIOTEKERNE [online]. Aarhus: Aarhus Kommunes Biblioteker. [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <https://www.aakb.dk/>
- (3) VOJNAR, Martin. *Alma* [prezentace PowerPoint]. Konference INFORUM. Praha, 22. 5. 2013 [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2013/vojnar-martin.pdf>
- (4) SMART LIBRARY. *Scandinavian Library Quarterly* [online]. [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <http://slq.nu/?article=volume-49-no-4-2016-18>

- (5) DTU Bibliotek [online]. Kongens Lyngby: DTU Bibliotek. [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <https://www.bibliotek.dtu.dk/english>
- (6) KAMENICKÝ, Jan. Dánsko – Kodaň a okolí včetně Malmö. *Čtenář*, 2019, roč. 71 (č. 7–8), s. 254–261. ISSN 0011-2321.
- (7) Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě [online]. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna, © 2019–. [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <https://www.svkos.cz/>

PhDr. Libuše Foberová, Ph.D.

foberova@svkos.cz

Knihovnictví se věnuje od roku 1989. Pracovala v řadě knihoven, vedla Útvar služeb v Knihovně Jiřího Mahena v Brně a byla ředitelkou Knihovny Matěje Josefa Sychry ve Žďáře nad Sázavou. V roce 2000 založila časopis Knihovnický zpravodaj Vysočiny, který vychází dodnes. Je dlouholetou členkou redakční rady knihovnického časopisu DUHA, který vydává Moravská zemská knihovna v Brně, a dalších. Od roku 2005 vyučuje na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě obor Knihovnictví. Moravskoslezskou vědeckou knihovnu v Ostravě vede od roku 2017. Za jejího vedení došlo k modernizaci vnitřních prostor knihovny v Nové radnici a znovu se začalo pracovat na výstavbě nové vědecké knihovny, tzv. Černé kostky. Přišla s novou vizí vědecké knihovny, která stojí na třech pilířích: popularizace vědy a výzkumu, rozvoj digitalizace písemného kulturního dědictví kraje a celoživotní vzdělávání.

Príspevek Tomáše Procházky a jeho rodiny k rozvoji těšínského tisku – vznik, vývoj, rekonstrukce, digitalizace

dr. hab. Zdzisław Gębołyś, prof. uczelni
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Abstrakt

Počátky tiskárny Procházek v Těšíně sahají do roku 1806. Zakladatelem tiskárny byl Fabian Beinhauer, původem z Olomouce, přesto se používá označení procházkovská. Za méně než 50 let rodina Procházek přeměnila malou tiskařskou dílnu na jedno z největších nakladatelství v Rakousku-Uhersku, což se projevilo v roce 1883 získáním titulu císařsko-královská tiskárna a nakladatelství. Text pokrývá vývoj společnosti, zejména technologický rozvoj, a účast následných vlastníků na něm: Fabian Beinhauer; Tomasz Prochaska; Karl Prochaska; Karl II Prochaska; Karl III Prochaska; Karl IV Prochaska. Ve druhé části článku bude představen a diskutován jejich vydavatelský repertoár. Na tomto základě to bylo formulováno minimum (rekonstrukce publikačního výstupu) a maximum (vytvoření digitální knihovny nakladatelství) výzkumu.

Klíčová slova: *Tiskárna, vydavatelství, rodina Procházek, Těšín, 1806–1945*

Tomasz Prochaska (1771–1817) spędził w Cieszynie tylko 11 lat (1806–1817) ze swojego, krótkiego, choć może jak na ówczesne czasy, normalnego pod względem długości życia. Firma, którą założył, funkcjonowała prawie 140 lat – od 1806 do 1945 roku¹. W tej perspektywie czasowej i w świetle dorobku, o którym będzie mowa w tekście, rzeczywisty wkład T. Prochaski mierzony liczbą wydrukowanych książek, może nie

1 Firma, której dał początek T. Prochaska jako byt, jako przedsiębiorstwo, istnieje do dnia dzisiejszego. W sensie formalnoprawnym jednak Prochaskowie przestali być jej właścicielami w 1940 roku, gdy firma została sprzedana Hubertowi Lüdemannowi. Faktyczny czasokres działalności koncernu Procházek, to 134 lata – zob. O nás. [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.tesinskatiszkarna.cz/cz/o-nas>

wyglądać imponująco – to ledwie 23 książki². Kwestią dyskusyjną jest również uznanie go za pioniera drukarstwa cieszyńskiego. Nie budzi natomiast wątpliwości uznanie go za protoplastę dynastii drukarskiej, która wpisała się na trwałe w dzieje ziemi cieszyńskiej, dynastii, której znaczenie społeczne i gospodarcze przekroczyło dalece granice tego regionu. Pragniemy tym tekstem odświeżyć z zapomnienia postać założyciela drukarskiego rodu i jego niemniej znacznych następców, przypomnieć najważniejsze fakty z życia osobistego i zawodowego. Naszą uwagę, siłą rzeczy, skupimy na dokonaniach w zakresie drukarstwa, w szczególności na rozwoju technologicznym przedsiębiorstwa. Nie pominiemy również imponującego dorobku wydawniczego firmy, mierzonego w blisko 1 400 tytułach³, wydanych w 1,5 mln egzemplarzowym nakładzie, prezentując profil wydawniczy firmy. Dalecy jesteśmy od twierdzenia, że Prochaska/Prochaskowie są nieznani w przestrzeni kulturowej, czy też słabo obecni w piśmiennictwie. Byłaby to nieprawda. Nazwisko to możemy spotkać w katalogach i w wielu słownikach biograficznych, również w wielu tekstach⁴. W takim ujęciu bę-

-
- 2 Zob. Z. Gębołyś: Pierwszy druk cieszyński [w druku]; J. Pilch: Polskie pierwodruki cieszyńskie. Cieszyn 1990.
 - 3 Dokładna liczba nie jest znana, ponieważ nie zachowała się dokumentacja. Autorka niepublikowanej monografii o najstarszych drukarniach na Śląsku Cieszyńskim, Renata Morawiec zebrała ogółem 1 260 pozycji bibliograficznych. Z uwagi na dość swobodny sposób prezentacji danych – piszemy o tym dalej – faktyczną liczbę wydanych tytułów możemy podnieść do 1 400. Dorobek wydawniczy Prochasków powinniśmy jednak powiększyć o druki jarmarczne oraz całą gamę dokumentów życia społecznego (afisze, plakaty, widokówki itd.), które Prochaskowie również wydawali. Nie należy również zapominać, że wydawali oni również książki na zamówienia płynące z zewnątrz – zob. R. Moraviecová: Najstarši tiskárny ve Slezsku. Diplomová práce. Ostrava 2009.
 - 4 Słownik pracowników książki polskiej. [Pod red. I. Treichel]. Warszawa [i in.], 1972, s. 716–717; Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa. Pod red. A. Gładysza. Bielsko-Biała, 1982, s. 11; J. Golec, S. Bojda: Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej. T. 2. Cieszyn, 1995, s. 184; Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. M. Myška a kol. Ostrava, 2003, s. 358–359; B. Snoch: Górnośląski leksykon biograficzny. Wyd. 2 (uzup. i rozsz.). Katowice, 2004, s. 260; Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada. [věd. red. M. Myška]. Seš. 5 (17). Ostrava, 2004, s. 120; A. Zajac: Prochaska Karol (1824–1906). Polski Słownik Biograficzny, T. 28, Wrocław 1984, s. 474–475; Prochaska. W: Śląski Słownik Biograficzny, s. 184–185. Zob. też Elektroniczny Słownik Biograficzny Śląska Cieszyńskiego [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: <https://slownik.kc-cieszyn.pl/>; B. Cimała: Prochaskowie. W: Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej. Opole 2015, t. 4, s. 228–230.

dzie to jednak pierwsza lub jedna z pierwszych prób, zarówno w polskiej, jak i czeskiej literaturze przedmiotu. Dotychczasowe publikacje nosiły z reguły informacyjny i kompilacyjny charakter, w niewielkim stopniu, wzbogacając wcześniejsze ustalenia⁵. Spróbujemy całość naszych rozważań „oświetlić” pod cieszyńskim „niebem”, wyjaśniając, dlaczego wybór padł właśnie na Cieszyn, co było takiego w tym mieście szczególnego, co uczynili Prochaskowie dla Cieszyna i dla ziemi cieszyńskiej.

Początki

Każdy początek jest trudny. Początki firmy Prochasków w Cieszynie były nie tylko trudne, co są owiane pewną tajemnicą. Gwoli ścisłości i chronologii, za pierwszego drukarza cieszyńskiego, winien uchodzić nie T. Prochaska, a ktoś inny, mianowicie Fabian Beinhauer (?–1839) z Ołomuńca, właściciel drukarni w Jihlavie, który, możliwe, że pod wpływem Leopolda Jana Szersznika, postanowił założyć filialną drukarnię w Cieszynie. Do Cieszyna Beinhauer przybył w 1806 roku⁶, ale nim zdą-

-
- 5 J. Novák: Cestou černého umění na Těšinsku. Český Těšín 1986, s. 14–21; Z dziejów cieszyńskich oficyn drukarskich (1806–1945). Cieszyn 2006, s. 14–21; O. Müller: Těšínská tiskárna 1806–1971. W: A. Grobelny, A. Čepelák: Český Těšín 50 let městem. Ostrava, 1973, s. 189–195; B. Franek, P. Nováková: 200 lat cieszyńskiego drukarstwa. 200 let těšínského tiskařství. Cieszyn, 2006, s. 11. Karl Prochaska. k.u.k. Hofbuchdruckerei und Verlagsbuchhandlung Teschen–Wien–Leipzig/Druck- und Verlagshaus Karl Prochaska (Český Těšín) [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.boehmischeverlagsgeschichte.at/boehmische-verlage-1919-1945/karl-prochaska-verlag/>; Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918). Red. K. Nowak, I. Panic. Cieszyn 2013, s. 247–248, 416. Zob. też J. Kurzelowski: Pod Szyndziolami. 4. Drukarnie, księgarnie i biblioteki. „Zwrot” 1958 nr 9, s. 12–13; J. Kasztura: Półtora wieku cieszyńskiego drukarstwa. „Zwrot” 1956 nr 11, s. 3–5.
 - 6 J. Mikolaš píše, že Beinhauer przybył do Cieszyna na początku 1806 roku – zob. J. Mikolaš: Drobně české tiský těšínskè. „Slezský Sborník” 1945 (3), s. 58–59. P. Badurová: Augustin Fabián Beinhauer Zakladatelé tiskařské tradice v Těšíně [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.muzeumct.cz/images/aktuality/zapomenute%20osudy.pdf>; Augustin Fabián Beinhauer [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Augustin_Fabi%C3%A1n_Beinhauer; Beinhauer, Fabian (18–19 w). [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: <https://katalog-slovník.kc-cieszyn.pl/search>; P. Badurova: Prochaska a Beinhauer, zakladatele tiskarske tradici v Tesine. „Trinecky/Trzyniecki/Hutnik 2017, 31 ledna, s. 3.

żył osiąść tam na dobre, z nieznanych lub nie do końca zrozumiałych powodów, opuścił Cieszyn jeszcze tego samego roku, odsprzedając drukarnię, pochodzącemu z Pragi, Tomaszowi Prochascie. Sam według różnych źródeł, miał wywędrować albo do Wadowic, albo do Przemyśla, by tam kontynuować rzemiosło drukarskie⁷. Beinhauer, pomimo że prawdopodobnie nie wydrukował w Cieszynie ani jednego druku przeszedł do historii jako pierwszy drukarz cieszyński. – zob. Fotografia 1.

Fot. 1. Fabian Beinhauer (?–1839). Źródło: „Mährischer Grenzbote”, 1908, č. 140, s. 3.

Tomasz Prochaska (1761–1817)

Tomasz Prochaska całkowicie zasłużenie nosi miano pierwszego aktywnego drukarza cieszyńskiego. T. Prochaska miał 35 lat, gdy zdecydował się na wyjazd ze stołecznej Pragi do prowincjonalnego, bądź co bądź, mimo „książęcej” przeszłości, Cieszyna. Od 10 lat, czyli od 1786 roku pracował w Pradze, w drukarni Schönfelda na Starym Mieście. Tam zdobył ostrogi rzemieślnicze. Posiadał więc odpowiednie

7 Pisz o tym m. in. Peter Voit w biografii Beinhauera, zamieszczonym w encyklopedie-knihy.cz, nie podając jednak na to żadnych dowodów – zob. Augustin Fabián Beinhauer [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Augustin_Fabi%C3%A1n_Beinhauer. Najlepszy polski znawca drukarstwa w Wadowicach, Tomasz Ratajczak, nie natrafił w swoich badaniach na jakikolwiek ślad Beinhauera w Wadowicach – zob. T. Ratajczak: Wadowickie drukarstwo w XIX i pierwszej połowie XX wieku. „Roczniki Biblioteczne” 2000 R. 44, s. 135–146.

Fot. 2. Widok budynku drukarni Prochaskův, nieopodal mennicy.
 Źródło: Novák J., *Cestou černého umění na Těšínsku*. Český Těšín, 1986.

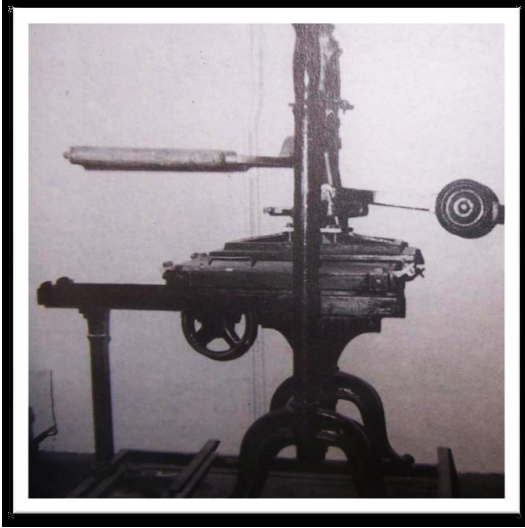
Fot. 3. Widok współczesny miejsca, gdzie była zlokalizowana w latach 1806–1888 drukarnia Prochaskův.
 Źródło: Fotografia autora.

przygotowanie do wykonywania zawodu drukarza. Pewnie pozostałby w praskiej drukarni na stałe, gdyby nie zbieg okoliczności⁸. Złożyły się nań prawdopodobnie znajomość z L. Szersznikiem i perspektywa nowych zysków. Przypomnijmy tylko, że Szersznik przeniósł się w 1782 roku z Pragi do Cieszyna, aby objąć tam posadę nauczyciela⁹. Prawdopodobnie zamierzał wydawać u Beinhauera swoje dzieła, a nie w Opawie, czy w Jihlavie. Gdy tylko dowiedział się, że Beinhauer zamierza sprzedać drukarnię doniósł o tym zapewne Prochascie. Prochaska odkupił od Beinhauera drukarnię 3 października 1806 roku¹⁰. W rezultacie tej transakcji, T. Prochaska przejął w posiadanie małą drukarnię na ulicy Stromej, znajdującej się w parterowym budynku, zlokalizowanym nieopodal mennicy – zob. Fotografia 2–3.

8 Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska..., s. 358–359; O. Müller: Těšínská tiskárna 1806–1971..., s. 189–195; R. Moraviecová: Najstarši tiskárny ve Slezsku...

9 M. Kudělka: Leopold Jan Šeršník (1747–1814). *Život a dílo*. Ostrava, 1957, s. 97; J. Spyra: Środowisko intelektualne Cieszyna w czasach Leopolda J. Szersznika. W: H. Łaskarzewska: Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan. Cieszyn, 1998, s. 48–66.

10 Zob. przypis 8.

Fot. 4. Prasa ręczna. Źródło: Novák J., Cestou černého umění na Těšínsku. Český Těšín, 1986; Warsztat drukarski, Muzeum w Kłajpedzie.

Tam też mieściła się drukarnia aż do 1888 roku, kiedy to jego kolejny następca na drukarskim tronie, wnuczek Karl II Prochaska, przeniósł siedzibę firmy do nowo wybudowanego gmachu na Saskiej Kępie w lewobrzeżnym Cieszynie. T. Prochaska jest twórcą kilkupokoleniowej dynastii drukarskiej. Drukarnia za czasów T. Prochaski była małym zakładem, zatrudniającym 2–3 osoby, co było normą jeszcze około 1850 roku. Bardzo skromne było wyposażenie drukarni. Składało się na nie 1 prasa ręczna oraz zestaw czcionek- zob. Fotografia 4.

Było to wystarczające do druku literatury jarmarcznej, w czym się zresztą T. Prochaska specjalizował, oraz do wydawania głównie dzieł L. J. Szersznika¹¹, za mało jednak, aby konkurować drukarzami z Opawy, Jihlavy, czy z Brna.

Anna Prochaska, Karl Prochaska (1805–1857)

Po śmierci założyciela drukarni w 1817 roku, firmę prowadziła aż do 1826 roku, jego żona Anna Maria, niewiele, albo w zasadzie nic w niej nie zmieniając. Z rąk matki prowadzenie firmy przejął syn Karl, jednak z powodu słabego stanu zdrowia, faktycznie zarządzała drukarnią od 1833 roku jego żona Anna. Jej główną zasługą był zatem stopniowy rozwój firmy, nadal zlokalizowanej na ulicy Stromej. Do 1863

11 M. Kudělka: Leopold Jan Šeršník (1747–1814) ..., s. 97.

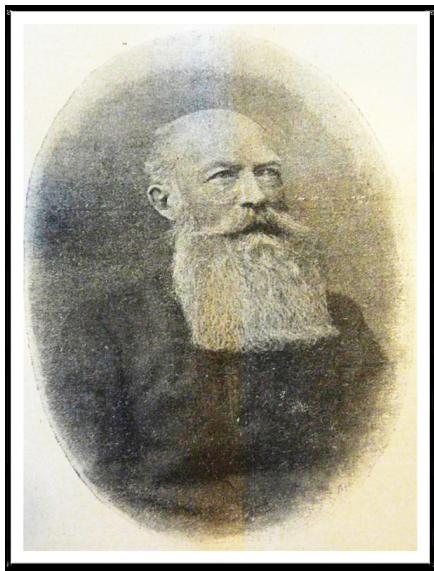
roku, kiedy to ster firmy, oddała synowi Karlowi II, doprowadziła do wzrostu zatrudnienia – w szczytowych momentach pracowało w drukarni Prochasków 6–10 osób. Stopniowej modernizacji ulegał warsztat drukarni. Jeszcze w 1854 roku drukarnia posiadała tylko 3 prasy ręczne, ale już 3 lata później, w 1857 roku, wzbogaciła się o następne dwie prasy ręczne i pierwszą prasę mechaniczną. Unowocześnienie zakładu było w dużym stopniu wypadkową wzrostu liczby zamówień, co z kolei miało swe źródło w liberalizacji stosunków politycznych w monarchii habsburskiej po 1848 roku. Annie Prochaskowej, wspieranej przez syna Karla, drukarnia zawdzięcza również inne istotne inwestycje, podnoszące wartość firmy. W 1848 roku Prochaskowie uruchomili filię drukarni w Bielsku. W 1850 roku, obok drukarni powstało wydawnictwo, co niewątpliwie podniosło rangę firmy. Odtąd w jej nazwie pojawia się nazwa wydawnictwo, co oznacza, że Prochaskowie awansowali z pozycji czysto technicznego uczestnika procesu wydawniczego do roli aktywnego współtwórcy, biorącego na siebie również kształtowanie literackiego smaku. Brali tym samym także odpowiedzialność za kształt edytorski powstających u nich książek i czasopism. A. Prochaska pomyślała również o dystrybucji wydawanych książek. W 1850 roku odkupiła od Antonina Wächtera księgarnię w Cieszynie, przy której w 1866 roku jej syn urządził wypożyczalnię książek, pod adresem Rynek 6¹² – Fotografia 5.

Karl II Prochaska

W 1863 roku drukarnię i wydawnictwo przejął w swoje ręce Karl II Prochaska, stając się głównym właścicielem firmy, a jak pokazał czas, twórcą jej sukcesu i potęgi. K. Prochaska otrzymał staranne drukarskie wykształcenie, najpierw w Cieszynie, a następnie w Wiedniu¹³. Małeńki, niewiele znaczący zakład drukarski, przekształcił on w największe cieszyńskie przedsiębiorstwo, w jedno z największych wydawnictw i drukarni w monarchii habsburskiej. W pasmo osiągnięć K. Prochaski wpisuje się w pierwszej kolejności modernizacja parku maszynowego. W 1863 roku drukarnia Prochasków wzbogaciła się o kolejną prasę mechaniczną. W 1885 roku na jej stanie znajdowało się już 10 pras mechanicznych, 7 pras ręcznych oraz 28 urządzeń pomocniczych. Dziewięć lat później Karl Prochaska dysponował już 17 prasami mechanicznymi, 56 urządzeniami mechanicznymi, napędzanymi maszyną

12 M. Kudělka: Leopold Jan Šeršník (1747–1814) ..., s. 97; J. Spyra: Środowisko intelektualne Cieszyna w czasach Leopolda J. Szersznika ..., s. 48–66; J. Novák: Cestou černého umění na Těšínku..., s. 14–21; J. Kasztura: Półtora wieku cieszyńskiego drukarstwa. „Zwrot” 1956 nr 11, s. 3–5.

13 O. Müller: Těšínská tiskárna 1806–1971..., s. 189–195.

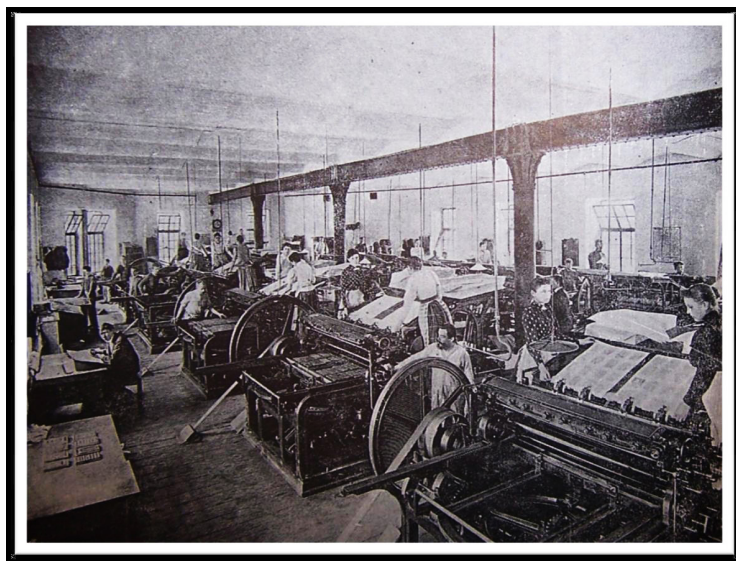

Fot. 5. Karl II Prochaska (1829–1906).

Źródło: Karl Prochaska †, „Silesia”, 1906, Nr. 121, s. 1.

Fot. 6. Hala z prasami mechanicznymi w drukarni Prochasków.

Źródło: Unseres Familien-Kalenders Druckstätte. Prochaskas Familien Kalender, 1896

parową o mocy 60 kM. Pierwszą maszynę parową zinstalował Prochaska w 1866 roku. W końcu XIX wieku infrastruktura techniczna zakładu Prochaski obejmowała: 20 pras mechanicznych, 4 matryce oraz 64 urządzenia pomocnicze, wspomagane przez maszynę parową o mocy 75 kM¹⁴. Systematycznie rosło zatrudnienie w firmie – zob. Fotografia 6.

W 1885 roku było tam zatrudnionych 150 osób, niespełna 10 lat później, w 1894 roku pracowało u Prochaski już 500 osób, aby po 1900 roku spaść do poziomu ok. 300 pracowników¹⁵. Z roku na rok rosła produkcja wydawnicza – zob. Tabela 1.

Rok	1859	1860	1865	1867	1870	1894	1900	1912	1913
Liczba wydanych tytułów	13	18	19	29	28	33	19	28	28

Tab. 1 Liczba wydanych tytułów w koncernie Prochaskow w latach 1859–1913

Źródło: R. Moraviecová: Najstarší tiskárny ve Slezsku..., s. 103–192.

Koncern pod wodzą K. Prochaski był w stanie podołać nowym wyzwaniom dzięki wybudowaniu w latach 1886–1888 nowego 3-piętrowego gmachu, w zachodniej części Cieszyna, nieopodal dzielącej rzeki Olzy, dzielącej miasto na pół¹⁶ – zob. Fotografia 7.

W 1888 roku firma przedstawiała sobą kompleksowe, samowystarczalne w zakresie produkcji książek i innych druków, przedsiębiorstwo, w którym zachodził cały cykl wydawniczy, od przygotowania książki do wydania, poprzez druk, aż do jego dystrybucji. Pod względem organizacyjnym współtworzyły ją dwa działy: techniczny i książkowy (księgarski). Do działu technicznego należały: drukarnia, odlewnia czcionek, stereotypia, galwanoplastyka, litografia, i introligatornia. Na dział księgarski składały się: wydawnictwo, księgarnia literatury wojskowej, papiernia, wypożyczalnia książek i nut. Karl II Prochaska otworzył ponadto przedstawicielstwa firmy w Wiedniu i Lipsku. Firma Prochasków za rządów Karla II stała się jednym z największych

14 J. Novák: Cestou černého umění na Těšínsku... s. 14–21; R. Moraviecová: Najstarší tiskárny ve Slezsku..., s. 50–52; Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska ..., s. 358–359.

15 Tamże

16 J. Novák: Cestou černého umění na Těšínsku. Český Těšín 1986, s. 14–21; R. Moraviecová: Najstarší tiskárny ve Slezsku..., s.52; Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska..., s. 358–359.

Fot. 7. Widok nowego gmachu koncernu Prochasków, wybudowanego w latach 1886–1888.
 Źródło: Król S., Szelong M., Śliż M.: Z dziejów cieszyńskich oficyń drukarskich (1806–1945)

i najważniejszych zakładów wydawniczych Austro-Węgier. Ambicje właściciela wykraczały jednak daleko poza granice cesarstwa. Produkcja książkowa, oprócz naturalnego rynku niemieckiego, docierała praktycznie do wszystkich krajów europejskich. Świadectwem tej obecności był udział firmy w wystawach światowych, w Londynie (1872), Wenecji (1881), w Paryżu (1900) oraz na wystawie książki i grafiki w Lipsku (1914)¹⁷. Wyrazem uznania za wkład w rozwój drukarstwa, a poniekąd również i czytelnictwa, a nawet szerzej kultury, były kolejne zaszczyty, których doświadczał K. Prochaska. W 1876 roku Karl II Prochaska otrzymał od cesarza Franciszka Józefa złoty mdeal „litteris et artium” za osiągnięcia na polu wiedzy i sztuki. W tym samym roku otrzymał też tytuł cesarsko-królewskiego radcy handlowego, a w 1883 roku jego firma – miano cesarsko-królewskiej drukarni książek i wydawnictwa (*kaiserlich und königliche Hofbuchdruckerei und Verlagsbuchhandlung*)¹⁸. Karl II Prochaska doczekał się również uznania w rodzinnym mieście. W latach 1865–1900 był członkiem Rady Miasta Cieszyna. Wspierał rozwój sportu w mieście, założył pierwsze towarzystwo gimnastyczne w Cieszynie (1863). Troszczył się również o potrzeby najbiedniejszych.

17 J. Novák: Cestou černého umění na Těšínsku..., s. 14–21; R. Moravicecova: Najstarši tisárny ve Slezsku..., s. 52; Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska..., s. 358–359; Verlags-Verzeichnis der Firma Karl Prochaska. Teschen, Wien, Leipzig, 1914.

18 Tamże

Fot. 8. Karl III Prochaska (1855–1920).

Źródło: Novák J., *Cestou černého umění na Těšínsku*. Český Těšín, 1986.

Patronował powstaniu towarzystwa śpiewaczego „Typographia”. Za zasługi dla miasta został mianowany honorowym obywatelem Cieszyna¹⁹.

Karl III Prochaska (1855–1920)

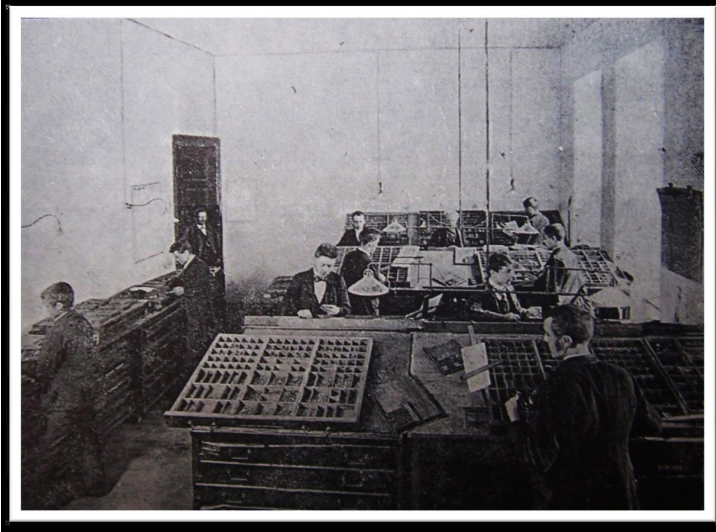
5 października 1906 roku Cesarsko-Królewska Drukarnia i Wydawnictwo Prochasków świętowały jubileusz 100. rocznicy powstania firmy. Karl II Prochaska, twórca jej świetności, nie dożył tej chwili, umierając kilka miesięcy wcześniej (26 V 1906)²⁰. Na drukarskim „tronie” zastąpił go pierworodny syn, również Karl III – zob. Fotografia 8.

Od 31 XII 1907 roku współrządził firmą z bratem Ernstem. Karl III okazał się godnym następcą wielkiego ojca. Ocena ta nie wydaje się ani trochę przesadzona, nawet pomimo tego, że jest formułowana z dzisiejszej perspektywy. Właściwie do 1914 roku, do wybuchu I wojny światowej układało się jak najlepiej. Firma się rozwijała, rosła produkcja, modernizowany był park maszynowy. W 1906 roku do drukarni zostało zakupionych 8 maszyn do składu drukarskiego marki „Typograph”. W przededniu I wojny światowej park maszynowy składał się z 31 pras mechanicznych, 8 maszyn do składu, 5 matryc, 36 urządzeń pomocniczych – zob. Fotografia 9.

W latach 1909–1910 budynek został powiększony, od strony Kai-Straße, dobudowane zostało skrzydło. Firma zatrudniała w tym czasie ok. 400 pracowników,

¹⁹ Tamże

²⁰ Tamże; Karl Prochaska. „Silesia” 1906 nr 121, s. 1.

Fot. 9. Zecernia u Prochasków.

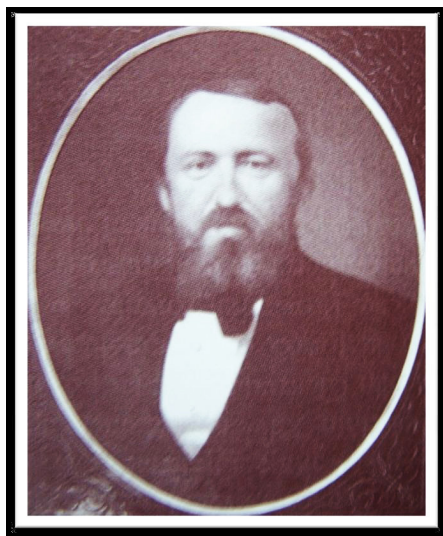
Źródło: Unseres Familien-Kalenders Druckstätte. Prochaskas familien Kalender, 1896.

rocznie wydawała od kilkunatu do kilkudziesięciu tytułów, w nakładzie 1 500 000 egzemplarzy²¹. Okres wojny niewątpliwie wpłynął na ograniczenie działalności firmy, aczkolwiek tak naprawdę to rozpad habsburskiej monarchii przyczynił się do jej powolnego upadku. Firmie trudno było odnaleźć się w nowych warunkach politycznych i ekonomicznych. Może nawet ważniejszym czynnikiem od zmian granic oraz utrudnień wynikających z powstania barier ekonomicznych, była utrata rynku austriackiego, naturalnego i największego odbiorcy, zorientowanej na niemieckiego czytelnika firmy. Kolejnym ciosem dla firmy rodzinnej Prochasków był podział Śląska Cieszyńskiego w 1920 roku pomiędzy Polskę i Czechosłowację. Należy pamiętać, że to literatura w języku polskim, a nie w czeskim, była drugim, po niemieckiej, najważniejszym segmentem produkcji wydawniczej Prochasków.

Karl IV Prochaska (1866–1948)

Po śmierci Karla III Prochaski zarządzanie firmą przeszło w ręce jego syna, również Karla. Karl IV objął rządy w rodzinnym przedsiębiorstwie w 1921 roku, i, przynajmniej na początku, prowadził firmę z sukcesem. Udało mu się nie tylko przezwyciężyć powojenny kryzys, ale przede wszystkim dopasować się do całkowicie od-

21 Tamże

Fot. 10. Karl IV Prochaska (1866–1948). *Źródło: P. Franek B., Nováková P., 200 let těšínského tiskařství. 200 lat cieszyńskiego drukarstwa. Cieszyn, 2006*

miennych uwarunkowań politycznych i prawnych. Firma Prochasków przestawiła prawie całkowicie swoją działalność na rynek niemiecki i polski. Obejściu celnych zakazów i tym samym zwielokrotnieniu zysków służyło podawanie nieprawdziwej informacji o miejscu wydania, w drukach polskich był podawany Cieszyn Zachodni, zaś w drukach niemieckich Teschen West²². Z myślą o zagranicznym odbiorcy K. Prochaska dokonał częściowej modernizacji firmy – zob. Fotografia 10.

W 1925 roku sprzedał 3 prasy mechaniczne, a w to miejsce zakupił nowoczesną maszynę offsetową. W 1930 roku w dziale offsetu, oprócz wspomnianej maszyny, znajdowała się: prasa litograficzna, 2 prasy ręczne oraz kompletne wyposażenie. Osobliwością drukarni Prochasków była drukarnia nut oraz dział składu tekstów pisanych cyrylicą. Do części technicznej należały odlewnia oraz ostrzarnia noży książkowych. W 1931 roku nastąpił ostatni akt modernizacji zakładu. Zakupiony został wtedy linotyp, co umożliwiło zmechanizowanie składu tekstów²³.

Niestety lata 30. XX wieku przyniosły stopniowy upadek tej zasłużonej dla cieszyńskiego drukarstwa firmy. Złożyły się na to światowy kryzys gospodarczy, ale

22 O. Müller: *Těšínská tiskárna 1806–1971...*, s. 189–195.

23 J. Novák: *Cestou černého umění na Těšínsku...*, s. 14–21; R. Moraviecová: *Najstarši tiskárny ve Slezsku...*, s. 52; *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska...*, s. 358–359; *Verlags-Verzeichnis der Firma Karl Prochaska...*

nie tylko. Firma popadła w długi, co doprowadziło do przekształcenia jej w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą: Tiskárna a nakladatelství Karel Prochaska s.r.o v Čes. Těšíně. Współwłaścicielem firmy i jej większościowym udziałowcem został Hanuš August Kamm (kupiec z Pragi). W rezultacie nastąpiła redukcja zatrudnienia do 194 osób. Prawdziwym jednak ciosem okazała się konfiskata całego, 15-tysięcznego nakładu ekskluzywnych publikacji pornograficznych, tłoczonych dla niemieckiego odbiorcy²⁴. W 1930 roku firma stała się własnością Związku Niemieckich Kas Oszczędnościowych (Ustředni banky německých spořitelni), a po jego upadku w 1937 roku, przeszła pod zarząd komisaryczny²⁵. Po zajęciu Zaolzia przez Polskę, w październiku 1938 roku, firma została przejęta przez państwo polskie. Próby jej sprzedaży w prywatne ręce nie doszły jednak do skutku z powodu protestów miejscowej władzy oraz lokalnych drukarzy²⁶. Wybuch II wojny światowej przekreślił zresztą te plany. Do października 1940 roku drukarnia formalnie należała jeszcze do Prochaski, ale 29 X 1940 r. zakupił ją niemiecki kupiec, Hubert Lüdemann z Rzeszy. Nic gorszego nie mogło ją spotkać. Nowy właściciel doprowadził do zniszczenia zarówno wyposażenie przedsiębiorstwa, jak i wydane już książki. W tak opłakanym stanie przedsiębiorstwo przetrwało do wyzwolenia Cieszyna spod okupacji niemieckiej w 1945 roku. Do 1949 roku formalnym właścicielem był nadal Lüdemann, aczkolwiek nad firmą sprawowało kontrolę państwo czechosłowackie. W 1949 roku przedsiębiorstwo zostało upaństwowione i włączone do Tiskařských závodů Svoboda n.p. Praha²⁷. Karl IV Prochaska, utożsamiający się z narodowością niemiecką, został wysiedlony na podstawie dekretów Beneša do Niemiec. Zamieszkał w małym miateczku, Forchheim w Bawarii, gdzie zmarł 2 kwietnia 1948 roku²⁸. Firma Prochasków chętnie podejmowała się druku książek, zlecanych jej przez innych wydawców. Zleceniodawcami były w pierwszej kolejności firmy czeskie. Ważnym partnerem w tym względzie były firmy z Niemiec. Prochaskowie przyjmowali też zlecenia od firm węgierskich. Mało znany jest fakt współpracy z polskimi wydawnictwami. Tymczasem u Prochaski były drukowane

24 Zob. J. Kaztura: *Póltora wieku...*, s. 7.

25 O. Müller: *Těšínská tiskárna 1806–1971...*, s. 189–195; R. Moraviecová: *Najstarši tiskárny ve Slezsku...*, s. 52

26 J. Novák: *Cestou černého umění na Těšínku...*, s. 14–21; O. Müller: *Těšínská tiskárna 1806–1971...*, s. 189–195; *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska...*, s. 358–359.

27 Těšínská tiskárna [online] [dostęp: 11.04.2020]. Dostępny w World Wide Web: https://cs.wikipedia.org/wiki/T%C4%9B%C5%A1%C3%ADnsk%C3%A1_tisk%C3%A1rna

28 „Anzeiger für den Buch-, Kunst und Musikalienhandel” 1948 Nr 9 z 1 IV 1948.

książki wydawnictw warszawskich (Dorn, Arct, Rój), krakowskich (Wildt) i lwowskich (Gubrynowicz)²⁹.

Charakterystyka dorobku wydawniczego Prochasków

Odpowiedź na pytanie, ile książek i w jakim nakładzie wydali Prochaskowie w ciągu niespełna 140 lat funkcjonowania firmy, nie jest niemożliwa, aczkolwiek niełatwa. Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych i opracowań, jesteśmy w stanie określić wielkość i strukturę produkcji wydawniczej jednak jedynie w przybliżeniu, i to głównie dzięki spisowi wykonanemu przez Renatę Moraviec w 2009 roku³⁰. Spis ten, choć wykonany na podstawie wielu źródeł (bibliografii i katalogów) jest dalece niekompletny oraz niewolny od błędów – między innymi wykazuje w spisie kilkanaście druków wydanych przez innych drukarzy cieszyńskich, w tym największego konkurenta, Edmunda Feitzingera³¹. Ponadto jest wadliwy od strony metodologicznej. Wielotomowe serie wydawnicze Prochaski rejestruje R. Moraviec często łącznie jako pojedyncze książki, bez wyszczególniania tworzących ją części. Jest to jednak w tej chwili jedyne źródło wiedzy, z którym nie jest w stanie równać się nawet katalog wydawniczy firmy Prochasków, przygotowany na wystawę książki w Lipsku w 1914 roku³²

Na tej to, wadliwej siłą rzeczy podstawie, możemy dokonać, mimo wszystko, zarówno ogólnej charakterystyki dziedzictwa Prochasków, ale również przedstawić strukturę repertuaru wydawniczego. W ciągu 134 lat funkcjonowania przedsiębiorstwa – nie uwzględniamy druków wydanych przez H. Lüdemanna, spod pras Prochasków wyszło około 1 260 druków. W tej liczbie największą grupę stanowią książki: 1 192 tytuły (94,6%), na drugim miejscu w ujęciu statystycznym, znajdują się mapy – 38 (3,6%). W repertuarze wydawniczym oficyny mocną pozycję stanowiły muzykalia oraz czasopisma. W pojęciu muzykalia umieścimy przede wszystkim często wydawane śpiewniki. Żelazną i ważną pozycję wydawniczą były czasopisma. Ich żywot był zróżnicowany, wiele jest wśród nich efemeryd. Ogółem bibliografia, zebrana przez R. Moraviec, rejestruje 11 tytułów czasopism, 7 kalendarzy oraz 13 serii wydawniczych.

Nie należy zapominać, że firma Prochasków w pierwszym okresie działalności, tj do 1817 roku, gdy kierował ją T. Prochaska, wydawała przede wszystkim literaturę

29 O. Müller: Těšinská tiskárna 1806–1971..., s. 193.

30 R. Moraviecova.: Najstarši tiskárny ve Slezsku..., s.

31 Zob. J. Miękina-Pindur: Działalność oficyny wydawniczej Feitzingerów w Cieszynie na rzecz środowiska i oświaty. W: Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku. Łódź 2014, s. 141–154.

32 Verlags-Verzeichnis der Firma Karl Prochaska...

jarmarczną, w tym dewocyjną i ludową. R. Moraviec wylicza ogółem 172 tytuły takiej proveniencji³³. Do połowy XIX wieku u Prochasków wydawano również literaturę religijną i historyczną. Istotna zmiana profilu wydawniczego nastąpiła po Wiośnie Ludów, gdy u Prochasków zaczęto wydawać druki okolicznościowe, w szczególności portrety cesarza Franciszka Józefa, afisze, widokówki itd. W większym zakresie zaczęto wydawać od tego momentu literaturę piękną, literaturę w języku polskim, ale tak naprawdę, dopiero od mniej więcej 1860 roku zakład Prochasków przerodził się w wydawnictwo otwarte na wydawanie dzieł o bardziej zróżnicowanej tematyce.

Z powodu nie zachowania się dokumentacji nie jest możliwe wskazanie z tytułu pierwszego i ostatniego druku wydanego przez Prochasków. Wiadomo, że pierwszy druk ujrzał światło dzienne w 1807 roku, a ostatni, przypuszczalnie w 1938 roku. Pierwszą granicą chronologiczną w rozwoju firmy jest rok 1858. Do tego momentu światło dzienne ujrzały tylko 94 tytuły, czyli zaledwie 8% całego, znanego dorobku wydawniczego Prochasków. Pomiędzy latami 1925–1939 wydane zostały 72 druki, tj. ok. 5% wszystkich dokumentów. A zatem wydanie lwiej części druków przypada na lata 1859–1914 – 1 114 tytułów (87%) i należy je połączyć z twórcą potęgi firmy, Karlem II Prochaską.

Drukarnia i wydawnictwo Prochasków funkcjonowały na wieloetnicznym i wielowyznaniowym Śląsku Cieszyńskim. Widać to wyraźnie w profilu i dorobku wydawniczym firmy. Statystycznie rzecz biorąc, należy uznać koncern Prochasków za na wskroś niemiecki, zważywszy że aż 869 wydanych druków to druki w języku niemieckim (69%), ale wydawane były również druki w języku polskim (273 – ok. 22%), w pierwszej połowie XIX wieku również w języku łacińskim (12 – 0,9%). Stosunkowo niewiele wydali Prochaskowie druków w języku czeskim. Właściwie był to margines – 50 druków (0,03%), a wyjątkiem potwierdzającym tą regułę, była literatura jarmarczna wydawana na początku XIX wieku głównie w języku czeskim³⁴. Spośród innych języków, najliczniejszą grupę stanowiły druki węgierskie (11 tytułów) i francuskie (14 tytułów). Paleta językowa produkcji wydawniczej Prochasków obejmuje również druki w językach innych narodów zamieszkujących cesarstwo Austro-Węgier: rumuński, chorwacki, słoweński, słowacki, także w języku angielskim.

Drukarnia Prochasków w początkach swojej działalności tłoczyła przede wszystkim druki religijne oraz historyczne (spuściznę L. J. Szersznika) i polityczne. Dopiero liberalizacja stosunków politycznych w monarchii habsburskiej, po 1848 roku, przyczyniła się do daleko idącego poszerzenia profilu tematycznego. Nie do-

33 R. Moraviecova: *Najstarši tiskárny ve Slezsku...*, s. 193–196; Zob też: J. Mikolaš: *Drobně české tiský těšinské...*, s. 57–59.

34 R. Moraviecova: *Najstarši tiskárny ve Slezsku...*, s. 193–196.

szłoby jednak prawdopodobnie do tego, gdyby nie Karl II Prochaska. Modernizacja parku maszynowego z jednej strony oraz utworzenie wydawnictwa z drugiej strony, otworzy wcześniej nie istniejące możliwości, uczyniły firmę Prochasków, przedsiębiorstwem o formacie europejskim w wymiarze zbytu produkowanych książek oraz różnorodności tematyki, co czyniło go atrakcyjnym dla autorów. Ów sukces nie byłby jednak możliwy bez wsparcia ze strony dworu Habsburgów. Jego przejawem były zamówienia płynące z tamtej strony na druk literatury wojskowej, map oraz różnych informatorów adresowych.

W ujęciu statystycznym, pierwsze miejsce w repertuarze wydawniczym Prochasków zajmuje literatura piękna (199 tytułów – 15,8%). Niewiele mniej wydanych tytułów (194 – 15,4%) należało do grupy druków konfesyjnych, przy czym w tej liczbie mieściły się druki katolickie (121 – 9,6%) oraz ewangelickie (73 – 5,7%). Jak pozkazuje zestawienie wykonane na podstawie pracy R. Morawiec, ważną pozycję zajmowały również książki z zakresu oświaty (121 – 9,6%), przemysłu (107 – 13,5%) i historii (93 – 7,4%) – zob. Tabela 2.

Tematyka	Liczba tytułów
Literatura piękna	199
Wojskowość	194
Kościół katolicki	121
Oświata	121
Przemysł	107
Historia	93
Kościół ewangelicki	73
Medycyna	60
Sprawy narodowościowe	40
Geografia	32
Prawo	28
Biblioteki	21
Muzyka	21
Nauki matematyczne	20
Pozostałe	107

Tabela 2. Repertuar wydawniczy firmy Prochasków w latach 1807–1938. Według tematyki.

Źródło: R. Moraviecova: Najstarši tiskárny ve Slezsku..., s. 103–192.

Prochaskowie nie stronili jednak od wydawania książek z bardzo różnych dziedzin, także z zakresu prawa, nauk ścisłych. Swego rodzaju „lokomotywą”, przynoszącą zyski przedsiębiorstwu, były serie wydawnicze, liczące, niektóre z nich po kilkadziesiąt tomów. Były to między innymi poradniki prawne (*Der Volks-Advokat*), podręczniki szkolne, śpiewniki, kalendarze. Prochaska zapisał się w dziejach drukarstwa jako wydawca dzieł wszystkich Goethego i Schillera, nie mówiąc już o innych seriach wydawniczych literatury pięknej. Ważnym segmentem wydawniczej działalności Prochasków były czasopisma i kalendarze. Prochaska był wydawcą pierwszych czasopism polskich: „Gwiazdka Cieszyńska” (1851–81; 1885–97); „Zwiastun Ewangeliczny” (od r. 1888); „Przegląd Rolniczy i Polityczny” (1880–92). Prochaska działał w myśl zasady „pecunia non olet”. Spod jego pras wychodziły pisma wspierające polski ruch narodowy, ale również pisma go zwalczające, np. „Nowiny Śląskie” (1868–?), „Nowy Czas” (1872–). W 1862 roku Prochaska zaczął wydawać czasopisma w języku niemieckim – „Silesia”. U Prochaski w 1894 roku zostało wydane również pierwsze cieszyńskie czasopismo w języku czeskim „Noviny těšínské”³⁵. Z myślą o bardziej wyrafinowanym czytelniku były wydawane ilustrowane roczniki literatury światowej, roczniki o wynalzcach, o podróżach i o przyrodzie.

Drukarnia Prochasków wydawała także kalendarze, głównie w języku polskim i niemieckim. W 1857 roku ukazał się tam pierwszy polski kalendarz, „Kalendarz Cieszyński”, wydany przez Stelmacha³⁶. Prochaska koncentrował się jednak na wydawaniu kalendarzy w języku niemieckim. Ważną gałąź wydawniczą firmy Prochasków była literatura regionalna.

Zakończenie

Analiza i ocena działalności koncernu wydawniczego Prochasków w tak szerokim zakresie, zwłaszcza chronologicznym, nie może abstrahować od miejsca i czasu jej działalności. Generalnie rzecz biorąc, Prochaskom przyszło funkcjonować raczej w niespokojnych czasach. Firma powstała jeszcze w czasach napoleońskich. Względnie spokojnym okresem funkcjonowania był czas pomiędzy Kongresem wiedeńskim a Wiosną ludów. W drugiej połowie XIX wieku nie brakowało wszak wydarzeń politycznych, które naruszały stabilność ekonomiczną działających przedsiębiorstw (wojna austriacko-pruska 1866; wojny bałkańskie). Prochaskom aż tak bardzo to jednak nie przeszkadzało, potrafili nawet wyzyskać niekorzystny

35 Zob. J. Kurzelowski: Pod Szyndziolami. 2. Wśród czasopism. „Zwrot” 1958 nr 2, s. 4–7.

36 Zob. J. Kurzelowski: Pod Szyndziolami. 1. Wśród starych kalendarzy. „Zwrot” 1958 nr 1, s. 8–9.

splot wydarzeń, rozbudowując w firmie dział literatury wojskowej. Cieszyn, z punktu widzenia ekonomicznego nie wydawał się najlepszym miejscem do prowadzenia interesów w XIX wieku. Korzystne położenie geograficzne nie przekładało się do połowy XIX wieku na rozwój miasta. Przełom przyniosły dopiero l. 70 XIX wieku, po doprowadzeniu do Cieszyna linii kolejowej. Od tego momentu industrializacja Cieszyna nabrała tempa³⁷. Jak mówi porzekadło ludowe, nie tyle ołów armatni, co ołów czcionek drukarskich zmienił świat. Jak się wydaje bardzo trafnie oddaje ono działalność firmy Prochasków, może z wyjątkiem I wojny światowej, która była bezpośrednią przyczyną powolnego upadku koncernu.

Mając na uwadze te fakty i konteksty właściwe wydaje się sformułowanie postulatu badawczego, aby w większym stopniu, niż to ma miejsce dotychczas, przyswoić współczesnym i potomności, dorobek wydawniczy Prochasków. Początkiem mogłyby być skompletowanie bibliografii dorobku wydawniczego Prochasków, między innymi w drodze poszukiwań w bibliotekach oraz archiwach polskich, czeskich i austriackich. Następnym krokiem mogłaby być stopniowa digitalizacja w pierwszej kolejności druków, a następnie stworzenie Biblioteki cyfrowej Wydawnictwa Prochasków.

Dr. hab. Zdzisław Gębołyś, prof. uczelni

zdzislaw.gebolys@ukw.edu.pl

Člen mnoha profesních a vědeckých sdružení, polských i zahraničních. Držitel stipendia německých nadací (Herder-Institut, Katholischer Akademischer Austauschdienst, Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa Freiburg; Stipendium Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz). Hlavní vědecké zájmy: knihovnická profese – historie, moderní doba (Polsko; Německo; polsko-německé vztahy), problémy etiky knihovnické profese; bibliografie – metodologie a teorie; organizace a řízení v knihovnách; knihovny národnostních menšin, zejména knihovny polské menšiny v Litvě a knihovny německé menšiny v Polsku (historie a současnost).

37 J. Spyra: Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848. Cieszyn 2013, s. 106–120; A. Peter: Geschichte der Stadt Teschen. Techen 1888, s. 1–15.

Konference Kniha ve 21. století 2020

Spoluorganizátoři konference

Mediální partneři a sponzoři konference

Kniha ve 21. století (2020)

**Sborník z konference konané
ve dnech 11.–13. 2. 2020
na Slezské univerzitě v Opavě**

Editorka: Michaela Mrázová

Grafická úprava a obálka: Jakub Maruš

Vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, příspěvková organizace.

První vydání, Ostrava 2020.

Elektronická publikace.

ISBN 978-80-7054-292-7